

Szervezet, ügyvitel és igazgatás az Országos Széchényi Könyvtárban a Horthy-korszak elején

DEZSÉNYI BÉLA

Szemben a forradalmakkal

Mindjárt az ellenforradalom felülkerekedésének első napjaiban a könyvtár — egyébként felsőbb utasításra — beadványban ismertette az intézménnyel kapcsolatos kommunista terveket és azt az ellenállást, amelyet a tervekkel szemben a hagyományokat és a könyvtár állagát védő tisztviselők kifejtettek¹. A valóság az, hogy túl nagy ellenállásra nem volt szükség, hiszen tudjuk, hogy a Tanácsköztársaság könyvtárpolitikájának hivatott letéteményesei, a könyvtári megbízottak egyfelől eleve elhatározták a Könyvtár addigi rendeltetésének megtartását — egyetlen könyvtára Budapestnek, mely inkább őrzi a könyveket, mintsem használtatja² — másfelől állagának megvédését. Ezt a tényt — a maga fogalmazásában — a Tanácsköztársaság közgyűteményi vonatkozású intézkedéseinek likvidálását vezető minisztériumi biztos is megerősíti: „Aránylag a könyvtárt kimélik legjobban. Meg akarják hagyni *könyv-múzeumnak*. Mindössze a levéltár, a miniatúrák és illusztrált könyvek, a néptani s a lármás *Proletár Múzeum* által igényelt anyag forog veszélyben.”³ De ezt a veszélyt is „barátságos meggyőzéssel sikerül elhárítani”⁴ Az ellenforradalom hivatalos kiadványa találóan állapítja meg:

„Azok a szakemberek, akik a közgyűteményekben, mint valami selyemhernyók, beleszöttek-fonták magukat saját feladataikba, nagymértékben óvatosak és konzervatívek... húzzák-halasztják az intézkedések végrehajtását és mentik, ami menthető... A helyszükére való hivatkozással minden hurcolkodást megakadályoznak. Az új tisztviselők pedig nem kapnak szobát, sem íróasztalt, lézengve demoralizálják egymást.”⁵

Látványos ellenállás helyett tehát csendes visszahúzódás és legfeljebb a feladatok alól való lassú kibúvás, meg az új intézkedőktől való elszigetelődés, jellemzi a könyvtár gárdáját, amely az ugyanebben az időben a Szabó Ervin-könyvtárban és körülötte folyó lázas tevékenységtől távol állt. A Könyvtár akkori legfiatalabb munkatársainak egyike így jellemzi ezt a szellemet: „Ezek a szakjukba elásott tudósjelöltek azt hiszem semmit sem tudtak munkáskérdésről és mozgalmakról. Hogy volt egy Kommunista Kiáltvány, azt hiszem 1919 elején tudhattuk meg. A liberális kor neveltjei voltak, azaz voltunk és nem álltunk szemben, de nem is tudtunk mit kezdeni, célkitűzéseket tenni könyvtári vonalon.”⁶ Jellemzőképpen a Tanácsköztársaság könyvtárügyének egyetlen — adminisztratív-bürokratikus — intézkedése keltett csak lelkesedést: „Lelkesen üdvözölték a rendeletet, mely a

hanyag kölcsönzők forradalmi törvényszék elé állítását tette lehetővé. *Ezzel sok sajtóperben a bírósághoz kiadott hírlapot szerezhettünk vissza bírósági irattárakból, melyeket egyszerűen irattárba helyeztek.*” Tehát a forradalmi törvényszék azzal vált népszerűvé a könyvtár konzervatív hajlandóságú tudósai előtt, hogy a régi törvényszékek ellen védelmébe vette a könyvtár anyagát. Az anyag, a tudományos forrásként és művelődési műszerként egyformán pótolhatatlan könyv és hírlap védő szeretete az, ami közös nevezőre hozza a kommunistákat és az egyoldalú kutatógárdát — máskülönben a kapcsolat laza vagy semmis. Kissé erőteljesen fogalmazva: az Országos Széchényi Könyvtár a forradalmakkal nem állt szemben; kapcsolata azokkal még negatívnak sem mondható; valamiféle békés — vagy legfeljebb itt-ott zúgolódó — megférés, amely néhány esetben, főleg ha tudományos-művelődési kérdésekről van szó (szakelőadás, szakmai tanfolyam, könyvtárvezetés s hasonló), mérsékelt szimpátiává is tud fokozódni.⁷

A Tanácsköztársaság bukása utáni pillanatnyi ellenforradalmi hang meg az ellenállás képzelt érdemeinek fitogtatása őszintétlenségével nem a Könyvtárat s annak tisztviselőkarát jellemezte, hanem az általános politikai irányt, amelyet szerettek idegen szóval kurzusnak nevezni. Szívből vagy színleg a Horthy-korszaknak, különösen az első, még a hirhedt különítményektől zaklatott fázisának stílusát, frazeológiáját vette át az intézmény, amely végre is akkori szervezetében az egyik kormányzati ágának, a kulturális igazgatásnak volt közvetlen adminisztratív úton alárendelve. A minisztérium első irányítói pedig az ellenforradalom iránt mindenestől elkötelezett *Haller István*, *Huszár Károly* és *Vass József* voltak. És kecsgetetők lehettek a magukat az értelmiség magasabb rétegéhez számító múzeumi-könyvtári alkalmazottak előtt az intelligencia (a szabadfoglalkozású elemekkel és a kistőkés polgársággal egybefoglalva „középosztály”) számára tett ígéretek és fogadkozások. Az ellenforradalom első idejében nagy súllyal bíró Kisgazdapárt vezére 1919 december elsején mondott beszédében a jövő parlamenti az intelligenciának kívánt vezetőszerpet juttatni.⁸ *Bethlen István* már 1918-ban — amikor a következő évtizedben vállalandó fontos szerepét még nem lehetett előrelátni — ezt mondta az Országgházban: „A történelmi osztályokra egy hivatás vár: begyógyítani a háború után a nemzet sebeit s megerősíteni a nemzetfenntartó középosztályt.”⁹ Majdnem ugyanezt ismétli meg 1921. április 19-i választási beszédében.¹⁰

Nem rendelkezünk valamilyen alapvető dokumentummal, amely megfogalmazná ebben az időben az elkövetkező szakasz általános könyvtári politikáját, s ilyen dokumentum megfogalmazására valószínűleg nem is került sor. Az 1919. évről kiadott könyvtári beszámoló¹¹ csak a háború és a forradalmak kártétele fölött kesereg, meg a legközvetlenebb feladatokat nevezi meg. A jól beidegzett, de szűken értelmezett nemzeti könyvtári teendők lelkiismeretes ellátásán túl a távolabbi célok nem nyertek elvszerű megfogalmazást. Igaz, hogy az országos kultúrpolitika sem volt világosan körvonalazva, nacionalista és fajvédő-irredenta szempontokon kívül mást nem tartalmazott. A három elődjénél hosszabb ideig hivatalban maradt s azoknál modernebbül gondolkodó *Kleblsberg Kunó* is az „intelligencia” vezető szerepének rendeli alá a kultúrpolitikát, egy elképzelt demokratikus fejlődés iránt szkeptikus: „Nagy múzeumaink szintje és a tömeg átlagos műveltsége között túl nagy a távolság . . . A nagy múzeumok igazi közönsége ellenben a szakembereken kívül az intelligencia, amely a tudósokkal együtt képviseli a nemzetek mindenkori művelődését.” Középosztály — intelligencia: ezek

a pontosan soha meg nem határozott társadalmi egységek a művelődéspolitikai alapjai. Mellette még „a nemzeti jelleg kidomborítása” az a vezérfonal, amelynek az Országos Széchényi Könyvtár következő fél évtizedét irányítania kellene: utóbbi hangsúlyozza az a miniszteri leirat, amely a Szabó Ervin Könyvtár átszervezését lényegében a Széchényi Könyvtárra kívánná átruházni.¹² A történelmi fordulat szimbolikus jelzője is ez az irat: a Tanácsköztársaság alatti szervező szerepet a Szabó Ervin Könyvtártól az új rendszerben az Országos Széchényi Könyvtárnak kellene átvennie: a széles körök felé forduló közművelődési és társadalomtudományi könyvtártól a gyűjteményi szerepet, inkább konzerváló célt szolgáló nemzeti könyvtárnak.¹³

A Könyvtár történetének új szakasza tehát a forradalmakkal való frázisos szembenállás, a minisztériumi gyámság és a tömegekkel szemben a közelebből nem meghatározott intelligencia szolgálatának jegyében kezdődik. Alapja az az akkori országos politika elvét is képező fikció, amely a Tanácsköztársaság minden intézkedését, minden megnyilatkozását érvénytelennek és semmisnek minősíti. A Nemzeti Múzeum eredeti szervezetét 1919. augusztus 8-án állították vissza, a 133 nap alatt történt megbízásokat és kinevezéseket visszavonták. A Könyvtár a közönség számára — a március 21. előtti szokások és szabályok mellett — szeptember 1-én nyílt meg.¹⁴

Három könyvtárigazgató

A Széchényi Könyvtár, a Magyar Nemzeti Múzeum magva és kiindulópontja, ebben az időben a Nemzeti Múzeum egyik osztálya volt csupán, már régóta nem is első az egyenlők között. Mellette hat, később nyolc múzeumi osztály tartozott az egységes szervezeti keretbe, amelynek az élén az igazgató állt; az egyes osztályok, tehát a Széchényi Könyvtár (akkor használtabb és ismertebb nevén a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára) vezetője is osztályigazgatói címet és rangot viselt.¹⁵ Az első világháború kellős közepén — legalábbis a Könyvtár szempontjából — még ez a rend is felborult: 1916 elején Szalay Imre, a Múzeum addigi igazgatója, nyugdíjba ment, helyébe Fejérpataky Lászlót, a Könyvtár addigi igazgatóját nevezték ki, az ő helyét viszont nem töltötték be, Fejérpataky további irányítása mellett a könyvtár két részre oszlott: a levéltári osztályt és a kézirat-tárt Sebestyén Gyula, a nyomtatványok tárát és a hírlaptárt Melich János vezette. Egykorúak visszaemlékezései, meg a Sebestyén és Melich közt a Tanácsköztársaság után lejátszódó viták is arra látszanak mutatni, hogy Sebestyén (egyébként kiváló folklorista) nem volt népszerű a könyvtárban, többen elhagyták, s Melich osztályaiba kérték áthelyezésüket, így Bajza József (XIX. századi irodalomtörténész, majd a délszláv történelmi és politikai kérdések szakértője) a kézirat-tárból a hírlaptárba került. A Tanácsköztársaság alatt a Közigazgatási Népbiztosság (a joggal) konzervatívnak tartott Fejérpatakyt eltávolította a Múzeum éléről, helyére a Vallás és Közigazgatási Minisztérium tanácsosát (az egyébként nem kevésbé konzervatív) Czako Elemért tette, de külön rendelettel meghagyta Fejérpatakyt a könyvtár „fővezetőjének”, aki, mint láttuk, a Könyvtár vezetői állásáról — amelyet évtizedeken át viselt — 1916-ban nem mondott le. 1919. augusztus elején — a Tanácsköztársaság rendelkezéseit eltörlő utasítás alapján — Fejérpataky újra múzeumigazgató lett, helyét azonban ekkor a könyvtárban

végleg betöltötték: Melich János, egyetemi rendkívüli tanár, tudós szláv nyelvész, a nagyszabású etimológiai szótár társszerzője Gombocz Zoltán mellett, foglalta el. Sebestyén Gyula magának remélte az igazgatói állást; a közte és Melich között folyt vitában megérdemelten maradt alul, de a vita hangja és módja mindkét kiváló tudóst kedvezőtlen oldalról mutatja be.¹⁶

Melich mint könyvtáros kétségtelenül Fejérpataky neveltje volt, annak a Fejérpatakyknak, akinél mindig a tudományos feladatok álltak előtérben: ő indította újra a *Magyar Könyvszemlét* és ő indította meg a könyvtár nyomtatott katalógusainak kiadását. De a könyvtári belső munka, a mindennapi technikai tevékenység reformja távol állt tőle, szinte idegesen utasította vissza, ha ilyen-fajta intézkedéseket kértek tőle számon. Dicsérő nekrológiájában ezt olvassuk: „... bölcsen tudta, hogy semmi sem avul el olyan gyorsan, mint a legmodernebb berendezés.”¹⁷ De abban az évtizedben a modern berendezés már életkérdés volt: Szabó Ervin Városi Könyvtárának példáját figyelmen kívül hagyni büntetlenül nem lehetett.

Melich konzervatizmusát nem zavarta, hogy a müncheni rendszer eligazító szerepe egyre gyengült, s a raktárakat egyre áttekinthetlenebbekké tette, s talán az sem, hogy a könyvtárnak egyetlen írógépe és egyetlen telefonállomása volt: ha telefonálni akart, az igazgató is kénytelen volt kilépni szobájából, az ugyancsak egyetlen gépirónő asztalához.¹⁸ Igaz, mentségére és az egész intézmény komoly súllyal latba eső mentségére szolgál, hogy Melich „igazgatása folytonos harcban, küzdelemben telt el a háború és forradalmak nyomában kelt nehéz gazdasági viszonyokkal... küzdenie kellett a felső hatóságok meg nem értésével, a krajcáros takarékoskodásnak kulturális, sőt államgazdasági szempontból is igen káros rendszerével... Könyvtárunk békében is szűkös átalányának időnkénti emelése mindig megkévsé érkezt és sohasem állott arányban a hirtelen magasbaszókó árakkal, pénzünk értékének fokozatos gyors csökkenésével.”¹⁹ S így utódjával egyetértve, kénytelenek vagyunk elismerni, hogy „színvonalon tartotta a vezetésére bízott intézetet”, sőt, tudományos értékű munkákat kezdett el: a zenei kéziratok, a hírlaptár negyvennyolcas anyaga, az irodalmi levelestár új nyomtatott kiadványokban való feldolgozása az ő idején történt, alatta létesült a házi könyvkötőműhely, s az ő érdeme a meglazult munkafegyelem helyreállítása.²⁰ Valóban, a munkaidő betartására személyesen s talán kissé kicsinyes—patriarchális módon maga ügyelt fel: 9 óra után 10 perccel végigjárta a termeket, szigorúan felelősségre vonta, akit nem talált a helyén²¹. Tény viszont az is, hogy a munkafegyelem kérdése utódai alatt is állandóan napirenden maradt; úgylátszik, az igazgatók fellépése ezen a téren nehezen ért el hatást.

Melich 1922. november 3-án közölte a könyvtár tisztviselőivel, hogy az igazgatói állás alól felmentését kérte, de a minisztérium megbízta, hogy vigye tovább az ügyeket — egyetemi tanszéke mellett, amelyen ekkor nyerte el a „nyilvános rendes” tanári rangot — míg a néhány hónappal előbb életbe lépett ún. gyűjteményegyetemi törvénynek megfelelően az új múzeumi szervezet létrejön.²² A végleges intézkedés nem késett soká, a *Magyar Könyvszemle* így számolt be róla:

„A kormányzó úr ő Főméltósága 1922. dec. 21-én kelt legfelsőbb elhatározásával a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter úr előterjesztésére megengedte, hogy Dr. Melich János budapesti tudományegyetemi nyilvános rendes tanárnak, a M. N. Múzeum Orsz. Széchényi Könyvtár volt igazgatójának a könyvtár vezetéséről történt lemondása alkalmából, a múzeumi könyvtár érdekében kifejtett buzgó és eredményes működéséért elismerése tudtul adassék. —

A kormányzó úr ő Főméltóságának a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter úr előterjesztésére dr. Hóman Bálint egyetemi magántanár, budapesti tudományegyetemi könyvtárőr a M. N. Múzeum Orsz. Széchényi Könyvtárának igazgatójává az V. fizetési osztályba méltóztatott kinevezni. Az új igazgató, akit a könyvtár tisztviselői nevében Havran Dániel múzeumi osztályigazgató üdvözölt, 1922. december 27-én foglalta el hivatalát.”²⁴

Nem kétséges, hogy Hóman személyében tájékozott, modern szellemű, s főleg a könyvtári üzem minden részét alaposan ismerő ember került az intézet élére. Ekkor még jó kapcsolatot tartott kor- és iskolatársaival, is akiket pedig demokrata felfogásuk miatt meghurcolt az a rendszer, amelyet Hóman — úgy látszik, egyre fokozódó meggyőződéssel — szolgált.²⁵

A könyvtári munkában való jártasságát Ferenczi Zoltán, az egyik első magyar elméleti könyvtári szakember mellett szerezte a valamivel fiatalabb Fitz Józseffel együtt, akit a következő évtizedben majd ő hív meg az OSZK élére. Őrá bízta Ferenczi a Tanácsköztársaság alatt a könyvtári megbízottak által kívánt reorganizációs terv elkészítését az Egyetemi Könyvtárban²⁶, mint oktató részt vett a *Dienes—Kóhalmi* által szervezett könyvtári tanfolyamon.²⁷

Hóman alatt is folytatódott az intenzív tudományos munka, az anyag feldolgozása kiadásra kerülő katalógusokban. De — talán elsőnek Mátray Gábor óta — fel tudta mérni a könyvtár belső munkáinak, a raktárak és a katalógusrendszer gyökeres átformálásának fontosságát is: ez a gyakorlati és tudományos használat nélkülözhetetlen alapja.

„Az anyag könyvtári feldolgozása terén — a folyómunka mellett — legsürgősebbnek a korszerű cédulakatalógus készítését véltem, kapcsolatban a tudomány mai igényeinek megfelelő katalogizálási szabályok és szakrendszer megállapításával. Köztudomású, hogy a Széchényi könyvtár katalógusai, szakbeosztása és az ún. müncheni rendszeren alapuló számozási rendszere elavult s a mai könyvtári igényeket nem elégítheti ki. Viszont az is nyilvánvaló, hogy az egész törzskatalógus átdolgozása és a könyvtáranyag átszámozása a megfelelő számú személyzet, a hely és az anyagi eszközök hiánya miatt ma kivihetetlen. Legcélszerűbbnek vélem ezért a régi betűrendes törzskatalógus fenntartása mellett egy, az olvasóközönség használatára rendelt modern, karthotek rendszerű szakkatalógus készítését, melynek cédulái, tekintet nélkül a könyveknek továbbra is a régi szakrendszerben való raktári helyzetére és elhelyezésére, a tudomány mai állásának megfelelő, új szakrendszerben csoportosíthatók. Az új katalógus megoldja a könyvtár tudományos használhatóságának kérdését anélkül, hogy raktárunkat és a régi katalógust megbolygatnánk. Az átdolgozás, illetőleg az új katalógus elkészítése ily formában is évekig tartó munkát. Ezért ehhez a hivatalos időn túl is igénybe vetttem az erre önként vállalkozó könyvtári tisztviselők munkáját.”²⁸

Hóman vetette fel az első terveket a könyvtár tarthatatlan helyviszonyainak szanálására is; ezeket már múzeumi főigazgató korában valósította meg. Persze, valóságos fejlesztésre, nem csak új épület szerzésére, de a meglévőnek valóban beható átalakítására sem lehetett gondolni.

Hóman közvetlen irányítása nem tartott soká a könyvtárban. Fejérpataky 1923 márciusában meghalt, s magától értetődően első helyen a vezetőképeségről már bizonyosságot tett, korban viszont még fiatal Hóman került előtérbe az utódlás szempontjából.

Előbb azonban a miniszter — ekkor már gróf Klebelsberg Kunó — kérdést intézett a Nemzeti Múzeum ideiglenes igazgatóhelyetteséhez, Horváth Gézához, hogy nem volna-e helyes az annak idején a Szépművészeti Múzeum és az Iparművészeti Múzeum önálló intézményekké alakulásával megindult decentralizációt tovább folytatni, tehát a Múzeum adminisztratív egységét végleg megszüntetni,

ami feleslegessé tenné új igazgató (ill, az új törvény szerint főigazgató) kinevezését. Ez esetben a három természettudományi tár egyetlen természettudományi múzeummá, a néprajzi táruk pedig közös néprajzi múzeummá alakulnának. Az összetartó kapocs szerepét az így önállósuló gyűjtemények között a Gyűjteményegyetem tanácsa venné át.²⁹

A válaszfogalmazvány a decentralizációt helyesli, de a Magyar Nemzeti Múzeum eszmei egységének megszüntetését elutasítja. A másfélszáz éves intézmény „egyik legnagyobb kulturális alkotása a magyar társadalomnak” és „a nemzeti kultúra felsőbbbségét bizonyító tényező”. (A később sokszor emlegetett „kultur-fölény” jelszava a Múzeum életében itt vetődik fel először!) A Múzeum egységének megbontása amellet az iránta nyilatkozó társadalmi áldozatkésztséget is lefontaná s a külföldi kapcsolatoknak is ártana, mert a legnagyobb magyar közgyűjteményt már világszerte ezen a néven ismerik. Ne a tovább tagolt Múzeum egyes szerveit foglalja össze a Gyűjteményegyetem, hanem a Nemzeti Múzeum vegye át az összes gyűjtemények irányítását, tehát a Gyűjteményegyetem szerepét is.

Ezt valósította meg egy évtizeddel később Hóman a múzeumi törvényben (1934: VIII. t. c.). A vélemény (amely aláíratlan) tehát tőle való, vagy legalább az ő befolyása alatt készült.

A decentralizációs tervet azért ismertettük a Gyűjteményegyetem könyvtári kihatásainak vizsgálata előtt, mert Hóman felfogását, de szervezőképességét is jellemzi. De jellemzi azt is, mennyire visszatérnek a többé-kevésbé életképes fejlesztési és átszervezési tervek a Tanácsköztársaság alatt felmerült gondolatokhoz.

Hóman nagy munkakedve nem csillapodik a Múzeum vezetésének átvétele után és minden jel arra mutat, hogy a könyvtár vezetését továbbra is állandóan figyeli és a döntő intézkedést kezében tartja.³⁰ Főigazgatói kinevezése az év végéig húzódik, s a helyettes főigazgató december 22-én iktatja be új állásába.³¹ Már 27-én intézkedik, hogy az új könyvtárigazgató kinevezéséig a könyvtár vezetését magának tartja fenn, helyettese szolgálati és gazdasági ügyekben *Havrán Dániel*, az adminisztráció vezetője kiadványozási joggal *Rédey Tivadar*. Hogy a kezdeményezést továbbra is magának tartja fenn, azt 1924. február 8-i körrendelete bizonyítja, amelyben a szolgálati út szigorú betartását írja elő, felsőbb hatósággal csak a főigazgatón keresztül szabad érintkezni. Ezt egyébként a Múzeum szervezeti és szolgálati szabályzata is így kívánja³² — persze Hóman könyvtárigazgató korában ezen a paragrafuson sokszor túltette magát, éppen a Könyvtár ügyeinek gyorsítása céljából.

Így aztán a harmadik igazgató, az 1924. március 3-án hivatalba lépő *Lukinich Imre* főleg Hóman terveinek végrehajtója és az adminisztratív fegyelem fenntartója lesz. Saját kezdeményezéseként a három nagyszerű kiállítás — *Kossuth*, *Petőfi*, majd *Jókai* jubileumának szentelve — bizonyult eredményesnek, viszont élő irodalmi és közéleti kitűnőségek autográfjai és fényképei megszerzésére irányuló intézkedéseit vitathatónak, több terhet, mint eredményt hozónak kell mondanunk. A már elhatározott — bár közben irányt változtató és részben módosult — reformok szívós végrehajtása és a hivatali munka rendszerességének biztosítása a fő célja. Ő vezeti be először az osztályok vezetőinek rendszeresen tartott értekezleteit.

Lukinich, a későbbi történészprofesszor, igazgatói kinevezése előtt országos levéltári igazgatói rangot viselt. Érdemes bibliografusnak, több fontos hungaricum felfedezőjének és első leírójának ismerték. A rövid életű pozsonyi egyetem tanára

volt, majd 1919 után az új pécsi egyetemi és szemináriumi könyvtárak szervezésében volt szerepe. Mindvégig az erőteljes gyarapítás, s a gyarapítás körének kiterjesztése volt fontos előtte, a szervezési kérdésekben s a belső munka egyre inkább forrásba jövő átszervezésében kezdeményező szerepet nem vitt.

A főigazgatóval egyetértésben ő is, mint Melich, intézkedések sorát tette az újra meg újra meglazuló fegyelem megerősítésére. Hóman megtiltotta, hogy a tisztviselők magánügyekben látogatókat fogadjanak, Lukinich figyelmezteti munkatársait a munkaidő pontos betartására, „ellenkező esetben nem tudnám megokolni a napi 7 órai munkaidő bevezetésének szükségtelenségét”.³³ Az is baj, hogy igen sok az egymás közti „kaszinó”. A készülő új B-lista (az akkori tisztviselők ijesztő réme, amely pedig a könyvtárban minden jel szerint nem, vagy alig került alkalmazásra) erre mindenesetre tekintettel lesz — mondja. A minden hónap első hétfőjére összehívott vezetői megbeszélések legelsőjén felszólítja az illetékeseket, hogy készítsék el és nyújtsák be osztályaik ügyrendjét. Ez a felhívás az 1923. év végéig majdnem minden értekezleten megismétlődött, fogantatásáról azonban nem értesülünk, egyetlen osztályügyrend sem maradt fenn ebből az időből.

Az altiszteket magánügyben nem szabad igénybe venni, és nem szabad engedni, hogy a kutatóktól borraivalót fogadjanak el. A takarítást és a szellőztetést állandóan ellenőrizni kell, erre történjék utalás az osztályügyrendekben is. A kölcsönzés ellenőrzését szigorítani kell, a belső használatra kivett anyag helyére őrgyvet kell tenni.

A kiköltöztetett levéltári osztály helyén berendezett Apponyi-terem eredeti alakjában

Az utóbbi intézkedés különösen erős ellenállásba ütközik: a zsúfolt polcok között az őrjegy nem marad a helyén; viszont előfordul, hogy helyén marad akkor is, ha a könyvet visszateszik, s ha újabb kölcsönzéskor vész el a könyv, az őrjegy hamis nyomra vezet stb. *Gulyás* Pál indítványára végül az őrjegy helyett a házi kölcsönzési térítvényt vezetik be. És hogy nemcsak erélytelenség miatt hiúsul meg minden törekvés a rendszeresebb ügyvezetésre, annak szomorú bizonyítéka, hogy a nyomdának küldött reklamáló levelezőlapok eredménytelenek, mert „pénzhiány miatt oly későn küldetnek el, hogy az azokon feltüntetett 30 napi határidő letelik, mintsem a lap rendeltetési helyére ér.”³⁴

Amikor Lukinich 1929. január 24-én egyetemi tanári kinevezése után elhagyja a könyvtárt, új igazgatót hosszú ideig nem neveznek ki. A könyvtár három, illetve a Lukinich idején önállósult Zenetörténeti osztállyal együtt négy osztályra bomlik; ezek azonban ekkor már nem könyvtári, hanem múzeumi tárak rangjával bírnak, amelyek fölött a felső ellenőrzés a múzeum vezetőjének, személy szerint Hóman főigazgatónak a kezében van. Könyvosztály, levéltári osztály, hírlaposztály és zenetörténeti osztály — mindegyik élén egy-egy főkönyvtárnokkal (ezt a címet a gyűjteményegyetemi törvény vezeti be 1922-ben). Közülük a Hírlaptár kiválását a könyvtár kötelékéből Hóman véglegesnek szánja³⁵ — Rédey Tivadar, bár főkönyvtárnoki rangban, de még 1934 után is megtartja a hírlaptár igazgatójának címét — a levéltári osztály pedig 1926-ban már az Országos Levéltár épületébe költözött és mindenki tudja, hogy végleg ott is fog maradni — ami visszatérés a Tanácsköztársaság egyik, a maga idején konzervatív részről erősen vitatott, intézkedéséhez.

Tudományos és nem tudományos személyzet

A személyzet szempontjából a Tanácsköztársaság utáni visszahatás döntő változást nem hozott, a Fővárosi Könyvtár „kompromittált” munkatársai ellen folytatott hajszának csak az árnyékával találkozunk. Az 1919-ről szóló jelentés³⁶ szerint „a múzeumi tisztviselői személyzet a bizalmiak kiválasztásánál intelligenciája alapján a legnagyobb körültekintéssel járt el, s a bizalmiak a rájuk nézve kényes feladatot a legtapintatosabban végezték akkor, amikor annak végzésére kényszerítve voltak”.

A Magyar Nemzeti Múzeum az augusztus 30-án tartott igazgatósági ülésen csak *Róheim* Géza szakdíjnok és *Rottkay* István műszaki altiszt ellen kér vizsgálatot. Róheim Gézához a fegyelmi bizottság a következő kérdéseket intézte: 1. Mi indította arra, hogy tárgyalást folytasson egy Néptudományi Intézet és Múzeum létesítése tárgyában, 2. arra, hogy a múzeum munkástanfolyamán olyan elméletet propagáljon, amely alkalmas volt a fennálló társadalmi rendet még jobban szétzúllasztani, 3. arra, hogy az Országos Széchényi Könyvtár törvény biztosította sértetlenségét tekintetbe nem véve, annak anyaga egy részének a kivitelére és más-hova való elszállítására irányuló tervek előkészítésében közremunkálkodott, 4. arra, hogy a Tanácsköztársaság megbízásából az egyetemen előadásokat tartson.³⁷

Róheim³⁸ kitért a szemmel láthatóan ellenségesen feltett kérdések elől — amelyek nem is az ő szempontjából fontosak, hanem a jövőbeli személyzeti politika szempontjából — és lemondott állásáról, további üldözésben nem volt része.

Rottkay ítélete („bűnét” közelebről nem ismerjük) viszonylag enyhe volt: 1920. május 5-én értesítették, hogy a minisztérium eddigi összes illetményei helyett lakáspénzt és családi pótlékot, továbbá január 1-től számítva évi 1600 korona élelmezési díjat és ugyancsak évi 1500 korona háborús (!) segélyt folyósít számára.

A Tanácsköztársaság alatt került sor Tóth László szakdíjnoki alkalmazására. Tóth Lászlót az igazgatóság kifejezett kérésére — eltekintve a márc 21. utáni alkalmazások megsemmisítését elrendelő jogszabálytól — a minisztérium állásában megerősítette.⁴⁰ Tóth Hóman Bálint mellett igazgatói titkár lett, és Hómannal együtt került 1923-ban a múzeumi főigazgatóságra.

A Könyvtár hivatalos személyi politikáját — legalábbis az ellenforradalom első szakaszában — Melich Jánosnak egy Fejérpatakyhoz intézett előterjesztése jellemzi.⁴¹ A miniszter kéri, hogy *Földessy* Gyula V. ker. állami főreáliskolai tanár, aki ellen a proletárdiktatúra alatti magatartása miatt fegyelmi eljárás volt, de a vizsgálatot felfüggesztették és csak megintésben részesült, a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárába vagy az Egyetemi Könyvtárba szolgáltatattételre beosztassék.

Melich elutasító javaslatát először az általános személyzeti helyzettel indokolja:

„Az Orsz. Széchényi-Könyvtárban jelenleg 5 középiskolai, 1 jogakadémiai tanár van szolgáltatattételre berendelve. Ezenfelül folyamatban van még 2 tanárnak: egy középiskolainak és egy jogakadémiaiának a berendelése. Ezekon kívül szolgáltatattételre van hozzánk egy vármegyei levéltárnok is téve. Az összes már itt levő és folyamatban levő berendelték száma eddig 9. A Könyvtárnak ma összesen 13 tisztviselője van: e számhoz viszonyítva a kilenc berendeltet, szolgálati szempontból a helyzet nem mondható szerencsésnek.

Több középiskolai tanárnak a Könyvtárba való berendelése azonban hivatali szolgálati szempontból sem kívánatos. Amikor a középiskolai tanár hozzánk kerül, könyvtári szolgálatban teljesen járatlan. Hosszabb egy-két esztendei szolgálat kell, míg ő a Könyvtár kezeléshez szükséges gyakorlati- és elméleti ismereteket megszerzi. Igazságtalanság a Könyvtár tisztviselőivel szemben, hogy amíg ők ismereteiket hosszantartó szakdíjnyújtással, csekély fizetéssel szerezhették meg, addig ugyanez ismereteket a berendelt tanárok magasabb díjazással szerzik meg. S a javadalmazásbeli különbség később sem szűnik meg. A Könyvtárban szolgálatot tevő tanár ötödévenként megkapja a tanári ötödéves pótlékot, míg hasonló munkáért ugyanannyi idő alatt a vele együtt dolgozó könyvtári tisztviselő ötödéves pótlékban nem részesül. A szabadságidő tekintetében is disszonancia van a két állás között. Megtörtént, hogy egy a Könyvtárba berendelt tanár a neki, mint tanárnak járó nyári szabadságot a tanári foglalkozásnak megfelelően kérte és vette ki, holott a könyvtári tisztviselőknek hat heti nyári szabadságidő jár, az is csak akkor ha a szolgálat érdeke megengedi.”

De az előterjesztés folytatása elárulja, hogy az elutasítás súlyosabb indoka az, hogy a vezetőség nem óhajtja baloldali emberekkel növelni a Könyvtár létszámát.

„A hivatalos köröknek ma az a nézete, hogy sok tanár a proletárdiktatúra alatti viselkedése miatt nem alkalmas a nemzeti nevelésre, múzeumokban, könyvtárakban azonban hasznos szolgálatot végezhet. Ezt az elvet olvashatni a Nemzeti Újság 1919. november 23-iki számában, ahol a magyar közpiskolai tanárok nemzeti szövetsége — úgy látszik — hivatalos híradása szóról-szóra azt mondja:

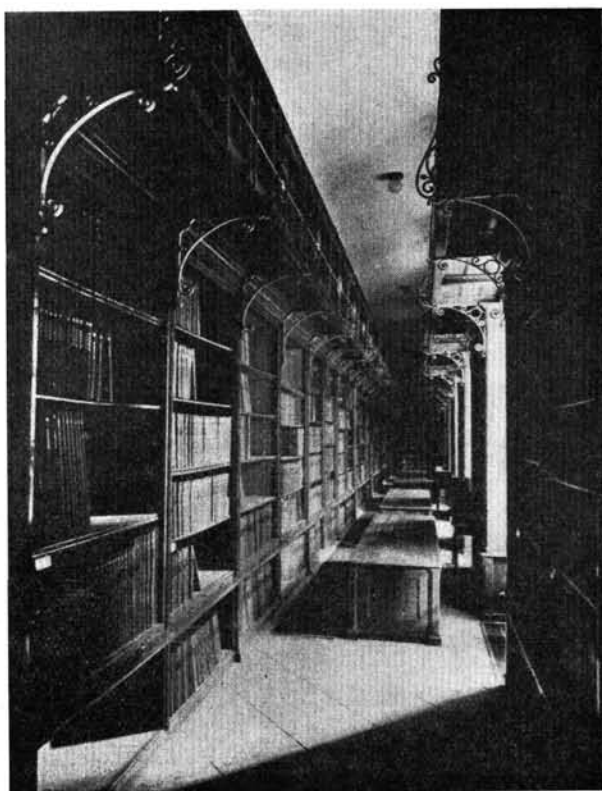
»Nos, a Magyar Tanárok Nemzeti Szövetsége, a nemzet nevelőinek felébredt öntudata azt követeli, hogy legalább is a nemzeti tárgyak, mint történelem, irodalom, ezeknek a kezéből csakis megbízható, tanártársaitól is magyar lelkűnek, magyar faji egyéniségűnek ismert tanárok kezébe kerüljenek. S egyszersmind tankönyveket is ez üzérkedők és titkos áfiummal kalmárkodók helyett csak igazi magyarlelkű faji egyéniségű szerzőktől adjanak ki s használjanak az iskolák. Van elég ilyen tanár, a megszállott területeknek már hónapok óta mártírkodó magyar tanárai között is, kik rendszerint éppen magyar lelkük és magyar lehelletük miatt nem találtattak elfogadhatóknak, hogy Budapest légkörébe hozzák őket, kik most megpróbáltatások tüzeiben még magyarabbakká acélozódtak, kultúránk legmegbízhatóbb hétp próbás

harcosaivá üttettek, mártíraikká szenvedtek s most a falat kenyereük felől is bizonytalanságban várnak a Nyugati Pályaudvar körül. Azt nem kívánja senki, hogy amaz idegen meggyőződésre érett elvetélt világnézetű tanárok elveszítsék a levegőt és kenyeret. Van módja a minisztériumnak elhelyezni őket irodákban, könyvtárakba, múzeumokba; ám rubrikázzanak vagy neveljenek selyemhernyópetéket — de ne neveljék a magyar ifjúságot. Mert legőszintébb meggyőződésükkel is csak idegen egyéniséget nevelhetnek; ám lehetnek ők finomabbak, okosabbak, édesebbek — de mi éppenséggel olyanok akarunk lenni, amilyeneknek rendeltettünk: magyarok, sőt az eddiginél sokkal mélyebben, hívebben, rendületlenül magyarok.

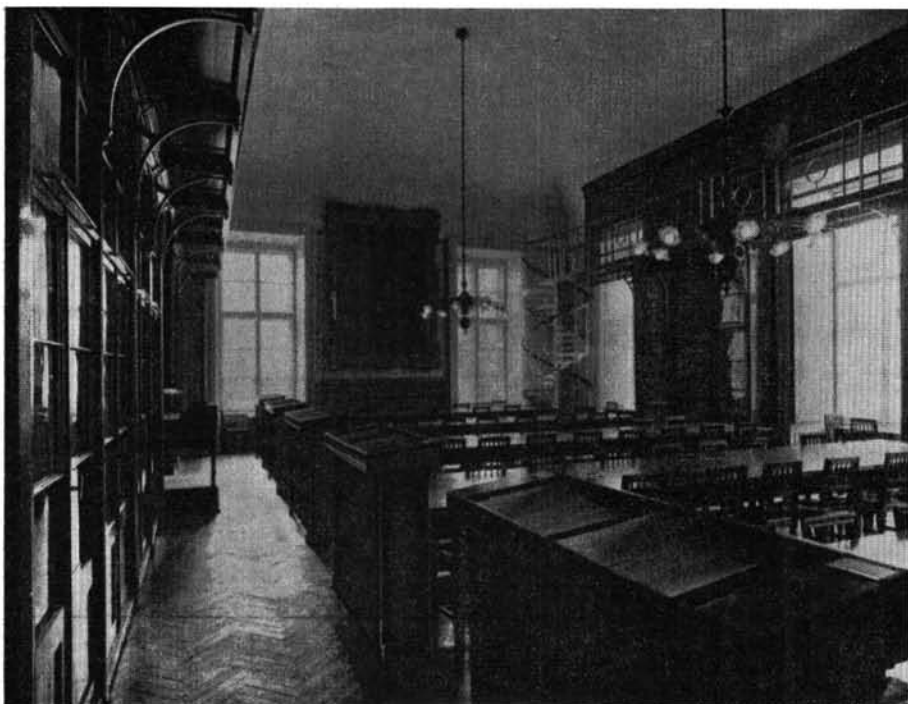
Amennyiben e felfogás a M. N. Múzeumra és annak könyvtárára is vonatkoznék helyessége ellen a Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchényi-Könyvtára nevében a leghatározottabban tiltakozom. A Magyar Nemzeti Múzeum minden egyes tára a nemzeti gondolatnak különböző tudomány vagy ismeretszakok területén való megtestesítése. A nemzeti gondolat keltette életre intézetünk minden egyes tárat, s az fogja időtlen időig nagyobbá és nagyobbá növelni. Ha nem a nemzeti gondolat megtestesítése volna intézetünk, akkor a proletárdiktatúra nem ítélte volna halálra — úgynevezett átszervezésével — a Magyar Nemzeti Múzeumot. E nemzeti gondolatot reprezentáló Nemzeti Múzeum ellen szórványosan szintén vétkezett egy-egy magáról megfélemedezett múzeumi tisztviselő s ha most ez intézményt ilyen magukról megfélemedezett szolgálattételre berendelt tanárokkal töltik meg, aggódhatunk jövőjéért.

Az Orsz. Széchényi-Könyvtárnak egyetlen egy ilyen kompromittált tanára — legyen egyébként tudományilag bármilyen értékes egyéniség is — nincs szüksége.”

A tisztviselők politikai elbírálásakor — legalábbis Melich alatt — a Könyvtár vezetősége a korszak követelményeihez alkalmazkodott. Hogyan álltak a szakértelem szempontjából? „A tisztviselői kar tudományos tekintetben magas színvonalat képviselt” — emlékszik vissza *Goriupp Alice*. És felsorol néhány nevet: *Holub József*, *Bátky Zsigmond*, *Jakubovich Emil*, *Bajza József*, *Tóth Zoltán*. Hozzátehetünk még néhányat a hivatalos névsorokból: *Sikabonyi Antal*, *Bartóniek Emma*, *Pukánszky Kádár Jolán*, *Némethné Sebestyén Irén*, *Gulyás Pál*, *Fekete Nagy Antal*, *Fitos Vilmos*, *Isoz Kálmán*. Még ma sincs talán szükség arra, hogy életrajzukkal vagy műveik felsorolásával bizonyítsuk: kiemelkedő tudósok

Az Érem- és Régiségtárból hírlaptári raktár részére átengedett folyosó a költözködés után

Olasóterem-részlet az 1927. évi átalakítás után

kezdtek vagy folytatták pályájukat a Könyvtárban. Láttuk, hogy a szelekció politikai szempontja kérlelhetetlen volt — mégsem lehetne azt mondani, hogy tisztán kurzustámogatás vagy protekció döntött az állások fölött. A kortársak emlékezete szerint többnyire professzori ajánlás alapján vették fel a fiatalokat. Még azokat is, akik — kivételesen — nem, vagy inkább nem csak tudományos, hanem könyvtárosi-technikai képességeikkel tűntek ki.⁴²

Az egyetem a Múzeumban vélte kiképezni utánpótlását; a szoros kapcsolatot a Gyűjteményegyetem felállítása még fokozta, sőt, szervezeti szabályzatában az *eredményes* tudományos munkát kötelezővé tette, ún. „meddőségi” paragrafusa (noha ezt sohasem alkalmazták) elvileg lehetővé tette a tudományos munkájában megtorpant tisztviselő elhelyezését vagy idő előtti nyugdíjazását. Igaz, a nyugdíjkorhatárt ugyanez a jogszabály a hetvenedik életévig terjesztette ki. S miután a meddőségi szakaszt a gyakorlatban nem alkalmazták, ez a következő évtizedben a státus előregedését okozta: a fiatalok előtt az érvényesülés útját vágta el.

A tudományos munkát minden módon támogatták, különösen, ha az könyvtári anyaggal állt kapcsolatban, mint Jakubovich tanulmányai *Anonymus*ról és az ómagyar Mária-síralomról. A nehéz viszonyok ellenére 1923-ban már körlevélben hívták fel a kutatókat, hogy jelentkezzenek nyári tanulmányútra: Olasz-, Osztrák-, Németországba, valamint Szlovákiába és Erdélybe kért kiküldetést 9 tisztviselő. Tudományos célra társintézményektől egyszerre nagyobb tömeg könyvet

vagy iratot is hivatalból kölcsönkértek, így az Országos Levéltártól, sőt külföldi könyv- és levéltáraktól is.⁴⁴

A munkaidő 9-től du. 1 óráig, olvasótermi szolgálat esetén déli 12-től du. 4-ig tartott. De még ebből a négy órából is szabad volt 1 órát tudományos munkára fordítani. Aki a hivatalos időn túl is folytatta a kutatómunkát, annak a földszinten állt szoba rendelkezésére, amelyet világítani is lehetett (az emeleti termekben világítás nem volt).

Ezzel szemben a könyvtárosi munka gyenge színvonalon állt. Az új tisztviselő rudimentáris betanítása a legszükségesebbre szorítkozott s Goriupp Alice emlékezése szerint még a szerzői név egységesítésére, névkiegészítésre, a segéd-könyvek használatára sem terjedt ki.

De a könyvtári munka rendszerének elavultsága és áttekinthetetlensége ellenére kitűnően ismerték elődeink osztályaik anyagát, és nagy tudományos felkészültségük lehetővé tette, hogy az állomány fejlesztésével magas színvonalon, őszinte gonddal törődjenek. A Könyvtár egész addigi fennállása alatt nem volt nehezebb a beszerzés, mint 1919 után, sőt, újjá kellett szervezni a szomszédos új országok nagyszámú hungarikáinak megszerzését, akkor, amikor még az ország megmaradt területén is akadozott a begyűjtés, részben az egyre elavultabbnak bizonyuló kötelepéldánytörvény miatt is. Nagyértékű egyes könyveket és kéziratokat, sőt egész gyűjteményeket vettek számba elődeink és ritka kivétellel meg is szerezték őket. A könyvtárban tájékozatlan gárda talán sohasem hallott a szakreferensi rendszerről — mégis, spontán módon, egy-egy szakterületre annak leghivatottabb ismerője ügyelt. Persze, előfordult túlzás is: saját tudományos területén a gyűjtőkör határán túl készítette vételre a könyvtárt.

A tudóskodó, sokszor a technikai feladatok fölött lebegni látszó gárda jó-hiszeműsége kétségtelen. Ők elsősorban tudományos kutatóknak tartották magukat. Úgy gondolták — s részben így is volt — hogy takarékoságból végeztetik velük az adminisztrációt, amelynek ők csak a vezetésére volnának hivatva; „*Pulszky* [Ferenc?] mondta egyik beszédében... hogy a Múzeumban most tudósok végeznek sok olyan munkát, amihez egyszerű írnok is elegendő volna.”⁴⁵

Tudományos kutatóintézet alig volt, a társadalmi tudományok területén egyetlenegy sem. A későbbi egyetemi tanár csak tanárnak mehetett a tanulmányai végeztével vagy könyvtárosnak-múzeológusnak. És viszont, mert a múzeumok és könyvtárak állásai emiatt nekik kellettek, nem lehetett kellő számú segéd személyzetet felvenni: az egyetlen gépírónőn, majd később még egy érettségizett segéderőn kívül csak a néhány beosztott tanító volt főiskolai végzettség nélkül; az igazgatóság adminisztratív beosztottja (*Sohár* Lajos) nem rendelkezett ugyan egyetemi grádussal — de tengerészeti akadémiát végzett! A tisztviselők nem egészen jog nélkül hihették magukat valami vezérkarnak, amely mögül hiányzik a hadsereg.

A kettős hibát egyébként — egyoldalú tudóskodás egyfelől, középfokú segédgárda hiánya másfelől — a húszas évek vége felé (nem sokkal előbb került napirendre ez a kérdés a világ más nemzeti könyvtáraiban sem) kezdték felismerni, legalábbis erre mutat Hóman egy nyilatkozata 1925-ből:

„Ma is nagy akadálya az egészséges könyvtári élet kialakulásának a múltból átörökölt káros felfogás, mely a könyvtárak vezetéséhez és könyvtárosi munkához elegendőnek véli a tudományos minősültséget, holott a speciális könyvtári képzettséggel és érzékkel nem bíró, dilettáns tudós-könyvtárosok rendszerint megbénítják intézetük egészséges fejlődését...”

A tudományos dolgozó, a kor terminusával a könyvtári tudományos tisztviselő nem zárkozhatik el az „elemi kezelés-szabályok” (Hóman műszava) ismerete, a közvetlen technikai feladatok ellátása elől sem, hiszen azok ellátásához is magas fokú képzettség kell.⁴⁷ Csak a két tényező együtt: jól képzett középfokú személyzet és a tudományos munkát a technikai feladatokkal tisztességgel párosító tudományos tisztikar együtt biztosíthatja egyidőben már a korszerű könyvtártól elvárt hatásfokot.

A Könyvtár dolgozóinak összes száma az első világháború végén 34 vagy 35 volt: 23 tisztviselő, 1 berendelt tanár, 1 berendelt megyei főjegyző, 1 gépíró, 8 v. 9 altiszt.

1921-ben már lényegesen megnövekedett a létszám, valószínűleg az országhatárok megváltozásával járó berendelt tisztviselők, tanárok és tanítók révén. A tisztviselők száma 25, a berendelt tanároké és tanítóké 4, ill. 2; a kar többi tagjai: 1 beosztott megyei főlevéltáros, 2 laboráns, 5 altiszt, 3 napibéres.⁴⁸ Közülük háromnak volt mellékfoglalkozása: Melich igazgató, mint helyettes egyetemi tanár és az Országos Tanárvizsgáló Bizottság ügyvezető alelnöke évi 2800, *Bártfai Szabó László*, a *Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság* titkára évi 300, *Holub József*, a *Turul* szerkesztője évi 200 korona mellékjövedelmet élvezett. (A fizetéseket lehetetlen visszamenőleg megállapítani, mert a folyton emelkedő árakat rendszerint nem a törzsfizetések emelésével, hanem különféle pótlékokkal és visszafizetésre nem kerülő előlegekkel egyenlítették ki, azonkívül az összegek értékét esetről esetre kellene a korona mindenkori árfolyamához viszonyítani.)

1923-ban, amikor az összes állami gyűjtemények és tudományos intézetek alkalmazottait a Gyűjteményegyetem egy közös rangsorban egyesítette, 24 tisztviselői rangban levő alkalmazottat javasoltak átminősítésre; a legtöbb név mellett a szolgálatba lépés ideje is szerepel.

Havran Dániel főkönyvtárnok	1898. VI. 17.
Dr. Bártfai Szabó László főkönyvtárnok	1904. III. 27.
Dr. Garda Samu főkönyvtárnok	1896. I. 21.
Dr. Fitos Vilmos könyvtárnok	1904. IV. 5.
Dr. Sulica Szilárd könyvtárnok	1907. X. 15.
Dr. Holub József könyvtárnok	1909. I. 1.
Dr. Jakubovich Emil könyvtárnok	1905. II. 16.
Dr. Rédey Tivadar alkönyvtárnok	
Dr. Rédeyné Hoffmann Mária alkönyvtárnok	1910. XI. 14.
Dr. Sikabonyi Antal alkönyvtárnok	1911. II. 15.
Dr. Pánity Vukoszava alkönyvtárnok	1913. III. 26.
Zsinka Ferenc alkönyvtárnok	1913. X. 1.
Dr. Kádár Jolán alkönyvtárnok	1915. VIII. 3.
Dr. Borzsák István alkönyvtárnok	1916. I. 4.
Dr. Bartoniek Emma alkönyvtárnok	1916. IX. 1.
Dr. Goriupp Alisz alkönyvtárnok	1917. VIII. 5.
Dr. Tóth Lászlóné alkönyvtárnok	1919. V. 1.
Dr. Grexa Gyula alkönyvtárnok	
Lavotta Rezső (tud. és műsz. segédszemélyzet)	
Steffanits Mária (tud. és műsz. segédszemélyzet)	1919. III. 31.
Hóman Borbála (tud. és műsz. segédszemélyzet)	1919. IV. 20.
Dr. Parádi Lászlóné	1912. IX. 1.
Eperjesy János	
Raksányi Anna kezelő (Közig. személyzet)	1916. IV. 1.

Feltűnő, hogy a tisztviselői kar aránylag fiatal, csak ketten kezdték szolgálatukat 1900 előtt és négyen 1910 előtt: a legtöbbben 5 és 15 szolgálati év között állnak. Meg kell jegyezni, hogy a beosztott tanárok közül többen (pl. *László Gyula*) tanári státusban maradtak és *Istvánffy Károly* beosztott tanító előbb a státuson kívül maradt, majd mint „könyvtári főtiszt” szerepelt: a harmincas években viszont elemi iskolai igazgatóvá léptették elő, s ebben a rangban maradt (de a Könyvtár szolgálatában) 1945-ben történt nyugdíjazásáig.

A szolgálati beosztás 1923-ban a következő:

I. osztály: Könyvtárigazgatás és könyvtárfejlesztés

Osztályvezető az igazgató

Helyettese: Dr. Bajza József igazgató ör.

Előadók: Steffanits Mária

Raksányi Anna

Dobay Kálmán műszaki altiszt.

II. Nyomtatványi osztály és könyvtárhasználat

Osztályvezető: Havran Dániel osztályigazgató

Helyettese: Dr. Garda Samu osztályigazgató.

a) Könyvtárhasználat

Dr. Theisz Frigyes (kölcsonzés)

Istvánfy Károly (olvasóterem)

Sáfár István laboráns

Garami János, Turóczi Gábor, Kriván Mihály,

Kiss István altisztek, déli 12 után Franyó János,

Székely Simon ruhatáros.

b) Kötelespéldányok

Vezető: Dr. Rédey Tivadar múzeumi ör

Dr. Grexa Gyula

Eperjesy János

Franyó János altiszt (bélyegzés).

c) Könyvkötés

Dr. Garda Samu

Akantisz Viktor könyvművészeti előadó

d) Új anyag feldolgozása

Vezető: Dr. Sikabonyi Antal múzeumi ör (osztályozás, gyűjtemények)

Dr. Pánity Vukoszava

Dr. Tóth László

Sohár Lajos

Egy napidíjas (betöltetlen).

e) Bibliográfia, aprónyomtatványok feldolgozása, revíziós munkák

Vezető: Dr. Kádár Jolán ör

Parádi Lászlóné

Beosztva: Fest Aladár

rendes munkakörük mellett lehetőség szerint segítenek: Groiupp Alisz és:

Steffanits Mária.

f) *Hadi-gyűjtemény*

Dr. Rédey Tivadarné dr. Hoffmann Mária
Morvay Ferencz kezelő altiszt.

g) *Zenei-gyűjtemény*

Lavotta Rezső.

h) *Ősnyomtatványok és Régi Magyar Könyvtár*

Akantisz Viktor.

III. *Levéltár*

Osztályvezető: Dr. Bártfai Szabó László osztályigazgató
Helyettese: Dr. Sulica Szilárd igazgatóőr (újkori anyag)
Dr. Jakubovich Emil (középkori anyag)
Dr. Zsinka Ferenc
Dr. Bartoniek Emma
Kovács András kezelő altiszt.

IV. *Kézírttár*

Osztályvezető: Dr. Holub József igazgatóőr
12-től 1-ig R. Hoffmann Mária (irodalmi levelek)
Dobay Kálmán (lásd I. osztály).

V. *Hírlaptár*

Osztályvezető: Dr. Fitos Vilmos igazgató ór
Helyettese: Dr. Borzsák István mz ór
Dr. Goriupp Alice.

1925-ben a beosztás csak annyiban változott, hogy a Zenetörténeti osztály már külön egységképpen szerepel és hogy Nyireő István neve is megjelenik — a katalogizálók között — akinek a következő évben kezdődő átszervezési és költöztetési tervekben fontos része lesz, és szerepel benne Gulyás Pál, mint a kötelespéldány és bibliográfiai csoport vezetője. Gulyás az Országos Széchényi Könyvtár régi tisztségviselője, a *Magyar Könyvszemle* szerkesztője, a világháború alatt a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségén dolgozott.⁴⁹

1926-ban, a költözködés kezdetekor a szolgálati beosztás a következő:

1. *Adminisztráció:* Parádi Lászlóné könyvtártiszt
Raksányi Anna kezelőnő.
2. *Nyomtatványi osztály:* Vezető: Havran Dániel osztályigazgató.
Lavotta Rezső zeneművészeti előadó, helyettes a könyvkötés vezetője.
Dr. Pukánszky Kádár Jolán dr. könyvtárnok: Régi Magyar Könyvtár, Apponyi Kt. kezelője.
Dr. Sikabonyi Antal könyvtárnok a megszállott területek irodalmának gyűjtője és kezelője.
Dr. Pánity Vukoszava könyvtárnok, a háborús, proletár, és emigrációs plakátgyűjtemény kezelője.
Dr. Nyireő István könyvtárőr.
Hóman Borbála könyvtártiszt
Eperjesy János I. o. múzeumi s. tiszt.

Dr. Kozoca Sándor gyakornok
felvételezés, beosztás.
Sohár Lajos irodasegédtsízt, könyvkölcsönzés.

3. *Zenei osztály*: Dr. Isov Kálmán főkönyvtárnok.

4. *Hírlaptár*: Dr. Borzsák István könyvtárnok, adminisztráció.
Dr. Goriupp Alisz alkönyvtárnok.
Dr. Gáspár Margit könyvtári segédtsízt, egy gyakornok.
Dr. Rédeyné Hoffmann Mária dr. könyvtárnok.
Dr. Ernyey József I. o. múzeumi ór.
Dr. Bartoniek Emma alkönyvtárnok.

6. *Kötelespéldány-osztály*: Dr. Gulyás Pál főkönyvtárnok, adminisztráció.
Dr. Grexa Gyula alkönyvtárnok.
Istvánffy Károly könyvtári főtiszt.

7. *Levéltár*: Dr. Sulica Szilárd főkönyvtárnok, adminisztráció.
Dr. Zsinka Ferenc könyvtárnok.
Dr. Czobor Alfréd vm. főlevéltárnok
Dr. Fekete Nagy Antal.

Tartósan beosztva: Fitos Vilmos dr. főkönyvtárnok a vallás- és közoktatásügyi
minisztérium könyvtárához.
Dr. Balogh László a főigazgatósághoz.

Szabadságolva Dr. Jakubovich Emil főkönyvtárnok
Dr. Tóth László könyvtárnok.

A fizetési viszonyokat már röviden érintettük. A könyvtárosok szociális helyzetét a növekvő infláció idején — mert a korona értéke 1921-ben rövid ideig emelkedett, 1922 első felében még nagyjából stabil volt, s a tomboló értékesökkenés már a politikailag viszonylag „konszolidáltabb” 1924—1925. években következett be — sok jellemző adattal lehetne megvilágítani, de ezek nem igen mutatnak eltérést az akkori országos helyzettől.⁵⁰ A rendszeressé váló drágasági pótlékokon kívül dohány-, ruha-, flanel-utalványokat osztogattak. A beszerzési csoport élelmiszerek kedvezményes juttatása mellett pl. „hízóakciót” is rendezett.⁵¹ 1922-ben megvonták a kedvezményes élelmiszerellátást azoktól, akik legalább 2 kat. hold föld tulajdonosai, vagy haszonélvezői. Az érintettek: Sebestyén Gyula, Sikabonyi Antal, Tóth László.⁵² Ez az adat azt tanúsítja, hogy a tisztviselők többsége csak fizetéséből élt: a „középosztályhoz” csak akkor lehetett volna számítani még akkori viszonyok között is, ha — az angolok módjára — alsó és felső középosztályt különböztettek volna meg. A múzeumi és könyvtári alkalmazott legfeljebb egy ilyen „alsó” színvonalat ért el.⁵³

Íde tartozik az altisztek és a segédszemélyzet kérdése is.

1919-ben — még a Károlyi-kormány idején — akarták rendezni a raktári — manuális munkát végző személyzet helyzetét, de a végrehajtás már a Tanácsköztársaság alatt történt, amikor is minden altisztet (akkor vezették be a „hivatalsegéd” elnevezést) a Népbiztosság státusba sorolt. A Tanácsköztársaság intézkedéseit megsemmisítő rendelet őket sújtotta legjobban: visszatért a régi rend, és a kérdést azóta nem lehetett újra napirendre tűzni.

Hóman ezzel kapcsolatos előterjesztésében hangsúlyozza, hogy az érdekelteket mérhetetlen hátrány éri, noha (az intézkedők ezt az érvet nyilván jobban értették, mintha ennek az alsó rétegnek a jogos személyi igényeit hangoztatta volna) felbecsülhetetlen értékek gondozása és őrzése van közvetlenül az ő kezükbe letéve. A név szerint felsorolt 1 laboráns, 7 műszaki és kezelőaltiszt, továbbá 3 napibéres

(tehát a létszám itt 1917 óta csak 1 fővel lett nagyobb!) havi 600 és 3200 K közötti fizetést kapnak: ezen kívül 60% háborús segélyt. A legidősebbnél, az 1897 óta szolgáló Sáfár Istvánnál ez így alakul:

fizetés	3200
személyi pótlék	1000
háborús segély	2300
összesen	6500 korona. ⁵⁴

Hóman több felterjesztésben sürgette az altiszti, de a segédtisztviselői létszám emelését is. Három új alkalmazást kérve egyik altiszt szavaival így jellemzi a helyzetet:

„Az Olvasóteremben Garami János, Turóczy Gábor és Kiss István teljesítenek szolgálatot, a Hírlaptárból Pálfi Márton van beosztva. Turóczi, Kiss, Franyó és Kriván mindennap $\frac{1}{2}$ 12 órakor ebédelni mennek. 1 óráig távol vannak, ezen idő alatt a levéltárból Kovács András, a háborús gyűjteményből Morvay Ferenc helyettesítik őket. Franyó a kutató terem-ből távozik ebédelni, szintén 1 óráig van távol, s ezen idő alatt alulírott helyettesítem. Midőn Kovács és Morvay az ebédén levőket helyettesítik, ilyenkor az ő helyük üresen marad, s ekkor a levéltár és a háborús gyűjteményi osztály marad megfelelő kiszolgálás nélkül.”⁵⁵

A fentebb vázolt helyzetről fogva — miután a kezdő tudósok megélhetésének biztosítása egyedül a múzeumokra és a könyvtárakra vár — nehezebb és ritkábban szorgalmazott kérdés a „tudományos és műszaki segédszemélyzet” létszáma. Ennek fejlesztésére 1923-ban 5 új szakdíjnoki állást kérnek⁵⁶ és minden jel azt mutatja, hogy — eredménytelenül. Amellett nem szabad elfelejteni, hogy a tudományos tisztviselők egy része — miután a voltaképpeni „státusz” az akkori viszonyok közt igen magas VIII. fizetési osztállyal kezdődött — szintén szakdíjnokként kezdte, s ebben az állásban évekig megmaradva érthetően kevés kedvet érzett a lenézett „nem tudományos” tevékenységhez. Az álláskéréshez fűzött indoklás tehát feltétlenül helytáll, csak a viszonyok ismeretében őszintesége iránt támaszt kétséget, legalábbis ami a változtatás komoly szándékát jelentené.

„A tudományos tisztviselői kar létszáma az intézethez beosztott középiskolai tanároknak az Orsz. Széchényi-Könyvtár létszámába történt átvételével megfelelő mértékben nyert kiegészítést. A könyvtári (bibliographiai) segédmunka végzésére és felügyeleti szolgálatra hivatott segédszemélyzet létszáma azonban semmiképpen nem felel meg a szükségletnek. A hiányt még érezhetőbbé teszi az, hogy megfelelő segédszemélyzet híján kénytelenek vagyunk tudományos könyvtári munkára hivatott szaktisztviselőket tehát magasabb javadalmuk következtében drága munkaerőt alkalmazni olyan teendők ellátására, amit segédszemélyzeti státusba tartozó tisztviselők vagy napidíjasok is elláthatnak, mialatt a rájuk váró kulturális és tudományos szempontból fontos feladatok megoldhatatlanul maradnak. Az öt napidíjas alkalmazása ilyenképpen öt tudományos tisztviselő felszabadulását jelenti, akiket azután képességeiknek megfelelő fontos és okvetlenül megoldandó szakmunkálatok befejezésére, illetőleg elvégzésére használhatnánk fel, aminők például a Nemzeti Bibliográfia szerkesztése, a nagymértékű levéltári anyag regesztázása, a kéziratár, ritkasággyűjtemények tudományos címjegyzékeinek és más speciálkatalógusoknak kidolgozása stb. A kért öt napidíjasi (szakdíjnoki) javadalom közül kettő terhére egyetemi végzettséggel bíró és könyvtáros pályára készülő fiatalembereket óhajtanék alkalmazni (!), hogy a tudományos tisztviselői kar sucsrescentiája biztosítva legyen. A másik három állásra alkalmazandó kellő nyelvismerettel és műveltséggel bíró intelligens munkaerőkkel a tudományos segédszemélyzet státusának kiépítésére kívánnék lépéseket tenni.”

Miután a létszámnövelés elmaradt, nem érdemes feltenni a kérdést, hogy ellenkező esetben ezeket a lépéseket valóban megtette volna-e a vezetőség.

A már klasszikusnak számító négy osztály — nyomtatványosztály, hírlaptár, kéziratár, levéltári osztály — mellett a hivatalosan kiadott szolgálati beosztások és az évi jelentések az igazgatási részleget egyszer már mint külön osztályt tüntetik fel. Új osztály a félévtized folyamán csak egy keletkezett: a Zeneműtár (illetve az eredeti elgondolás szerint, majd a harmincas évek elején beállt interregnum idején Zenetörténeti Osztály) és egy osztály vált ki — igaz egyelőre csak elhelyezés szempontjából — a levéltári osztály.⁵⁷

A nyomtatványosztályhoz tartoztak a gyarapításon, kötelespéldány-adminisztráción és katalogizáláson kívül ekkor még a később önállósult modern (főleg nyomtatványokat őrző) muzeális gyűjtemények: a fokozatosan önállósuló zenei gyűjtemény, a térképek, a kisnyomtatványok, a Régi Magyar Könyvtár, az ősnomtatványok. E mintegy központi szerepet betöltő (bár írógéppel és telefonnal nem rendelkező) osztály hatáskörébe tartozott a kölcsönzés és az olvasótermi felügyelet (tehát a mai olvasószolgálat) és az ebben a ciklusban létesült könyvkötészet irányítása is. A raktározás, mint külön ügymenet, fel sem merült, bár a müncheni rendszer erősen megingott és már felszámolásának kezdetén felismerték, hogy ez elsősorban raktárhely és raktárszervezés kérdése. Ide tartozott még két sok prob-

Az 1927-ben a kutatóterem feláldozásával létesített új nyilvános katalógusterem a katalógusdobozokat tároló jellegzetes „koporsókkal”?

lémát adó részleg: a háborús és az ún. „proletárgyűjtemény”⁵⁸, meg a „nem kötelespéldány hungaricumok beszerzése”, amin főleg a Magyarországtól 1920-ban elcsatolt, de már 1918–1919-ben az ország közigazgatási összefüggéséből fokozatosan kiszakadó területeken megjelenő nyomtatványokat kellett érteni. Miután az utóbbi részleg főleg az állomány fejlesztésében játszott fontos szerepet, szervezési problémáira is ott fogunk kitérni. Szorosabban, mondhatnánk osztályszínvonalon érinti a könyvtár szervezetét a háborús gyűjtemény sorsa.

A háborús gyűjtemény ugyanis eredetileg a levéltári osztály keretében létesült.⁵⁹ Ez érthető mert a) hivatalos nyomtatványok, manifesztumok, veszteséglajstromok, b) hadbavonultak levelei és naplói is részét képezték volna a könyvek mellett. A kiindulópont: a háborúban magyarok harcolnak, tehát minden háborús dokumentum lehet tágabban értelmezett hungaricum is — ma is elfogadható. De — s talán a messze a könyvtári határokon túl feszülő levéltári gyűjtemény hatása volt ez az alája rendelt részlegre — eleve túl tágra szabta a gyűjtőkört: „Nemcsak Ausztriában és Németországban folyik számunkra gazdag gyűjtés, hanem Olasz-, Török-, Spanyol, Svédország, Bulgária, Hollandia, Románia és Amerika háborús irodalmának termékei is gazdagon képviselve lesznek a gyűjteményben, s a semleges országokban levő gyűjtők révén hozzájut még az ellenséges országok termékeihez is.”⁶⁰

Így azután érthető, hogy a gyűjteményt fokozatosan feladták, kihatásai érdekesek csak a Könyvtár történetében, anyaga ugyanannyi problémát jelentett, mint valódi fejlesztést az állományban.

A világháborús gyűjtemény önálló naplózása 1922-ig folyt.⁶¹ De a gyűjtemény gondozója, Pánity Vukoszava még később is kiemelte a kötelespéldányok közül, ami a háborús gyűjteménybe látszott tartozni.⁶² Talán akkor ébredt a vezetőség az egész gyűjtemény kilátástalan voltára, amikor egyes duplumainak külföldi értékesítése nem sikerült.⁶³

Maradandó hatása a világháborús gyűjteménynek, hogy 1919-ben vele kapcsolatban kezdték nagy figyelemmel gyűjteni a forradalmi nyomtatványokat — elsősorban a plakátokat és a röpiratokat. Az ún. „proletár-gyűjtemény” az első időkben mintegy a háborús gyűjtemény folytatásának tűnt: ez biztosított számára kivételes érdeklődést és gondoskodást.⁶⁴

És majdnem bizonyos, hogy a plakátok és általában a kisnyomtatványok jelentőségére a Könyvtárban eleinte túlnyomó megbecsülésnek örvendő könyvek, majd a hírlapok mellett ekkor terelődött figyelem. A proletárdiktatúra művészi plakátjai⁶⁵ — az első igazán művészi politikai plakátok Magyarországon — meg a forradalom alatt felszínre került számos nem könyvjellegű dokumentumfajta képezték az Országos Széchényi Könyvtárban a kiindulópontját az egyre nagyobb — és máig is növekvő — jelentőségű anyagcsoport tudatos szervezésének s végül önálló osztállyá való fejlesztésének.

A mai Kisnyomtatványtár így az első azok között az új osztályok között amelyeknek eredete a világháború utáni évekre, sőt voltaképpen a Tanácsköztársaság idejére vezethető vissza. Szervezeti formában ez egyelőre még csak abban nyilvánlik, hogy az 1925-i szolgálati beosztás Pánity Vukoszava könyvtárnokra bízta — a katalógizálási csoporton belül — a „háborús és proletárgyűjtemény kezelését és átszervezését”. Az 1925-ről szóló évi jelentés már arról számol be, hogy Pánity rendezte az 1897 óta beérkezett falragaszokat, illetőleg azokból kiemelte a színházi, zenetörténeti vonatkozású és művészi jellegű képes plakátokat. Az

1926. évben a plakátokat készítő intézményekhez sablonos felszólító levelet intéznek olyan plakátok bekérése érdekében, amelyeket kötelespéldányképpen nem kaptak meg. Ilyen levél ment a *M. kir. Posta Hirdető Vállalat*nak, a *Székesfővárosi Hirdető Vállalat*nak, a *Seidner Chromolithográfiai Intézet*nek, de pl. a *Meinl Gyula* cégnek is; az utóbbi 7 darabból álló kollekción küldött plakátjaiból.⁶⁶

Az 1920 és 1926 közötti időből való aprónyomtatványok összes száma 7491, a plakátoké 6629 a jelenlegi Kisnyomtatványtár gyűjteményében.

A mai kisnyomtatványtár anyagának egy másik jelentős része, a gyászjelentés-gyűjtemény ezidőben még a levéltári osztályhoz tartozott.

A jövőendő Térképtár első életjelének tekinthető Melich János 1919. november 2-án *Garda Samu*hoz — akkor még a beosztott „menekült” tanárok egyike — intézett dícsérete a térképgyűjtemény rendezésével végzett lelkes és kitűnő munkáért.⁶⁷

A térképgyűjtemény tudatos fejlesztésének — a régi gyűjteményből származó — valamint a kötelespéldányképpen folyamatosan érkező térképeken kívüli kartográfiai dokumentumok gyűjtésének — egyik alapokmánya Lukinich igazgatónak báró *Korányi Frigyes* pénzügyminiszterhez 1924. március 24-én tett előterjesztése.⁶⁸

Azt kéri, „miszerint az állami földmérések összes sokszorosított térképeinek és oleátáinak másolatai és másnemű sokszorosítványai mégpedig úgy azok, melyek Csonka-Magyarországról, mint azok, melyek a megszállott területekről készültek — legalább egy példányban — a Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchényi-Könyvtára térképgyűjteménye számára megküldessenek.

Kérelmünk indokolásául szolgáljon az, hogy a kataszteri és egyéb térképek, mint az ország legrészletesebb térképei olyan tudományos anyagot tartalmaznak, melyet a szakemberek nem nélkülözhetnek s ez a tudományos anyag jelenleg nem hozzáférhető. — Így rendkívül fontos a tudomány számára az a szinte kimeríthetetlen hely- és dűlőnév anyag, amit a térképek tartalmaznak. A magyar helynevek anyaga van legalább is akkora, mint a közneveké. Ezek nyelvészeti, történeti, települési, földrajzi, geológiai természetrajzi stb. szempontból éppen olyan fontosak, mint a köznevek. Csakhogy, míg a közneveket (szókat) évszázadok óta felhalmozódott kéziratok, nyomtatványok nagy tömege őrzi, és bárki által hozzáférhető, a helynév csak a nép ajkán maradt meg évszázadról évszázadra egészen napjainkig s ezek a tudomány számára akkor mentettek meg, amikor az állam földmérési munkálatai térképre rögzítette.

De nemcsak a helynév anyag, hanem a térképeken szemléltethető osztásmódok is rendkívül fontos adalékai a településtörténeti, és földrajzi kutatásoknak. A földparcellák mai helyzete igen gyakran sok évszázaddal ezelőtti birtokhasználati módot mutat, s a községhatárok, dűlők, parcellák egymáshoz való viszonyából a kiválás sorrendje igen sok esetben kimutatható.

Magyarország történet-földrajzi térképét e térképek nélkül egyáltalán nem lehet megszerkeszteni, mert az oklevelekben szereplő községneveket ma már csak néha igen jelentékeltelen dűlő vagy dűlőrész nevek őrzik.

Utalok itt azokra a fontos geológiai felfedezésekre, (földgáz, exhalatiók stb.) melyekre a geológusok a helynevek alapján jutottak. (pl. Buzgókút, Bugyogó fertő, Forrózsombó stb.)

Ahhoz, hogy Magyarország összes helységnevei összegyűjtessenek, semmiféle tudományos testületnek nincs elegendő anyagi ereje, sőt elegendő munkása sincs, de még ha volna is, tökéletesebb munkát nem végezhetnének, mint a kataszteri térképezők.

Bátor vagyok mint precedensre arra is hivatkozni, hogy hasonló tudományos célra a horvátok már kaptak egy sorozatot a kataszteri térképekből. Úgyisintén arra is hivatkozom, hogy az 1897. évi XIII. ik tc. értelmében a Magyar Nemzeti Múzeumnak minden sajtótermékből kötelespéldány jár, s az Állami Földmérés térképeiből mindeztideig egy lapot sem kaptunk, holott nagy érdeke az államnak, hogy legfontosabb térképei több helyen is őriztesenek.”

A pénzügyminisztérium a földmérési térképek átadását 1925. jan. 3-án kelt 79.344/1924. sz. rendeletével szabályozza:

„Az Országos Széchényi-Könyvtár részére kataszteri térképek másolatainak kiadása iránt az 1924. évi május hó 6-án 302. szám alatt kelt előterjesztésére értesítem, hogy az előadott tudományos célra való tekintettel, a nevezett könyvtár kérelmét figyelembe véve az alábbi intézkedéseket tettem.

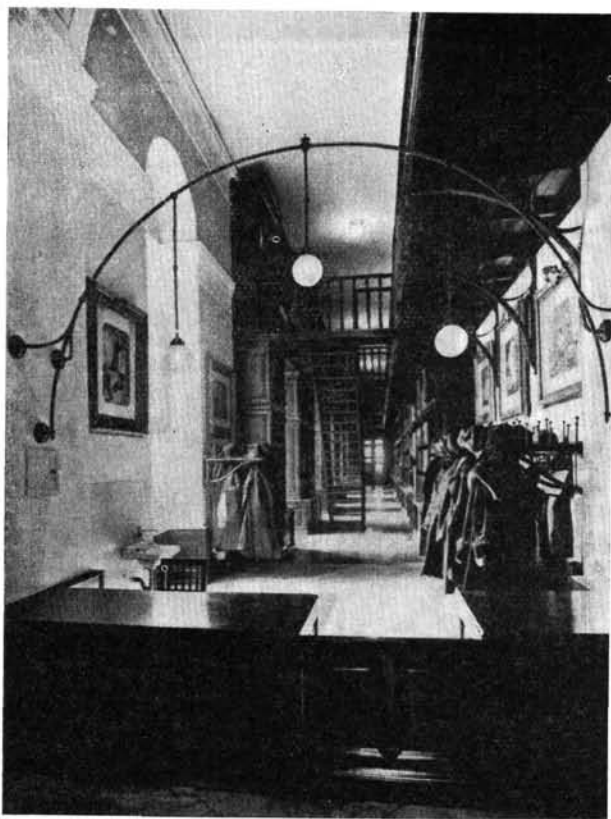
Utasítom a m. kir. állami földmérési térképtárat (Bpest, II. ker. Fő utca 34. sz.) hogy az új felmérés által érvénytelené vált régi, eredeti térképeket, valamint az esetleg több példányban rendelkezésre álló könyvmatú térképek egy-egy példányát a nevezett könyvtár részére kiszolgáltathassa.

Intézkedtem továbbá, hogy jövőben az újonnan készített térképmásolatokból egy-egy példány a Könyvtár részére díjmentesen kiadassék.

Megjegyzem azonban, hogy a térképeket és térképmásolatokat a jelzett módon csakis tudományos célú kutatások érdekében engedhetem át, azokról másolatok ki nem adhatók, sem nem sokszorosíthatók, minthogy a kataszteri térképek másolatainak vagy azok kivonatainak kiadási és árusítási joga kizárólag az állami földmérést illeti meg.”⁶⁹

A nyomtatványok osztályának szárnyai alatt érlelődött önállóvá a *zenei gyűjtemény* is. A világháború végén *Haraszi* Emil is mint tanár került az OSZK-

ba; ő vetette fel először azt a gondolatot, hogy a Történeti Múzeum (akkor Történeti Osztály) hangszergyűjteményét, az OSZK kottatárát, az elméleti zenei irodalmat (a müncheni rendszer mus. theor. szakját) és a zenei kéziratokat önálló múzeumi osztályként kellene egyesíteni.⁷⁰ Harasztit 1920-ban a *Nemzeti Zene*redéhez (a mai Bartók zeneiskola elődje) helyezték át, munkáját *Kereszty* István vette át, aki *Szinnyei* József halála óta a *Hírlaptár* vezetője volt, de közismert zeneértő és zenekritikus is. Mellette *Lavotta* Rezső működött, a kolozsvári városi konzervatórium menekült igazgatója. Haraszi tervét *Isoz* Kálmán valósította meg, aki Szalay és Fejérpataky idején a Nemzeti Múzeum igazgatóságának (ill. főigazgatóságá-

Az ún. ruhatári folyosó. (Ebben az alakban 1927-től 1950-ig állt fenn.)

nak) meglehetősen széles hatáskörrel rendelkező titkára volt. Hóman Tóth Lászlót — aki a titkári tisztet az OSZK-ban töltötte be mellette — 1923-ban magával vitte a főigazgatóságra, és Isoz Kálmánt kifejezetten a zenei gyűjtemény osztályára szervezésének feladatával helyezte az OSZK-hoz.

Isoz az OSZK keretében felállítandó *Zenei gyűjteményre* tesz javaslatot, amely a régiségtár és a néprajzi osztály hangszereiről is nyilvántartást vezet, azok tudományos kezelésében közreműködik, de *anyaga* csak könyvtári dokumentumokra korlátozódik: 1. Zenei kéziratok (Ms. Mus.) 2. Zenei levelek (Ep. Mus.) 3. Zenei analecták (An. Mus.) 4. Nyomtatott hangjegyek (Mus. pract.) 5. Könyvek (Mus. theor.) 6. Ikonográfiai gyűjtemény, 7–8. Hangszerlajstromok.⁷¹

A munka azonnal megkezdődött s az 1924 május haváról szóló jelentésben Isoz már a nyomtatványi és a kéziratári anyag kiválasztásáról számolhatott be; így a jelenlegi Zeneműtár három fő gyűjteménye (Mus. theor. Mus. pract. és Man. Mus.) egyesült Isoz, majd az őt követő⁷² Lavotta s végül *Vécsey* Jenő vezetése alatt. A hangszerlajstrom nem valósult meg.

A zeneművek külön szerzeményi naplójára vonatkozó igényt azonban Lukinich elutasította, a naplózás továbbra is a nyomtatványok osztályán történt.⁷⁴

Ugyanígy megmaradt a közös szerzeményezésen keresztül a hírlaptár közvetlen kapcsolata a nyomtatványok osztályával, noha a célszerűség a feldolgozási munkában és a raktározásban tovább növelte a hírlaptár önálló hatáskörét. 1922-ben vetette fel az osztály akkori vezetője, *Borzsák* István, hogy a folyóirat-kötelespéldányok nyilvántartását egyesíteni kellene a hírlapokéval. „A megjelenés módján — hogy havonta egyszer, esetleg még ritkábban, vagy havonta legalább kétszer jelenik-e meg a lap — való megkülönböztetés idejét múlta. A háborús és forradalmi idők alatt a lapok egyre-másra változtatták megjelenési módjukat, s ha a fenti elvhez akartunk volna ragaszkodni, egy-egy lap ötször-hatszor ide-oda vándorolt volna.”⁷³ Az ellenőrzés és a rendbentartás is könnyebb, ha hírlapokról és folyóiratokról *csak egy* nyilvántartás van. Csak a teljes évfolyamok kerüljenek a nyomtatványosztályra, az ideiglenes nyilvántartást (beleértve a reklamálást is) a hírlaptár végezze. (A nehézség csak abban van, hogy a hírlaptári növedéknaplóba mindig az évfolyamok első számát vezetik be, a könyvekhez sorolt folyóiratoknak viszont a befejezett köteteit.) 1923. január 1-től kezdve az egyesítés megtörtént.⁷⁶

1924-ben a Lukinich által vezetett egyik osztályvezetői értekezleten újabb intézkedés történik: a jegyzőkönyvbe foglalt határozat kimondja, hogy ezentúl „az összes folyóiratanyag a hírlaptárban kezeltetik [áthúzza: a szó: őriztetik]. A könyvtári feldolgozást a hírlap- [áthúzza: nyomtatvány] osztály végzi. Az így feldolgozott kész évfolyamokat pedig átteszik a nyomtatványtárba.”⁷⁷ A jegyzőkönyvben a legfontosabb két szó javítva van, mégpedig úgy, hogy a javítással igazított egyik verzió a másiknak pontosan az ellenkezőjét mondaná ki. Azt jelenti-e ez, hogy egészen a végső pillanatig vitás volt, melyik mellett döntenek a két lehetőség közül — vagy azt, hogy a vezetők is azt a „tudós” típust képviselték, amelytől az olyan apró bibliokonómiai probléma, mint a periodikák kezelése, idegen volt?

Egyébként az események kényszere már 1917-ben oda vezetett, hogy a külföldről rendelt lapok számonkénti ellenőrzését a Hírlaptár vette át s csak a befejezett évfolyamokat küldte át a nyomtatványi osztálynak.⁷⁸ Ezt — mint láttuk — 1924-ig fokozatosan minden periodikára kiterjesztették. 1929-ben bekövetkezett a hírlaptár önállósulásának újabb etapja: az összes *kurrens* folyóiratok *katalógus-*

céduláit is átemelték a hírlaptárba, „ezzel minden időszaki sajtótermék teljes gondozása az osztály tisztviselőire hárul”⁷⁹ a gyarapítási naplót is ott vezetik, csak a kész évfolyamokat küldik át a nyomtatványi raktárba.

Miután azonban a *megszűnt* folyóiratok katalóguscédulái továbbra is a müncheni raktárakban maradtak, 1933-ban azokat is áttették a hírlaptárba, ugyanekkor egyesítették a periodika-sorozatokat, amelyek⁸⁰ azért szakadtak szét, mert a megjelenési időköz változott s ezért hol könyv- hol folyóiratként kezelték ugyanazt a címet. A raktárak különállása így is megmaradt: ezt csak 1945-ben és 1957-ben számolta fel a Könyvtár, ettől kezdve a periodikák raktárilag is együvé, egyetlen zárt kurrens-számozású rendszerbe kerültek.⁸¹ A szerzeményi naplózás helye és módja még kétszer változott; a végleges egyesítés 1943-ban, a naplót és a számonkénti nyilvántartást egyesítő kardexrendszer bevezetése 1950-ben történt.⁸²

Maradandó eredményt kétségkívül az jelentett, hogy a) minden periodika feldolgozása egy helyen összpontosult (a rész cím nélküli sorozatokat kivéve: ezek kérdése, függetlenül az önálló vagy nem önálló osztályszervezettől azért vált fokozódó problémává, mert a típus a második világháborútól kezdve egyre terjed), b) kialakult a periodikák egységes, összefüggő raktára.

Az utóbbi azonban a Könyvtár általános helyproblémaival is összefüggött, ezért alább még újra érintjük.

Nem kíván ugyanilyen részletes tárgyalást a *levéltári osztály*, amelynek története túlnyomóan az előző korszakba esik. Talán korjelenség is, hogy amilyen mértékben változik a XX. század társadalma, ugyanolyan mértékben fogy az érdeklődés a családi levéltárak iránt: a régi dzsentríreteg tagjait családjuk múltja, rangja, címere, nemeslevele éppoly közvetlenül érdekelte, mint a szépirodalom vagy a szaktudomány — az új olvasóréteget személyileg ez a dokumentumfajta hidegen hagyja, a levéltári termékekbe csak a céhbeli történészek járnak.

Azok pedig ezt a dokumentum-típust a számára ma már természetesebb helyén, a levéltárban keresik. Nem véletlen, hogy a Széchenyi Könyvtár levéltári részlegének leválasztását 1919-ben a kommunista szakemberek határozták el először.⁸³ És ha betekintünk az egykorú iratokba, az ellenállás nem is a levéltár leválasztása ellen irányult igazán, hanem az ellen, hogy az illetékes szakemberek a *kézirattár* anyagának egy részét is az Országos Levéltárnak átadandó anyaghoz akarták csatolni.⁸⁴

Egyetlen adatunk van csak az 1920 utáni évekből a levéltári anyag gyakorlati igénybeviteléről — az osztály létjogosultságát a Könyvtáron belül azonban ez is inkább gyengíti, mint erősíti — s ez a régi oklevelek kikölesönzése az egyetemi oktatás céljára.

„Mint ismeretes az oklevéltani szemináriumi gyakorlatokhoz az okleveles anyagot tanítás céljára eddigelé levéltári osztályunk törzssanyaga szolgáltatta. Könyveinkben 1900 óta találjuk nyomát ily kölesönzéseknek. Évtizedek alatt oly belterjessé vált ez a kölesönzés, hogy kiterjedt a mondott gyűjtemény egész középkori részére. A szemináriumi gyakorlati stúdium abban állott, hogy a hallgató a szemináriumi gyakorlati órákon felolvasta a maga által készített oklevélmásolatot s az esetleges hibák kijavítása után az oklevelet egy tisztázott másolati példány kíséretében a vezető professzornak visszaadta. E másolatok az oklevél mellé téve bekerültek törzssanyagunkba és mértékül szolgálnak arra, hogy mily beható volt évek során okleveleinknek szerepe a szemináriumi oktatásban.

Kétségkívül nagyra kell értékelnünk azt a tudományos hasznót, amely történetírásunkra abból háramlott, hogy történetíróinknak széles rétege a legközvetlenebb módon nyert bevezetést a történeti kutatás legszükségesebb stúdiumába, az oklevélfelolvasásba. Dr. Fejérfataky

Lászlót ezért az áldozatos tanítói munkájáért nem csupán közvetlen tanítványai fogják hálsan emlegetni, hanem mindazok, akiknek számára a módszeres oklevél-kritika a történetírás által az eddigieknél biztosabb igazságokat nyújtott.

Nem lehet azonban elhallgatnunk e nagy haszon mellett azt a kárt, amelyet az oklevelek sűrű használata és elszállítása által gyűjteményünk szenvedett; különösen a pecsétanyag rongálódott meg szembetűnő módon. Hogy gyűrődés folytán mennyit szenvedtek okleveleink, (különösen a papirosanyagúak:) arra minden egyes darabra kiterjedő bizonyítékunk nincsen, de csak felületes egybevetése a használt levéltári masszának valamely — ily oktatási célra igénybe nem vett — családi levéltár megfelelő részével, teljesen elegendő arra, hogy Méltóságod meggondolás tárgyává tegye, hogy okleveleinknek ily korlátlan mértékű használata könyvtári szempontból célszerű-e és megfelel-e könyvtárunk egyik alap-principiumának: a conserválás elvének.

Megoldásul két eljárási lehetőséget ajánlanék Méltóságod figyelmébe:

1. Méltóztassék megkísérelni az eredeti oklevelek eddigi korlátlan kölcsönzésének valamely megszorítását.

Erre az éppen most végbement diplomatika tanszék változás a lehető legkedvezőbb alkalmat nyújtja. Méltóságod elvi okokból eredő fellépése megmaradhat minden félremagyarázás nélkül elvi föllépésnek. A szemináriumnak vannak eredeti oklevelei és másolatai; ezek, továbbá a Horváth Árpád-féle klisék levonatai, amelyeket könnyen bocsáthatnánk a szemináriumi oktatás számára rendelkezésre szolgálatnak a kezdő-haladók oktatásának fősegédszereként.

2. Eredeti oklevelek bemutatathatására óhajtanónak tartanánk didaktikus célból egy állandó kontingens kiválogatását, melynek változatosabb tételére esetleg az Országos Levéltár is hozzájárulhatna a szemináriumi használatra való anyag időnkénti kikölcsönzése által.⁸⁵

A levéltári anyag túláradását azonban nem a középkori oklevélanyag okozta elsősorban, hanem a családi levéltárak letétbehelyezése, amely a két világháború közti időben is állandóan folytatódott. 1882-ben vált le a kéziratárról a levéltári osztály, s lett önállóvá. Akkor állománya 120 000 darabból állt; ez 1925-ig a húszszorosára szaporodott.⁸⁶ De már 1876-tól kezdve — *Fraknoi* Vilmos igazgatása és *Csontos* János osztályvezető alatt — meghonosították a családi levéltárak örökletétképpen való átvételét. Hiába dolgoztatta ki még *Fraknoi* részletesen a feldolgozás és a konzerválás rendszerét, ez sohasem valósult meg. Kezdetben az osztály egyetlen kezelője maga *Csontos* volt; az első világháború után, *Bártfai Szabó László*, majd *Sulica Szilárd* vezetése alatt, 5—6 munkaerő állt rendelkezésre, de a folyamatosan érkező anyaggal nem győztek lépést tartani. 1926-ban azután a Könyvtár helykérdését legalább ideiglenesen rendezni hivatott ún. költözködés első lépéseként a levéltári osztályt az Országos Levéltárba, annak két második emeleti szobájába és egy III. emeleti raktárába szállították át.⁸⁷

A Könyvtár organizmusában azonban továbbra is megmaradt a levéltár egyik nagy, ebben az időben 100 000 darabon felüli állaga, a *gyászjelentés-gyűjtemény*. Ezt 1904-ben alapozta meg a levéltár egyik letéteményezője, *Szent-Ivány Zoltán*. A 64 896 személyről szóló gyászjelentés évrőlvéltár volt felállítva és betűrendes lajstrommal ellátva. Miután azonban maga a letéteményező úgy kívánta, hogy a gyűjtemény a Könyvtár más hasonló állagaival egyesíttessék, az anyag hihetetlen mértékben felszaporodott, s rendezése lehetetlenné vált. A levéltár kiköltözését megelőző 20 évben semmiféle gondozásban nem részesült.⁸⁸ Az 1935. évben önálló Kisnyomtatványtárnak a szorosan vett aprónyomtatványok és a plakátok mellett egyik legfontosabb, számszerűleg pedig a legnagyobb állaga.

A fentiekben az osztályok szervezeti-történeti alakulását tartottuk szem előtt. A régi keretek közt működő kéziratárról majd csak a gyarapítás kérdéseinél lesz jelentősebb mondanivaló. És ott tekintjük át a régi és ritka könyvek gyűjteményé-

A Todoreszku-gyűjtemény díszes berendezésű terme

nek sorsát, amely két legjelentősebb s a Könyvtár történetében Széchényi óta az egyéni adományozók hagyatékaik közt legtekintélyesebb könyvtár átvételével gyarapodott.

De külön említést érdemel a Könyvtár első műhely-jellegű részlegének, a *könyvkötészetnek* 1920-ban történt alapítása.

Felállítása és működésének első éveit Akantisz Viktor személyével, *Todoreszku* Gyula műértő könyvkötőjével és restaurátorával, a *Todoreszku-gyűjtemény* első bibliográfiai leírójával függ össze. Akantiszt 1920. augusztus 10-én a múzeum „könyvművészeti szakelőadóként” alkalmazta, elsősorban a *Todoreszku-gyűjtemény* további gondozására.⁸⁹ Ezt követően szerződést kötöttek a *Kiss Erzsébet* (azaz *Kiss Waldemár*)-féle könyvkötőcéggel a műhely berendezésére, amely az első évben csak kisebb javítási munkákat végzett. Csak 1921. január 8-án közli Melich az osztályokkal, hogy ezentúl a kötni vagy javítani valót Garda Samu beosztott tanárnak adják át. Ő továbbította a kötészethez. A nem egészen fiatal Akantisz és a kötészethez vezető *Kiss Erzsébet* közt nem volt harmonikus a viszony, amellet Akantisz nyilván nehezen illeszkedett a Könyvtár, számára egészen új, környezetébe. Egy ízben (1922. febr. 9.) felmentését kérte, mert a kötések elbírálását az osztályok maguknak tartják fenn, mert a felszerelés ügyét Sáfár laboráns önhatalmúlag intézi s nem ő stb. Egy bizonyos bizalmatlanság cseng ki már a *Kiss-céggel* 1921. december 12-én közösen aláírt „kötelező megállapodásokról”:

1. Minden okirat Kiss Waldemár Kiss Erzsébet aláírással látandó el. 2—7. A cég köteles lehetőleg nagyszámú munkást beállítani; a munkát vis maior esetét kivéve nem szüneteltetheti. Az anyagokat a cég adja: ha kivételesen a Múzeum ad valamit, azt az elszámolásból le kell írni. Gázt, villanyt, fűtést a Múzeum ad. A mindenkori napi árak szerinti számlákból a Múzeumnak jogában van levonni a) a felszerelésbe fektetett tőke kamatait, b) a vásárolt gépek s eszközök vételárának 15 évi törlesztésre beosztott összegét a teljesített munka idejének és az az időre szóló számla nagyságának arányában, c) a gáz, víz, fűtés árát. 8. Javítási munkálatoknál óraberés fizetés van érvényben. 9. Cég köteles a munkába adott műveket naplózni s a munka megkezdésekor, valamint elkészülte után Akantisz könyvművészeti előadónak bemutatni.

Ennek ellenében a Múzeum garantálja az állandó foglalkoztatást, a még szükséges gépeknek a dotáció által nyújtott lehetőségek szerinti további beszerzését, a helyiség munkaképes állapotban tartását, takarítását stb. A megállapodást Akantisz és (az 1. pont határozatával ellentétben egyedül) Kiss Erzsébet írta alá.

Akantisz alapos — de főleg a régi és ritka anyagra irányuló, inkább restaurátori, mint igazán könyvkötészeti — munkáját igazolja egy 1921. jan. 12-éről keltezett jelentés, mely szerint: „a november hóban megkezdett javítási munkák tovább folytatódtak és pedig elsősorban a tervbe vett „Ősnyomtatványok” bekötési tábláinak helyreállításával.

Ezekből elkészült összesen 109 darab rongált kötés, kisebb-nagyobb defektussal, miknek a minéműsége a Naplóban pontosan feltüntetve is van. Különös súlyt helyeztem arra, hogy ne csupán a hiányok, szakadások stb. pótolgassanak, hanem lehetőleg visszaadattam festéssel a bőrkötések színét s kenőccsel azoknak eredeti fényét is.

A könyvek belső szöveg és előzéklapjai — a beragasztások — és apróbb javításokon kívül teljesen érintetlenül maradtak; s e megjegyzésem különösen vonatkozik az előzéklapokra, számolva azzal az eshetőséggel, hogy mint eddig, úgy ezután is bizonyára akadnak kutatók s szakemberek, kik ezeket a lapokat, ha leragasztattak volna, újra fölfejténék: bibliographiai adatok, nyelvemlékek vagy más irodalmi ritkaságok után való kutatás céljából.”

Az 1923 első feléről szóló jelentésben Akantisz már elégedettebben szemléli az elvégzett munkát; igaz, hogy 1922 októberétől kezdve a kötetzet már a Könyvtár saját kezelésében, a Kiss-cégtől függetlenül dolgozik. És sokkal rentábilisabbá vált munkája azért is, mert a Könyvtár nyersanyagok beszerzésére nagyobb összeget fordított, azok pedig 1923 áprilisa óta 100—400%-al drágultak. 615 javítást végeztek januártól júniusig 69 583 koronát kitevő kiadással. A kötésre fordított egész összeg 151 959 korona volt, amivel szemben a házon kívüli kötés ára az ugyanakkori napi árak szerint 406 512 korona lett volna.

Az 1923-ról szóló jelentésben olvashatjuk, hogy a két munkással dolgozó műhely, azonkívül, hogy nyomtatványosztályunkat olvasó kötésekkel látja el, valamint végzi a sürgős munkát és a javításokat, befejezte az ősnyomtatványanyag szakszerű restaurálását.

A házi könyvkötészet az egész időszak alatt csak a kényesebb, különleges igényű köteteket látta el, a könyvek nagyobb részét házonkívül, elsősorban a magas színvonalú és jól bevált *Gottermayer* céggel köttette a Könyvtár.

A könyvkötészet mellett *fényképészeti laboratórium* felállítására is történt kezdeményezés, két ízben is. Az első magától Klebelsberg minisztertől indult ki, a másik Kapossy János orsz. alleveltárnoktól. A Könyvtár mindkettőre negatív választ adott más-más indokolással, de láthatóan azért, mert mindkét esetben több intézmény számára közös laboratóriumot terveztek, amelynek helye a

Múzeumon kívül — a Szépművészeti Múzeumban, ill. a Levéltárban — lett volna. A laboratóriumra szükség van, mondja a második tervre adott válasz, már csak azért is, hogy tudományos célokra eredeti dokumentumokat ne kelljen külföldre küldeni — de a házön kívüli fényképlaboratóriumba történő ide-odaszállítás a célnak nem felel meg. Lukinich tehát saját fotoműhelyt tervez — ennek berendezése azonban a viszonyokhoz képest irreálisan sokba kerülne: 10—15 millió korona.⁹⁰

A pénzhányon kívül a fejlesztési gondolatok, új osztályok, új laboratóriumok felállításának megőlt betűje a szűk épület, amely a meglevők üzembn tartását is alig engedí.

Helynyerési tervek és kísérletek az 1926—27-ben végrehajtott belső költözködésig

A Könyvtár és az egész Múzeum egyre fokozódó helyszüksége és az annak kielégítését célzó tervek vagy kísérletek mindig a szervezés problémáival párhuzamosan, hol mint azoknak szükségképi előfeltételei, hol mint a megoldást elháríthatatlanul akadályozó tényezők merültek fel.⁹¹ A Könyvtár az egész Múzeum mozgásához volt kénytelen alkalmazkodni, ha lényeges terjeszkedésre tett kísérletet — belső megoldásokkal csak ideiglenes eredményeket érhetett el. Az évekig vajdúd összmúzeumi valamint a partikuláris helynövelési kísérletek 1926—1927-ben, a kétféle segélyforrás viszonylag szerencsés egyesítésével, mégis olyan megoldáshoz vezettek, amely mintegy tíz évre biztosította a helyszükségletet és a raktározás reformja mellett a belső feldolgozás újjászervezésének kétszeri elindítását (1926 és 1934) is lehetővé tette.

A helyproblémák felvetődése és megoldása a mindenkori politikai helyzettel, egyízb en a nemzetközi politikával is kapcsolatba került.

A Nemzeti Múzeum fokozatos szétköltöztetése a XIX. század végétől kezdve a következő lépésekben ment végbe:

1892-ben kiköltözött a Néprajzi tár, majd hosszas viszontagságok után 1925-ben foglalta el Hungária-körúti⁹² helyiségét az eredetileg gimnázium céljára épült szép épületben.

1905-ben a múzeumi képtár beolvadt a Szépművészeti Múzeumba ugyanakkor költözött ki a Főrendiház is, amely 1865 óta a Múzeumban tartotta üléseit. 1925-ben megkezdődött a Múzeum főépületének tehermentesítése a természetudományi gyűjtemények részleges kihelyezésével, amelyeket 1926-ban az OSZK levéltári osztálya követett.⁹³

Még 1926 után is a főépületben maradt azonban a Könyvtáron kívül az Éremtár, a Régészeti, a Történeti osztály, az Ásvány- és Őslénytár. Az 1925. évi tervek szerint az utóbbi kettőnek, majd végül — az új célépületbe — a Könyvtárnak is ki kellett volna költöznie, s a Polláck-féle műemléképületet teljesen az Érem- és Régiségtár, az Iparművészeti Múzeum és az Arcképcsarnok egyesítésével létrehozandó Nemzeti régészeti és történeti múzeum foglalta volna el.⁹⁴

A Könyvtár szempontjából az első általános múzeumi rendezési tervet már 1922-ben elkészítették.⁹⁵ Emeljenek önálló természettudományi múzeumot — így szól a terv — és vigyék oda az Állattárt, továbbá az Ásvány- és Őslénytárt. A Múzeum körúti épületet pedig osszák meg a Könyvtár és a történeti-régészeti

gyűjtemények között. Ha ez a megoldás nem volna lehetséges, akkor a Könyvtár égető helyigényei számára az udvarra (melyikre?) kellene építkezni.

A Könyvtár közvetlen problémái pedig a következők:

1. A Hírlaptárnak a Festetich-palota istállójában elhelyezett részlegét sürgősen vissza kell telepíteni. Ott „már évek óta csak a herceg [kiegészítve a fogalmazásban: *Ő Főméltósága*] jóvoltából húzzuk meg magunkat, de elég világosan tudunkra adták már, hogy ez az állapot soká fenn nem tartható.” Az épület könyvtári részének egy részét elfoglaló Krenner-féle lakás a hírlaptár számára nem lenne elég. Nem felel meg a Múzeum által felajánlott főbejárat melletti helyiség sem.

2. Külön kutatóteremre van szükség a levéltár és a kéziratár részére.

3. A felszaporodott családi levéltárak elhelyezése is szükséges: a levéltár földszinti és emeleti helyiségei egyaránt zsúfoltak.

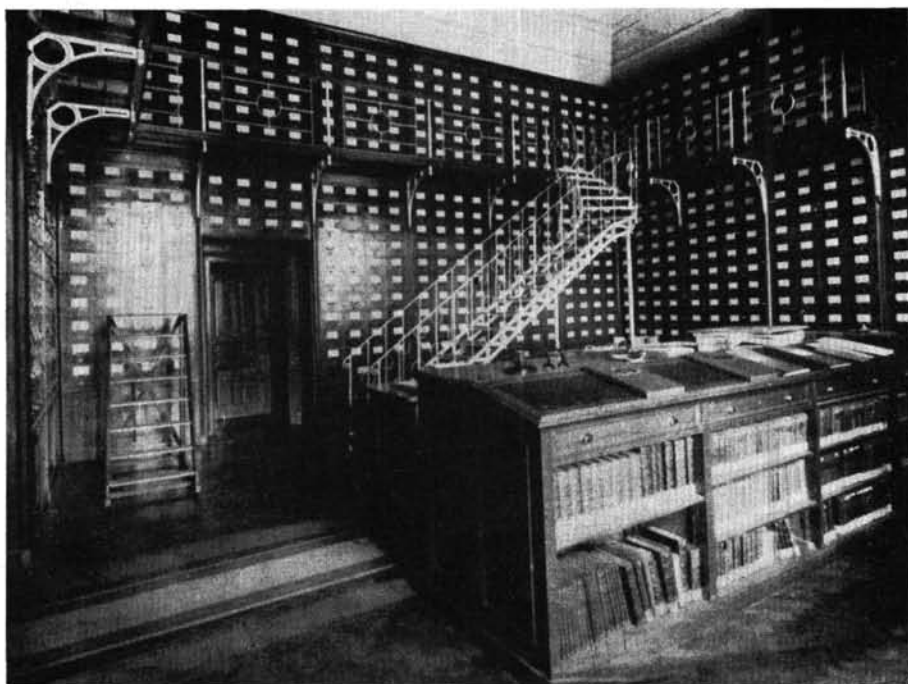
4. Külön hírlap- és folyóiratolvasóterem is kívánatos lenne, ahol a periodikák *legújabb számai* a közönség rendelkezésére álljanak.

5. Végül külön helyiség kell az olvasók beiratkozásának lebonyolítására és felvilágosítások adására.

A bővítés előterében tehát, alig hogy a Könyvtár a háborút követő közvetlen feladatok közt lélegzethez jutott a tervezésben, a levéltár, a kéziratár (Fejérpataky és Melich alatt a két legfontosabb részleg) és a hírlaptár, nemkülönben, és ez meglepő, az olvasószolgálati igények álltak. Utóbbiak ilyen hangsúlyozottan a felszabadulás előtt már csak egyszer, *Fitz József* főigazgatósága alatt vetődnek fel.

A tervek azonban rendszertelenül cikáznak tovább. Klebelsberg miniszter a Gyűjteményegyetem 1922. november 19-i megnyitó ülésén már másképpen képzei el a megoldást, és (tudatosan vagy véletlenül) visszatérve a Tanácsköztársaság alatti tervekhez azt mondja, hogy „a természetes folyamat az lett volna, hogy a Nemzeti Múzeumból fokozatosan ki kellett volna válnia a régiség- és éremtárnak, mely az Iparművészeti Múzeum egy részével Művelődéstörténeti Múzeummá alakulna, továbbá a Néprajzi Múzeumnak, meg az ásvány és állattárnak (utóbbiak Természettudományi Múzeumban egyesülnének). „Ez esetben Pollák [így] gyönyörű múzeumkörúti palotája teljesen az Országos Széchényi Könyvtár rendelkezésére maradt volna, mely célra az épület megfelelő belső átalakítással teljesen alkalmas is lenne.”

Később (1925-ben) ismét a Könyvtár számára készítendő új épület került előtérbe. A Könyvtár előbb a pesti Dunaparton, majd a Lágymányos árterületének feltöltendő s kulturális intézmények elhelyezésére szánt területen kapott volna saját palotát. A nagy tervek nem fedhették el a kicsiny, de égető gondokat. A legégetőbb probléma a hírlaptár, mert annak kihelyezett részlegét a herceg, illetve annak ügyvédei egyre sürgősebben el akarják távolítani a palotából, ahová az a körülmények kényszere alatt jutott. A hírlaptár elhelyezési körülményeit már a Könyvtár 1911. évi jelentése végzetesnek és az anyag rendje teljes csődjével fenyegetőnek mondta. 1912-ben ezért béreltek egy helyiséget a Szentkirályi utcában s a már 1909-ben a múzeum pincéjébe szorult külföldi és magyarországi, de idegen nyelvű hírlapokat tették át, majd még jelentős mennyiségű magyar vidéki hírlapot. Innen kellett még a Károlyi kormány idején az anyagot néhány nap alatt az akkori Eszterházy u. 26. (később Puskin u. 26, ma Polláck Mihály tér 10.) alatti hercegi palota istállójába átvinni. Az anyag hovatovább megközelítette mennyiségben a főépületben maradt hírlaptári részlegét s olyan értékek tárolódtak benne, mint a *Pressburger Zeitung* és az *Erdélyi Híradó*, meg az amerikai magyar lapok.⁹⁶

A levéltári osztály egyik terme a kiköltöztetés előtt

A Festetics-palota helyiségei magából az istállóból, valamint az amelletti dolgozószobából és a felette levő első emelet 3 szobájából álltak.⁹⁷ A herceg 1921 óta állandóan sürgette a helyiségek visszaadását. Addig is olyan megszorításokat voltak kénytelenek a könyvtárosok elfogadni, hogy amikor a herceg a fővárosban tartózkodott, nem lehetett kiszolgálni az ott levő anyagból, hogy távollétében is vigyázni kellett, hogy ne zavarják a palota nyugalma; végül már csak elkerülhetetlenül szükséges esetben volt szabad a Könyvtár alkalmazottainak oda belépni.⁹⁸

Szívós kitartással és a legkülönbözőbb utakon tört előre a Könyvtár a helyszerzés felé — de a Múzeumon kívüli utak egyike sem vezetett a célba. Hóman — egy személyes megbeszélésre hivatkozva — Sipőcz polgármestertől az üres régi Országházban kért néhány szobát ingyen vagy bérbe. Egy hónap leforgása alatt megjött az elutasító válasz: „Az említett épületben levő összes helyiségeket a Népjóléti Központ, a Tanszerkészítő Műhely, a Fővárosi Könyvtár, a Földrajzi Társaság és a M. kir. egyetem közgazdasági tudományi kara tartja lefoglalva, a Méltóságod által említett hirlaptár céljára különben sem alkalmas pinchehelyiségek pedig a főváros tüzelőanyagának raktározására szolgálnak.”⁹⁹

A Könyvtár helyszerzési próbálkozásait a nemzetközi kulturális kapcsolatok fejlődése, a magyar kormány fellendülő kultúrdiplomáciája is segíteni látszott. A Nemzetközi Szellemi Együttműködés Bizottsága — mint ezt Klebelsberg a Külügyminisztériumhoz intézett 5706/1922. elsz. sz. átiratában mondja — ki akar-

ja terjeszteni a nemzetközi kiadványcserét az 1886-i brüsszeli egyezmény keretein túlra is. Magyarország azonban még a brüsszeli egyezményhez sem csatlakozott: a csatlakozást a Külügyminisztériumnak mielőbb folyamatba kellene tennie.

A két nemzetközi kötelezettség: a brüsszeli egyezményhez való csatlakozás, meg a Szellemi Együttműködés Bizottságában való részvétel (s ezenkívül, mint az egyik következő fejezetben látni fogjuk, még egy harmadik, aktuális igény: a könyvkivitel ellenőrzése) vezetett az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ megalakítására a Gyűjteményegyetemről szóló 1922-i törvény keretében.

Az OSZK helyiségkérdésére ezek a nemzetközi események annyiban hatottak, hogy az OKBK számára — amely az OSZK-tól függetlenül, de az eredeti tervek szerint azzal szorosan együttműködve intézte volna a rárótt feladatokat — helyiségre volt szüksége. Az első kiszemelt helyiség az Országgyűlés épületének 3 szobája lett volna, amelyet Klebelsbergnek a Gyűjteményegyetem igazgató-tanácsához 1922. dec. 15-én tett bejelentése szerint erre a célra meg is ígértek. Az Országgyűlés háznagya, *Karafiáth* Jenő azonban már a következő napon közölte, hogy nem rendelkezik nélkülözhető helyiségekkel...

A Könyvtár ekkor újra megsürgeti a Krenner Józsefné (az Ásványtár néhai igazgatójának özvegye) által a főépületben birtokolt (egykor hivatali) lakás (fszt. 35. sz. helyiségek) kiürítését; ez esetben 2–3 szobát egy esztendőre — (amelyből később 5 lett) — az OKBK rendelkezésére bocsát, utána a hivatal átköltöznék az Egyetemi Könyvtár épületébe, a közvetlenül a háború után egy ideig fennállott Külföldi Könyveket Elosztó Bizottság helyére. Egy évi áldozattal így a Könyvtár megkísérelte visszanyerni a terveihez annyira szükséges lakóhelyiségeket. Az utóbbi ügy azonban már nem a Múzeum vagy a miniszter, hanem a lakáshivatal ügykörébe tartozott s még évekig húzódott el.¹⁰⁰ Itt kezdődött, s lassan tradícióvá vált, hogy az OSZK új ügykörök vezetése vagy támogatása alapján próbált helyhez jutni, mintegy harmadik útként a múzeumi tárákkal való viaskodás és a belső (igen gyér) tartalékok felhasználása között.

A további tervek a meghíúsult külső terjeszkedés helyén általában a belső helyteremtést veszik célba.

Érdekes korai dokumentuma ennek egy még Melich idejéből származó előterjesztés három terem bebútorozása iránt, amelyet a későbbiek folyamán is ismételtén szereplő Michl cég végezne. A géppel írt fogalmazványra kézzel vezették rá az elutasító határozatot: „A bútorozási kérdés bizonytalan ideig elhalasztandó.”¹⁰¹

1923 májusában végre Hóman megrendelheti a hírlaptári (ma reference) dolgozószoba karzatának felépítését (ugyancsak Michl Alajos bútorgyárosnál), amely 76 m² rakterületet jelent.¹⁰² A belső átalakítás ezután így folyt tovább:

„A földszinti helyiségben állványokat emelve értesítőgyűjteményünknek, a zsúfolt törzsraktárban cca 180 folyóméter állványhoz jutottunk. Ezenkívül több kisebb pótállvány készült a hírlaptári folyosón és a nyomtatványi osztály raktárában. Összevéve mintegy 40–50 000 kötet elhelyezését biztosítottuk. Sajnos a második félre terve vett további nagyobb berendezési munkálatról — a nagy olvasóteremnek kétemeletes karzattal leendő felszereléséről — valutánk romlása következtében le kellett mondanunk. A Festetich hercegi palota istállójában elhelyezett hírlapanyagunk és a pincében elraktározott aprónyomtatványaink megmentése a rothadástól, valamint a modern igényeknek megfelelő olvasóterem és kutatószobák berendezése s a helyszűke miatt felosztott állandó kiállítás visszaállítása csupán az épületkérdés gyökeres rendezésével, a Múzeum természetrajzi osztályainak kitelepítése által érhető el. Az így felszabaduló II. emeleti helyiségeknek a Széchényi Könyvtár és Régiségtár közt leendő megosztásával néhány évtizedre meg volna oldva két leggazdagabb gyűjteményünk elhelyezésének évtizedek óta halogatott, halaszthatatlan kérdése.”¹⁰³

Közben mégis folyt már az előkészület a véglegesnek és a körülményekhez képest elfogadhatónak gondolt megoldás felé is. Hogy a szervezést részleteiben is Hóman irányítja, s hogy a megfelelő elgondolások kialakításához egyszerre többeket szólított fel vagy egymás után a Könyvtár több — és elsősorban fiatal — munkatársát próbálta ki, azt bizonyítani látszik *Nyireő* István személyes visszaemlékezése, de ugyanakkor *Sikabonyi* Antalnak egy saját jelentése — a Gyűjteményegyetem sokszorosított úrlapján — 1923-ban végzett tudományos munkájáról: „Könyvtárunk átszervezéséről tervezetet készítettem (főigazgató megbízásából).¹⁰⁴

A végül is megvalósításra kerülő, *Nyireő-féle tervet* 1928-ban küldi meg Lukinich Hómannak.¹⁰⁵ A munkálatok menetét Klebelsberg személyesen is figyelemmel kísérte, maga vette szemügyre a rendelkezésre álló és a terjeszkedés szempontjából tekintetbe jövő helyiségeket. Könyvtárunk történetében példa nélkül álló, hogy a magyar közoktatásügy legfőbb képviselője ily közvetlen megértő és meleg érdeklődést tanúsítson ez intézmény iránt — írja az 1926-ról szóló jelentés — elismeréssel, de jól kiszámított bókkal is a felsőbb hatóság iránt, amelytől a következő évre még többet várt a Könyvtár az eddigieknél: többek közt az eddig még soha nem alkalmazott vasállványos termék felépítését.

A Schlick—Vajda rendszerű vasterem felépítésére a Schlick Nicholson gép-, waggon- és hajógyár R. T. 1925. október 13-i kelettel tette meg első ajánlatát; a polcok festését kétféle kivitelezésben ajánlja, melyek közül a sötétzöld zománcal való mázolás kemencében bevonva kb. 18 000 000 koronával drágább, mint egyszerű olajfestéses kétszeri mázolás esetén; még egy harmadik megoldás is lehetséges: ez esetben a polcok vasfenéklemez helyett fenyőfafenékkel lennének ellátva: ez a megoldás a legolcsóbb, majdnem 100 millió korona lenne a különbözet.¹⁰⁶ A két kivitelezésre került vasterem, meg az ugyancsak elég költséges olvasótermi berendezés — utóbbiért a Michl-cég 205 000 000-t kért —¹⁰⁷ költsége együtt megközelítette vagy meghaladta az 1 milliárd koronát; a már akkor érvénybelépett új pénzgységre átszámítva ez a kevésbé tekintélyesen hangzó 800 000 pengőnek felelt meg.

A munkálatok valóságos megindulására csak az összmúzeumi elhelyezési kérdés megoldása után kerülhetett sor. Ez így ment végbe: A Magyar Nemzeti Múzeum helyiségei az épületszárnyon és a főépület utolsó lakóinak kitelepítésével megürült nyolc szobán kívül három új épülettel gyarapodtak. Ezek a vallás- és közoktatásügyi miniszter által a Néprajzi Tárnak még 1924. év végén átadott s most a tatározás és nagyszámú lakók kitelepítése után birtokba vett Hungária körút 347. sz. alatti kétemeletes volt iskolaépület, az Állattár részére az Erzsébet Népakadémiától bérbe vett Szentkirályi utca 7. sz. alatti kétemeletes iskolaépület, s a vallás és közoktatásügyi miniszter által ugyancsak az Állattár számára megvásárolt háromemeletes Baross utca 13. sz. alatti bérház. — Az új épületekben, illetőleg helyiségekben nyert elhelyezést a városligeti Iparcsarnokban évtizedeken át pusztulásnak kitétt néprajzi gyűjtemény s a főépületből kiköltöző Állattár és a Levéltár. Az előcsarnokot szürkeségével és áttekinthetetlen zsúfoltságával rútitó, muzeális szempontból alárendelt jelentőségű gipszgyűjteményt a művésztörténeti oktatással foglalkozó egyetemi és főiskolai tanszékek vették ideiglenesen letétbe.

A Nemzeti Múzeum ekként mentesített épületében *Lechner* Jenő építésztanár hajtotta végre a két előcsarnok, lépcsőházak, díszterem és mellékhelyiségei stílusos

helyreállítását,¹⁰⁸ eltávolítva az épület művészi konstrukcióját érintő utólagos beépítéseket, befalazásokat és díszítéseket. A kitelepítésekkel a főépületben 3000 m² alapterületű helyiség szabadult fel a Könyvtár és a Régiségtár céljaira.”¹⁰⁹

A végső lépés az Ásvány- és Őslénytár kitelepítése lett volna, amelynek helyét szintén az Országos Széchényi Könyvtár és a Régiségtár foglalta volna el. Ez a végső lépés már nem történt meg. 1927 után minden további múzeumi és könyvtári építkezés abbamaradt s amikor a Széchényi Könyvtár helyhiánya 10 év múlva újra napirendre került, már csak a szomszédjában levő főúri paloták egymásutáni megvásárlásával tudtak ideig-óráig segíteni a helyzeten; a Könyvtár számára „előnyös” változás ekkor is csak annyi volt, hogy a Festetich-, majd az Eszterházy-palota egészét s nemcsak részeit vehette birtokba. A legerősebben szaporodó hírlaptár külföldi anyaga 1937-ben visszakerült az istállóba, ahonnan 1926-ban kiszabadították . . .

A múzeumi összefüggésekről visszatérve a Könyvtáron belül lefolyt átrendezésre, az nagy vonalakban így folyt le:

A levéltári osztály kezdte meg a költözködést: 1926 első felében az Országos Levéltárba került. Meg kell jegyezni, hogy ez a megoldás nem volt magától értetődő, mert eredetileg az volt a terv, hogy a levéltári anyag a Lechner-féle átalakítások során felépült harmadik múzeumi emeletrészen fog elhelyezkedni. A terv megváltoztatását mintegy az utolsó pillanatban, 1926. január elején Klebelsberg elnökletével Hóman, Lukinich, az Orsz. Levéltár főigazgatója, a Hadilevéltár igazgatója és Sulica Szilárd osztályvezető részvételével tartott értekezlet határozta el.¹¹⁰

A levéltári osztály kiköltöztetését tulajdonképpen megelőzte a hírlaptáré, amelyet már 1925 őszén előbb a II. emeletre, az Állattár laboratóriumainak kihelyezésével felszabadult 4 teremben és 2 folyosórészen helyeztek el. Festetich herceg ugyanis annyira sürgette a kiköltözést, hogy már nem lehetett megvárni, míg az osztály megkapja végleges helyét az első emeleten.

A több mint 700 fm terjedelmű hírlapanyag felszállítása a Múzeum II. emeletére, valamint felállítása a hirtelen összetákolt állványzaton 12 napig tartott; ugyanannyira volt szükség a gyors elhelyezés miatt beporosodott hírlapok megtisztításához.

A hírlaptár új felállításához az anyag készenlétbe helyezése ezenkívül — a Múzeum épületében levő anyagé is, nemcsak az „istállóbelié” — viszonylag nagyobb előzetes szervezést igényelt, mint a könyveké. A raktározás megoldása is még szorosabban összefüggött a feldolgozási rendszerrel, mint a könyveknél. A katalogizálás ugyanis a hírlaptárban Szinnyi óta mindig a befejezett évfolyamok bekötése után történt. A bekötésig az évfolyamokat csak ideiglenes cédulán tartották nyilván, ugyanazon, amelyen a beérkezés számonkénti ellenőrzése is történt (tehát a mai kardex szerepét játszotta). A be nem kötött évfolyamokról ezenkívül más nyilvántartás nem volt, de — s ez még nagyobb baj volt — a bekötésig a kész évfolyamok nem kerültek a helyükre, kupacokban heverték. (A polcra ui. a nagy alakú hírlapokat kötetlenül beállítani nem lehetett; ez különben elődeinknek a hírlaptól amúgy is idegenkedő esztétikai érzékét is zavarta volna.) Végül: helyszámozás nem volt a hírlaptárban, a periodika sorozatok formátumok és nyelvek szerint, azokon belül betűrendben álltak. Az 1923-ról szóló jelentés számol le először azzal a már régen nyilvánvaló ténnyel, hogy „az árák folytonos emelkedése miatt le kell mondanunk a teljes anyag beköttetéséről.”¹¹¹ Mind a

rendezés és feldolgozás, mind az anyag felállítható állapotba való helyezése megoldást követelt: ezt elég primitív módon, az ún. fedőlapozással érték el. A kötési egységnek szánt részt (egész v. rész-évfolyam, néha több évfolyam együtt) két kemény kartonlap közé zsinegelték, ugyanolyan kartonokat használva, mint a tényleges bekötésnél. A zsinegelés módja¹¹³ a kötegelte darabok olyan szoros összerészelését eredményezte, hogy a lapok közé por nem kerülhetett. Persze, a gerinc és a szélek annál jobban ki voltak téve a porosodásnak és a rongálásnak. De *hírlapok* kötés nélküli kötegelését tökéletesen a folyóiratoknál kitűnően bevált mapák sem oldják meg.

A fedőlapozás tette lehetővé a hírlapok katalogizálásának reformját — azaz voltaképpen az első katalogizálási szabályzat elkészítését — de főleg a raktár (részben ugrószámos) numerus currens szerinti rendezését.

A költözködés következő menetét a Régészeti és Történeti Tár átköltöztetése tette lehetővé. Ezáltal felszabadult az épület délkeleti sarokterme s a (jelenlegi hírlaptári) folyosó (összesen 250 m²). A sarokterem s a hozzá csatlakozó VII. terem (amelyet hosszú ideig még a Zeneműtárral kellett megosztani), meg a folyosó lehetővé tették — az első vasterem berendezése után — a hírlaptár teljes és végre egy helyen koncentrált felállítását a főépületben. Igaz, egyes gyűjteményrészek elég hosszú ideig még (mint ezt fennebb érintettük) a könyvanyagtól elválasztva a Könyvtár északi szárnyán maradtak, elsősorban a budapesti napilapok sorozatai, amelyek azonban — miután a külön hírlaptári kutatóhelyiséget fel kellett adni — amúgy is az olvasóterem közelében voltak jobban hozzáférhetőek.

A levéltári osztály kiköltöztetése, valamint a Krenner lakás végül is elért felszabadítása 10 kisebb munkaszobát tett használhatóvá (320 m²); az első emeleten pedig szabaddá tette a levéltár termét (jelenleg Apponyi-terem) és az előtte levő folyosót, amit addig ugyancsak a levéltár gyűjteményei töltöttek meg.

Ezzel az „összmúzeum” adta mozgási lehetőség le is zárult; tervbe volt véve még — két év múlva — a Könyvtár további terjeszkedése az első emeleten s ezzel kapcsolatban az Apponyi-folyosó megnyitása a múzeumi előcsarnok felé, amely a Könyvtár megközelítését méltóbb keretek közt tette volna lehetővé, mint a mindmáig használt hátsó lépcsőház, s közvetlenebb megközelítést biztosított volna a látványosságot jelentő Széchényi-terem muzeális szépségű berendezéséhez és a Könyvtár legnagyobb értékeit bemutató tárlókhoz, valamint a Széchényi-terem közvetlen szomszédságában elhelyezett két új örökletét-jellegű gyűjteményének (Apponyi és Todoreszku) külsejében is monumentális hatású termeihez. Az utóbbi terv sohasem került komoly tárgyalásra — nyilván nem óhajtotta a Könyvtár az átmenő közönségforgalom irányát éppen ezeken a nagyértékű gyűjteményeken át terelni az olvasóterem felé. Az első terv, a Széchényi Könyvtár épületen belüli további helynyerése, csak az Ásvány- és Őslénytár kitelepítése esetében valósulhatott volna meg, ehhez pedig egy új természettudományi múzeumnak való épület kellett volna. 1929—1930-ban azonban már előre vetik árnyékukat a válságos évek, a közgyűjtemények ügye a Felszabadulásig háttérbe szorul. A Széchényi Könyvtár minden további bővülését belső reformokkal érte el, legelőször a két vasterem megépítésével. Ez volt a feltétele a raktárakban a folyószámozás bevezetésének s a müncheni rendszer már ekkor elhatározott végleges felszámolásának is.¹¹³

A reformok első sorozatának végrehajtása már az OSZK története következő szakaszába nyúlik át.

Adminisztratív szempontból a Könyvtár gazdasági ügyeit a Magyar Nemzeti Múzeum házipénztára, majd az 1920-ban felállításra kerülő múzeumi gazdasági hivatal kezeli; az vezeti az egész Múzeum pénzkezelését és könyvelését.¹¹⁴ Vezetője, *Schüller* Rudolf, egyre nagyobb tekintélyre tesz szert az intézmény keretében, gazdasági főtanácsosi címet kap, amely számára is biztosítja az V. fizetési osztályú, igazgatókat, majd főigazgatókat abban az időben megillető „méltóságos” megszólítást.

A gazdasági hivatal az egyes múzeumi osztályok költségvetési ellátmányából, valamint alapként kezelt egyéb bevételeikből teljesítette a kifizetéseket, az utalványozási jog az osztályok vezetőit, tehát az OSZK esetében az igazgatót illette.

A világháború és a forradalmak utáni első költségvetési tervét a Könyvtár mindjárt 1919 őszén elkészítette.¹¹⁵ A rendes és rendkívüli kiadások végösszege 2 360 326 koronát tett volna ki, ami a korona akkori értékét alapul véve körülbelül 260 000 békebeli (arany) koronát jelent.¹¹⁶ A soha meg nem valósult előirányzat inkább a Könyvtár kívánságait és szükségleteit fejezte ki, mint a reális lehetőségeket. A tényleges helyzet hamar túlhaladott rajta. A dologi kiadások tételeit — irodai szükségletek, házbér (t. i. a hírlaptári raktaré), bútorozás, fényképezési laboratórium (!), szállítási költségek, kiadványok (120 000 koronával ez a legnagyobb tétel!), nyomtatott katalógus, rendezési költségek, külföldi gyűjtések költségei, tudományos előadások tartása, tanulmányutak, bútorzat karbantartása — inkább azért érdemes felsorolni, mert azt mutatják, hogy a vezetőség látta a feladatokat: többek között olyanokat is, amelyeket egy évtizeddel később sem tudott megvalósítani, mint a fotolaboratórium. Hasonló vagy nagyobb optimizmussal készült a személyi kiadások tervezése: az igazgatóságon 1 titkár, 1 másodtitkár, 1 pénztáros, 1 számvevő, 1 irattáros, 3 írógépkézelnő, 2 altiszt, 2 ruhatáros, a legnépesebb nyomtatványosztályon — amelyen már könyvkötési, zenei, térkép- és felvilágosító alosztályt is terveztek — 1 csoportvezető, 22 tisztviselő, 11 gyakornok és 16 altiszt, a hírlaptárban 1 csoportvezető, 5 tisztviselő, 2 gyakornok és 4 altiszt, a kéziratárban 1 csoportvezető, 2 tisztviselő, 1 gyakornok és 1 altiszt, a levéltári osztályon 1 csoportvezető, 15 tisztviselő, 8 gyakornok és 3 altiszt működött volna. (Középfokú személyzetnek jellemzőképpen nyoma sincs!)

A valóság messze állt ettől az ideális elképzeléstől.

Nemcsak a Könyvtárnak és a Múzeumnak, de az egész országnak sem volt szabályszerű költségvetése 1919/1920-ra. Az első állami költségvetés az első világháború után az 1920/1921. évre készült, és nem csak az, hanem az utána következő is még illuzórikus maradt a valuta gyors romlása miatt.¹¹⁷

A valóságos helyzetet az egész periódus folyamán az a beszéd jellemzi, amelyet Hóman Bálint a Gyűjteményegyetem 1927. január 8-i ülésén mondott:

„A pénzviszonyok változásával az 1923. és 1924. év folyamán ismét a békebudget 10%-ára sorvadt költségvetésünk keretében nem tudunk fedezetet találni legelemibb közigazgatási szükségleteinkre, nem is szólva a gyűjtemények gyarapításának hiú reményéről. 1925. januárjában emiatt kénytelenek voltunk fűtetlen múzeumainkat nemcsak a nagyközönség, hanem a kutatók s egyes osztályokat még a tisztviselők elől is több hétre elzárni, kihíva a sajtó éles bírálatát. Az 1925/26. és 1926/27. évi költségvetés során azután sikerült közigazgatási javadalmainkat, ha nem is a szükséges mértékig, de mégis oly arányban emelni, hogy intézeink mindennapi szükségleteit nagy takarékossgal és nélkülözésekkel bár, de fedezni tudjuk. Sajnos az új épületekkel ránk háruló kiadástöbblet fedezetét még nem tudtuk teljes

egészében biztosítani s még kevésbé sikerült tudományos természetű javadalmainknak reális emelését elérnünk. Alapszerűen kezelt tudományos javadalmunk még az 1927/28. évi tervetben sem haladja meg a békejavadalmak 10%-át. Három nagy múzeumunknak az utolsó békeév 1 002 144 pengőjével szemben csupán 103 314 pengő irányoztatott elő.

Nehéz helyzetünkben a költségvetésen kívül eső anyagi forrásokat igyekeztünk megnyitni s e tekintetben ismét a kultuszminiszter úr sietett segítségünkre. Az állami megtakarításokból és egyéb rendelkezésére álló hitelek terhére két év alatt 3 105 320 000 koronát, azaz közel 1 250 000 pengőt bocsátott rendelkezésünkre tudományos célokra. Ez összegből 350 000 000 korona a gyűjteményegyetemi intézetek könyvtári hiányainak pótlására... utalványoztatott ki.”¹¹⁸

Az OSZK helyzetét még a Múzeumon (és a Gyűjteményegyetemen) belül is nehezítette az a több mint két évtizedig érvényben maradt költségvetési alapfiktó, hogy az OSZK 1897 óta kötelespéldányokat kap „költségvetését csak a külföldi és 1919 óta az elszakított részekben megjelenő magyar vonatkozású anyag beszerzésének és a régi anyag kiegészítésének költségei terhelik”.¹¹⁹ Azt, hogy a könyvtárak költségvetési szükségleteiben a kötelespéldányok nem játszanak döntő szerepet, csak a Felszabadulás után ismerte el az állami főhatóság.

A Statisztikai Hivatal kérdőívére adott válasz szerint a Könyvtár összes állami javadalma 130 852 637 korona volt 1926-ban¹²⁰ ami (az akkor voltaképpen már életben volt) pengővalutában 1 638 658 P-nek felel meg. Láttuk, hogy ezt az összeget a vasterem-építkezések egymagukban is messze meghaladták; a különbözetet nyilván a Hóman beszédében is említett „állami megtakarításokból” rendelkezésre bocsátott hitelekkel kellett fedezni. Miután ilyenformán mindvégig a szükségletek jelentős — sőt többnyire a jelentősebb — részét rendkívüli ellátmányból (esetleg, mint látni fogjuk, társadalmi adakozásból s más közvetlen bevételi forrásból) kellett fedezni, hiábavaló lenne a költségvetéseket a kiadásokkal részletesen összehasonlítani — hiszen a korona óriási értékingadozása mellett csak nehezen lehetne egyáltalán összehasonlítási alapot is találni. Be kell érünk a költségvetési és nem költségvetési bevételi források felmutatásával, amennyire a rendelkezésre álló iratok engedik.

Az Országos Széchényi Könyvtár 1922/23-ra készített költségvetési terve¹²¹ végösszegeként — mint mindig, csak dologi szükségletek fedezésére — 1 605 000 koronát mutatott ki. A tervekészítés időpontjában (1922 első fele) a korona árfolyama Zürichben (száz koronára számítva) 0,51 volt; az 1922 év végéig már alig a felét érte: 0,275 svájci frankot. Aranykoronára átszámítva — forrásaink szerint — ugyanazon év július 1-én a szorzószám 154, december 31-én 500 volt. A svájci frank értéke a későbbi pengőével majdnem egyenlő, tehát a végösszeg pengőre (vagy svájci frankra) számítva 81, 855.

A végösszegeből rendes kiadásokra 1 095 000, rendkívüli kiadásokra 350 000, gyűjtőutakra és tanulmányutakra 16 000 korona jutott volna. Beszerzésre a nyomtatványosztályon 425 000 koronát, a hírlaptárban 110 000 koronát, a kéziratárban 40 000, a levéltári osztályon 60 000 koronát kívántak fordítani. Viszonylag magas összeg volt előirányozva a külföldi beszerzésre (könyveknél 400 000, hírlapoknál 100 000 K) — nehezebben érthető, hogy az utóbbi tétel mindkét osztálynál egyenlően oszlott meg a „megszállott terület” és az egyéb külföld között.¹²²

A házi könyvkötészetre 240 000, a külső kötésekre 180 000 K jutott — az egyszerűbb kötések végeztették külső cégekkel, mondja a költségvetés indoklása, és hozzáteszi, hogy a házi könyvkötészet célja nem üzletszerű megtakarítás,¹²³ hanem a jobb minőség.

A rendkívüli kiadások között szerepel még 100 000 K a „háború alatt elmaradt kötésekre”.

És ugyancsak a rendkívüli kiadások rovatán van előirányozva 3 150 000 K az „átszervezésekre”, az indokolás szerint ebben benne van a hírlaptári külső rak-tár visszaköltöztetése, ami csak évek múlva lett valóság. Katalógus- és állomány-revizíó 50—50 000 koronával van a költségvetésbe állítva.

Mindenesetre, 1922/1923 és 1923/1924 költségvetési és általában állami do-táció szempontjából kivételesen kitűnő éveknak számítottak. A Gyűjteményegye-temnek, a Klebelsberg-féle kultúrpolitika egyik sarkkövének ezek az első évei, a miniszter közvetlen gondoskodása mindenben megnyilvánult: „szakítva az eddigi szűkkeblűséggel, nemcsak rendes átalányunkat emelte fel, hanem a háborús hiá-nyok pótlására külön rendkívüli átalányt — 1922/23 II. felében 7 000 000, 1923/24 első felében 15 000 000 koronát — is engedélyezett Könyvtárunknak”.

A legfontosabb és viszonylag legköltségesebb feladat a külföldi beszerzés. Ez pedig nem csak költségvetés, de valuta kérdése is és a valutaszerzés módjairól nem találunk tájékoztatást. Csak azt sejthetjük, hogy a mindenkori árfolyamviszonyok és egyes kihasznált vagy ki nem használt alkalmak is sokat jelenthettek. Az 1923-ról szóló jelentés írja:¹²⁴ „Megfelelő valutának kedvező árfolyamon való beszerzése mégis lehetővé tette a legfontosabb magyar vonatkozású és az általános tudomány szempontjából fontos külföldi sajtótermékek nagyrésznének beszerzését. Sőt e te-kintetben a jövőről sem feledkeztünk meg. 1924 január elsejével kb. 7 000 000 K értékű külföldi valutát hoztunk át a folyó évre szemben 4 000 000 K túlkiadással, ami a folyó félévi költségvetést terheli”.

Az ajándékozás (az elcsatolt területek felől), és az egyre fokozódó csere (előbb az erre szolgáló ideiglenes szervezetek, majd az OKBK-n keresztül) is lehetővé tett máshol felhasználható megtakarításokat a külföldi beszerzés terén. A leg-nagyobb és legfontosabb előrelépések az állományfejlesztés terén azonban aján-dékból (Todoroszku stb.) vagy rendkívüli juttatásból váltak lehetségessé.

A felsőbb hatóság költségvetési lehetőséget fejlesztési tervekre nem adott. 1924 júliusában — a korona ekkor az úgynevezett szanálás előtt még újabb mély-pontra zuhant — Hóman körlevelet intézett az igazgatókhoz, jelezve, hogy a Mú-zeum költségvetési tervét elutasították, magasfokú takarékosagra van szükség, a hiteltűllépés szigorúan tilos.¹²⁵ Maga a szanálás, „az államháztartás egyensúlyá-nak helyreállításáról szóló 1924: IV. t. c.” végrehajtása, azzal kezdődött, hogy például ezentúl irodaszereket a hivatal nem ad: tollat, írónt, ítatóspapírt, radírt az állami alkalmazottaknak maguknak kell beszerezniök.¹²⁶

Az 1926-ra szóló költségvetési tervezetet — ekkor már Magyarország nép-szövetségi kölcsönt kapott, külföldi tőke kezdett beáramlani, a gyáripari ter-melés először haladta meg az 1913-i szintet, a bankbetétállomány növekedett, a kamatláb csökkent¹²⁷ — Lukinich hosszú indoklással terjeszti elő, összehason-lítva azt az első világháború előtti költségvetésekkel. A végösszeg mint láttuk, 2 000 000 000 korona. A terv majdnem mindent megismétel, amit már 1919-ben kértek — beleértve a fotolaboratóriumot és felszerelését is — és új célokat is tűz ki, például könyvtárostanfolyam rendezését. Az utóbbi gondolat, meg írógépek és házi telefon igénylése — talán a legjellemzőbb arra, hogy a Széchényi-Könyvtár-közügyközlésében fordulat állt be. A fordulat azonban a helyiségek és a munka-módszerek legsürgősebb átalakítása és megjavítása után — amelyekről a maguk helyén szóltunk — megtorpant.

A megtorpanás kétségkívül nemcsak anyagi okokra vezethető vissza, inkább arra, hogy Lukinich 1929-i távozása és Hómannak egyre inkább a pártpolitika felé fordulása a tudós-típust helyezi újra előtérbe a könyvtáros felett. Ezt elősegíti a Könyvtár felaprózása is négy múzeumi osztályra, ami az egységes fejlesztést szervezetileg lehetetlenné tette.

Mindebben azonban a költségvetés sem ártatlan. 1926-ban, a Bethlen-kormány szanalási és konszolidálási diadala tetőfokán, a népszövetségi kölcsön által lehetővé tett nagy beruházások idején, és a gazdasági prosperitás csúcspontján — Lukinich 70 millió koronát kér azért, hogy

- a) a „megszállt” területek hírlapjait járathassa (csak a postaköltségeket kell fedezni, a legtöbb lapot ingyen küldenék),
- b) a hírlapok soronkívüli kötésére.¹²⁸

Nemcsak a rendkívüli hitel maradt üres ábránd, de a Múzeum gazdasági hivatala közli, hogy az OSZK fedezetlen tartozása túlhaladja a 230 millió koronát. Igaz, ebben az Ehrenfeld-kódex 84 milliót kitevő vételára is benne van, amit más úton fognak fedezni. Mégis azt kívánja, hogy a Könyvtár minden vásárlást szüntessen be.¹²⁹

„Vásárlásainkat lényegesen redukálnunk kellett” — írta már az 1925-i jelentés is.¹³⁰ Most a teljes beszüntetés következett be, akkor, amikor az átalakítási és költözködési munkák megindulása után a Könyvtár is kezdett jobb jövőt remélni.

A költségvetésen kívüli bevétel szerzésének a Múzeum és a hozzá tartozó Könyvtár a válságos évek alatt minden útját-módját megpróbálta.

A félig állami, félig magán kézben létesült vállalkozások (egykorú gúnyos kifejezéssel „gründolások”) jövedelmének egy részét szokás volt kulturális célokra felhasználni. Erre hivatkozva kérhette Melich még 1922-ben, hogy a „Népművelő Filmipari RT”-t a miniszter kérje fel az OSZK támogatására. A válasz — *Szűjbély Gyula* miniszteri tanácsos, elnök és dr. *Majovszky Pál* (az elmúlt évtizedben elhunyt jeles műgyűjtő és műtörténész), igazgatósági tag aláírásával — 100 000 koronát engedett át a részvénytársaság kezelésében levő Omnia mozi bevételeiből az OSZK külföldi folyóiratbeszerzéseinek és a felállítani tervezett Balkán-könyvtárnak a támogatására,¹³¹ sőt, a támogatás megismétlését is kilátásba helyezte. Valóban, 1922-ben összesen 3 ízben kapott a Könyvtár innen 100—100 000 koronát, azaz — középárfolyamán számítva, figyelembe véve a koronának ebben az évben beállt igen nagy értékesökkenését — körülbelül 1000 svájci franknak megfelelő összeget.

1924-ben Lukinich nyíltan a társadalom általános áldozatkészségére apellált, részben a Könyvtár válságos helyzetére, részben arra hivatkozva, hogy a békebeli 81 216 koronával szemben a Könyvtár jelenlegi állami dotációja mindössze 6733 aranykoronát ér.¹³²

Az adományok előbb magánosoktól, később vállalatoktól és bankoktól küldött összegekben érkeztek be. *Aggházy Tibor* MÁV felügyelő 100 000 koronát ad május 15-én.¹³³ *Baranyai Zoltán* — aki a könyvbeszerzésben még részletesen tárgyalandó ismételt segítséget nyújtott a Könyvtárnak genfi állomáshelyén — svájci írói tiszteletdíjait ajánlja fel a Könyvtár céljára, mert, mint írja, külképviseleti minőségében ún. külföldi fizetést kap az államtól, s az megélhetésére elég, mellékjövedelmét a Könyvtár rendelkezésére bocsátja.¹³⁴

Követtek az elsőket június 10-én a *Magyar Általános Hitelbank*, a *Pesti Hazai Első Takarékpénztár*, a *Magyar Leszámitoló és Pénzváltóbank*, együttesen 20 millió koronával (1226 aranykorona.) A *Magyarság* című újság gyűjtése együttesen 250 000 koronát tett ki. 1925. január 2-án *Fabricius* Endre gazdasági főtanácsos egymaga 1 millió koronát adott, *Lyka* Döme földbirtokos 2 milliót, a *Balaton Üri Club* 2 milliót, *Bucsinszky* Lajos, ugyanennek a klubnak a háznagya 1 milliót.¹³⁵

1922-ben február elején be kellett zárni a Könyvtárt és az egész Múzeumot tüzelőhiány miatt. Egy hét múlva azért lehetett újra megnyitni, mert egy adomány a hó végéig biztosította a fűtést.¹³⁶

Némi jövedelmet jelentett a makulatúra-eladás is (1923-ban három tételben összesen 31 325 koronát).

Végül 1925-ben Hóman, mint főigazgató a Múzeum minden tására engedélyezte a látogatási díjak (tehát a könyvtári beiratkozási díjak) saját alapra történő felhasználását. Sőt, az ilyen bevételek fokozására is ösztönzött.¹³⁷ „A Kossuth-kiállítás, valamint az angyalföldi leletnek belépődíj mellett való közszemlére tétele teljesen igazolták ama több ízben is hangoztatott nézetemet, hogy időszaki kiállítások rendezésével a Tárak anyagi helyzete lényegesen megjavítható. Az anyagiaktól eltekintve erkölcsi szempontból is teljesen a múzeum érdekében állónak tartom, hogy a Tárak felváltva, állandóan időszaki kiállításokat rendezzenek, ami által a nagyközönség egyre jobban szoknék a Múzeumhoz.”

Az állománygyarapítás érdekében foganatosított duplumeladások szorosan összefüggnek az ugyancsak az állomány növelését szolgáló cserékkel és adományokkal, ezekről az állomány története ad majd számot.

*Az Országos Széchényi Könyvtár és
gróf Klebelsberg Kunó tudománypolitikája
Gyűjteményegyetem és
Bibliográfiai Központ*

Az Országos Széchényi Könyvtárnak nem volt megfogalmazott távlati programja, könyvtárpolitikával vezetői nem foglalkoztak, a Múzeum általános működési és fejlődési irányvonalához alkalmazták saját tevékenységüket. Mint láttuk, a Horthy-rendszer kezdő szakaszán az országos kultúrpolitikának sem volt valamilyen átgondolt vonalvezetése.

Némileg változott a helyzet, amikor az 1922. évi tavaszi választások után a megszilárdult Bethlen-kormányban gróf Klebelsberg Kunó — az addigi belügyminiszter — foglalta el Vass József helyét a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium vezetésében.

Klebelsberg sem értette meg a múzeumok és könyvtárak szerepét a tömegek művelődési igényeinek és vágyainak hullámtérében. A magasabb fokú műveltséget az intelligencia, a középosztály ügyének fogta fel.

De az ő sajátos szemléletében a dolognak ez az oldala — a művelődés és a demokrácia kapcsolata — egyfajta kultúrpolitikára, amelynél fontosabb szerepet tulajdonított a kultúrkultpolitikának: nemzeti művelődésünk nemzetközi elismerésének, ezáltal politikailag is értékesíthető, elsősorban Nyugat felé irányuló kapcsolatok teremtésének. Az ő gondolatainak egyik legfőbb hirdetője és gyakorlati megvalósítója, *Magyary* Zoltán¹³⁸ ezt így fogalmazta meg:

„Ausztriával való kapcsolatunk megszűnése következtében közvetlenül a külföld színe elé kerültünk. A külfölddel való kulturális kölcsönhatásunk sokkal közvetlenebb és erősebb lett. A nemzeti becsület kérdése és a jobb jövőnek feltétele, hogy a magyar tudomány a nemzetközi légnymást kibírja, amihez az kell, hogy a tudomány minden munkásában kifejlődjék az amiatti felelősségérzet, hogy eredményeink nemzetközi mérték alá kerülnek. Terjed annak felismerése, hogy a megméretést el nem kerülhetjük, tőlünk csak az függ, hogy könnyűnek, vagy nehéznek fogunk-e találni. Ez a meggyőződés kétségtelen irányítója a tudománypolitika felelős vezetőinek, de ösztönzője a tudomány művelőinek is.”¹³⁹

Nem tartozik az OSZK történetébe annak a sorsdöntően fontos történelmi kérdésnek a megvitatása, hogy a húszas évek magyar értelmisége alkalmas volt-e ekkora feladatnak nem megoldására, de megértésére is. Egy látókörében és művelődési színvonalában megzúkuló, legtöbb tagjában a háború pusztításai és a forradalmakra következő ellenhatás miatt kicserélődött új vezetőrétegnek kellett volna a világ színe előtt tekintélyt szerezni a magyar kultúra és annak alkotásai számára. Tíz évvel előbb, az azóta nagyrészt külföldre menekült vagy félreállított, világszínvonalon álló nemzedék haza akarta plántálni nyugatról a művelődés új javait a nép felemelésére — a húszas években a világ színe előtt kellett volna tekintélyt szerezni kultúránknak, tehát *exportálni* abból, ami belső használatra is kevés volt.

És mégis, a nemzetközi kulturális kapcsolatok súlya és kényszere alatt a kormányzat olyan művelődési politikát kezdeményezett, amely elsősorban éppen az állami kezelésben levő gyűjteményi intézmények számára fellendülést és, különösen az ellenforradalom első három évéhez képest, átgondoltabb vonalvezetést hozott.

Első megnyilvánulása volt ennek az új iránynak az 1922 második felében törvény alapján létesített ún. *Gyűjteményegyetem* szervezete. A Gyűjteményegyetem a nagy állami múzeumokat és könyvtárakat szorosabb kapcsolatba hozta egymással, megszüntette az addig uralkodott szélső partikularizmust, az intézmények fejlesztését, közös elvi irányítását egy testületnek, a gyűjteményegyetemi Tanácsnak rendelte alá, amelyben az intézmények vezetőin kívül egyetemi tanárok és külső szakemberek is helyet kaptak. A Tanács gyakorolt felügyeletet az intézmények vagyona és költségvetése fölött. Végül a Gyűjteményegyetemhez tartozó intézmények alkalmazottai közös státushoz tartoztak, egységesen meghatározott állásokba és illetményrendszerbe sorolódtak.

A Gyűjteményegyetemhez az OSZK nem közvetlenül, hanem a Magyar Nemzeti Múzeumon keresztül kapcsolódott, továbbra is a Múzeum egy osztályát képezte, ami — bár ezentúl az intézmény vezetője igazgatói címet és rangot nyert — nem volt minden tekintetben előnyös. De kétségtelen, hogy a múzeumok és könyvtárak koordinált vezetése és fejlesztése korszerű, a korhoz képest haladó intézkedés volt.

A közgyűjtemények szorosabb együttműködése, munkájuk összehangolása egyfelől, a társadalom, a vezető rétegek érdeklődésének és támogatásának biztosítása másfelől már az előző század utolsó évtizedében két testület alapítására vezetett: így létesült a Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsa és másfelől a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa, ill. Főfelügyelősége.¹⁴⁰

Az előbbi azonban csak reprezentatív színezettel bírt, évente mindössze kétszer tartott ülést, nem volt beleszólása az ügyek intézésébe. Az utóbbit 1922-ben „állampénzügyi okokból” oszlatták fel. „A tervszerű kultúrpolitikai irányítás hiánya mellett a közgyűjteményeket s általában a tudományt luxus-intézmények-

nek minősítő, szűklátókörű fináncpolitikai felfogás is bénította közgyűjteményeink rendszeres munkásságát és egészséges fejlődését.”¹⁴¹ Az 1898-ban létesült múzeumi tanács inkább reprezentatív társadalmi testület volt — jellemző, hogy tagjait nem szakértelem vagy gyűjteményi érdeklődés alapján választották, hanem politikai állás szerint: 2 főrendiházi és két képviselőházi tag kellett hogy legyen a testületben, más előkelőségek mellett.

Klebensberg a Gyűjteményegyetem számára országos hatáskört s valóságos intézkedési jogot kívánt.

A Gyűjteményegyetem keletkezése és működése csak annyiban függ össze az OSZK történetével, hogy a törvény életbelépésétől kezdve a könyvtár is az új keretbe tartozott, ügyei felett felső fokon a Gyűjteményegyetem Tanácsának véleménye alapján döntöttek, személyzetét is az új közös létszámba sorolták át, végül anyagi ügyei, költségvetése a Tanács keretei közt intéződtek. És természetesen hatással volt a Könyvtár fejlődésére a Gyűjteményegyetem létesítésével kezdődő új, tervszerűbb tudománypolitika, az a néhány esztendő, amíg az új miniszter nemzeti tudományunk reprezentatív fejlesztésére, külföldi, elsősorban nyugati megbecsülésünk kulturális bázisának kialakítására törekedett, s ebben a törekvésben a közgyűjteményeknek döntő szerepet szánt.

A Könyvtár vezetői nem mindjárt ismerték fel az új lehetőségeket, veszedelmes modernséget láttak benne, beléjük rögződött s az ellenforradalom alatt megerősödött társadalmi előítéleteik veszélyt jeleztek talán magának a „Tanács” szónak hallatán, amely túl közelebről emlékeztette őket a közelmúltra.

És csakugyan, a hasonló hazai gondolatok — a két idézett századvégi kísérlet után — először 1919. július 1-én fogalmazódtak meg a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatósági ülésén. „Az igazgatósági ülés, midőn a MNM egyes osztályainak négy önálló múzeumi átszervezését a maga részéről szintén helyesnek és szükségesnek tartja, egyszersmint azt az óhajtaást fejezi ki, hogy az önállósítandó múzeumok továbbra is a MNM közös elnevezése alatt, közös főigazgatás alatt maradjanak és hogy az átszervezendő MNM-be a *Szépművészeti Múzeum* és az *Iparművészeti Múzeum* is beillesztessék.”¹⁴²

A „nemzeti nagy közgyűjteményeink önkormányzatáról és személyzetéről” szóló törvény tervezetét — az 1922: XIX. t. c. első fogalmazását — Fejérfatáky, mint a Múzeum igazgatója, 1922. július 24-én küldte le a Könyvtár akkori főigazgatójának, Melichnek, azzal, hogy észrevételeit kéri, amelyeket az ugyanazon hó 30-án tartandó igazgatósági ülés fog megvitatni.¹⁴³

Az akta mellett fekvő tervezet ceruzával írt széljegyzetekkel van teletűzdelve, nyilvánvalóan Melich kézírásával. A széljegyzetek túlnyomó része rosszálló: „hülyeség”, „nevetséges”, „bolsevista” stb. kitételekkel vannak tarkítva. Külön íveken pedig a tervezet paragrafusainak sorrendjében írt *Megjegyzések* következnek, aláíratlanul, de Bajza Józsefnek, Melich hívének és sok fontos ügyirat fogalmazójának jellegzetes, cikornyás kézírásával. Bajza (illetve Melich) szerint a történelmi fejlődés éppen a gyűjtemények megosztlása, nem egyesítése felé mutat. A Gyűjteményegyetem legfőbb vezető szerve, a Tanács, „gyakorlati kivitelben egy locsogó-fecsegő protegáló és korteskedő testület lesz, amely legfeljebb arra lesz jó, hogy a diktátor intézkedéseinek bizonyos alkotmányos mázt adjon”. „E tanács teljesen abszorbeálja a Nemzeti Múzeum eddigi kis autonómiáját. A múzeumi főigazgatói állás ezzel feleslegessé válik. E negatívumokkal szemben a Nemzeti Múzeum semmi pozitívumot nem kap, legfeljebb azt, hogy a tanácsban muzeális

ügyekben tájékozatlan elemektől majorizálva lesz". Helyteleníti, hogy a Tanács egyetemi tanár tagjai egyedül a bölcsészkarról kerülnek ki, holott a szintén a Gyűjteményegyetem keretébe kerülő Egyetemi Könyvtár például az orvosképzést is szolgálja, az Országos Levéltárnak pedig jogi funkciói is vannak. A tervezet 4. §-a alapján „a tanács chaotikus intézkedéseket hajthat végre és bolsevik módra darabolhatja fel a Nemzeti Múzeumot”. Kifogásolja az OSZK vezetősége az egyes gyűjtemények áthelyezését vagy átszervezését (ami szintén a Tanács hatáskörébe fog tartozni), s végül (ez utóbbi részben nem teljesen alaptalanul) kifogásolja a tisztviselőktől egyöntetűen megkívánt bölcsészdoktori oklevelet: ez nemcsak a jogi és orvosi képesítés lebecsülését jelenti, de köztudomású, hogy „a bölcsész-doktorátusnál ma is komolyabb képesítés a középiskolai tanári oklevél”.

A *Megjegyzések*, amelyek aláíratlanul és befejezetlenül maradtak, oda csúcsosodnak ki, hogy „az intézetek beléletébe való avatkozás ellentétben áll a tudományos élet szabadságával”.

A törvénytervezetből — a Könyvtár észrevett vagy észre sem vett ellenállása ellenére — szokatlanul gyorsan, már 1922 októberében, törvény lett.¹⁴⁴ Az év végén Melich távozott az OSZK éléről, helyére Hóman került.

Klebensberg a Gyűjteményegyetem 1922. november 19-én tartott alakuló ülésén¹⁴⁵, mintha Melichnek válaszolna, megállapítja, hogy a Tanács nem korlátozza az egyes intézmények vezetőinek szabad intézkedési jogát. A Tanács hatáskörét nem az intézmények, hanem a minisztérium hatásköréből hasította ki. Alap gondolata az, hogy a magyar megyei autonómia jobb példa az intézmények szervezeti autonómiájának megalapozásánál mint az osztrák, vagy főleg a német centralizált bürokrácia. Nem porosz mintájú „policáj” kell, hanem önkormányzati szabadság a középkori egyetemek és a felvilágosodás kori akadémiák — így a *Nagy Péter* alapította orosz akadémia — mintájára. Éppen azt akarja elkerülni, hogy a tudományos ügyekben a minisztériumi hivatalnoki szemlélet érvényesüljön, szemben a szakemberekkel.

Az OSZK történetében a Gyűjteményegyetem megalapítása kétségtelenül a szervezettebb, tervszerűbb vezetés tényezőjét jelentette az ellenforradalom kezdetét jellemző iránytalansággal szemben. Más kérdés, hogy Klebensberg, de főleg egyes múzeumi munkatársai talán őszintén, talán a sovíniszta ellenforradalmi közvélemény legyezgetése miatt harcos honfiúi frázisokkal körítették tudományfejlesztő terveiket. A megnyitó ülés második szónoka, a Gyűjteményegyetem első ügyvezető alelnöke, ezt így fejezte ki: „...a szó teljes értelmében földrengések mentek itt végbe, melyeknél az alsóbb, sőt legalsóbb, terméketlen rétegek kerültek felülre, ami sajnos, azt jelenti, hogy a kormányzás élére is. A szabadság és egyenlőség — fogalmilag egymással feszült viszonyban élő jelszaván [!] ekként létrejött *egység és önkormányzat* [t. i. a forradalmak alatt] megcsonkítással fenyegetett minden értékesebb emberi fejet és pusztulással minden alkotást... S csodálkozhatunk-e, ha hivatást érző államférfiú e szellemi földrengések megszünte után ...a tudományos testületeknél inkább bevált és történelmünk századaiból is igazolható önkormányzat szerint akarja megszilárdítani a megrendült alapokat”. Azaz: nem készül itt semmi döntően új, inkább további bástyákat építünk minden volt és várható turbulens megmozdulás elé...

Fent láttuk az OSZK szerepét a Gyűjteményegyetem létrejötténél. A Könyvtár első reformkísérletei idején a gyűjteményegyetemi tanács ügyvezető alelnöke a komoly könyvtári szakértelemmel is rendelkező Hóman Bálint volt.¹⁴⁶

De még közvetlenebb összefüggésben állt az Országos Széchényi Könyvtárral a Gyűjteményegyetem keretében felállított Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ (OKBK).

Az OKBK mint a szervezett nemzetközi könyv- és folyóiratesere központi szerve és mint a könyvek és folyóiratok központi nyilvántartásának szerve alakult meg 1923-ban.¹⁴⁷

Az OKBK keletkezése még szorosabban függött össze Klebelsberg „kultur-külpolitikájával”, mint a Gyűjteményegyetemé. 1922. december 9-én VKM 5706/1522. eln. sz. átirattal közölte a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter a Külügyminisztériummal, hogy a Nemzetek Szövetségének keretében létesült *Nemzetközi Szellemi Együtműködés Bizottsága* szorgalmazza, hogy a hivatalos kiadványok cseréjét szabályozó 1886-i brüsszeli egyezmény keretein túl „mindenféle természetű kiadvány kölcsönös kicserélésére és díjtalan szállítására vontakozólag nemzetközi megállapodások jöjjenek létre”. A határozatról Klebelsberg egyelőre nem hivatalos úton értesült. Magyarország még a brüsszeli egyezményhez sem csatlakozott, a csatlakozást tehát sürgősen folyamatba kellene tenni. A cserét a brüsszeli határozmányok értelmében országonként egy „bureau” látja el, ezt Klebelsberg az 1922. XIX. t. c. 3. §. 12. pontjában foglalt rendelkezés alapján a Gyűjteményegyetem keretében óhajtja megszervezni. December 11-én már fel is hívja a Gyűjteményegyetem Tanácsát, hogy tárgyalja meg, vajon a létesítendő hivatal „a Tanács ügyvezető alelnöki hivatalának mostani adminisztratív része mellett állíthat-e fel, mint az elnöki hivatalnak a brüsszeli egyezmények megállapodásainak végrehajtására, illetőleg a nemzetközi könyvcseré akció lebonyolítására szolgáló második része (osztálya) és ekképpen tárgyi és személyi részében egyaránt az ügyvezető alelnök rendelkezése alatt álljon-e, vagy pedig a Gyűjteményegyetem keretében, de önálló hivatal formájában szerveztessék meg. ... csupán arra helyezem a súlyt, hogy a felállítandó hivatal az államkinestárnak tárgyi és személyi tekintetben egyaránt legcsekélyebb megterheléssel járjon. Ezért a személyzet számát illetően egyelőre elegendőnek tartom, ha a hivatal 3 személyből. ... szerveztetik meg”.

Az OKBK megalapításának közvetlen elindítója a *Szellemi Együtműködés Nemzetközi Bizottságának* megalakulása volt.¹⁴⁸

Az erre vonatkozó javaslatot a Nemzetek Szövetségének 1920. december 18-i ülésén Henri de *Lafontaine*, a brüsszeli nemzetközi bibliográfiai intézet egyik alapítója terjesztette elő, azé az intézeté, amelynek másik alapítójával, Paul *Otlet*-val már *Szabó* Ervin és a szintén magyar *Máday* testvérek is levelező kapcsolatban álltak.¹⁴⁹ A javaslat szerint az új szerv a *Nemzetközi Munkaügyi Hivatal* szellemi párja lenne, minden az értelmiségi munkát illető kérdésben a Nemzetek Szövetségének tanácsadó szerve, az idevágó dokumentáció gyűjtőhelye, nemzetközi megállapodások kezdeményezője.

Az indítványt 1922. január 12-én fogadta el a *Nemzetek Szövetségének* főtanácsai ülése. A Bizottság első elnökévé „*Bergson* Henrik bölcsészt” választották, tagjai közt volt sok közismert író és tudós mellett *Einstein* és *Mme Curie* is.

A Bizottság munkájába a németek oldalán végigharcolt világháború meg a terrorisztikus ellenforradalom következtében elszigetelt magyar politikai és tudományos élet minden erejével igyekezett bekapcsolódni. A *Külügyi Társaság* kiadványban ismertette az új intézményt, az Akadémia a nemzetközi „értelmi” együtműködés ügyeinek intézésére végrehajtó bizottságot küldött ki. Az utóbbi

bizottságban egy-egy taggal a Közoktatásügyi- és a Külügyminisztérium, valamint a Külügyi Társaság és a Gyűjteményegyetem is képviselve volt, mégis látható volt az a törekvés, hogy az új feladatkörben az Akadémiáé legyen a vezető szerep. A nemzetközi bizottságban Magyarországot évekig *Balogh Jenő*, az Akadémia főtítkára képviselte. A könyv és folyóiratsere, meg a bibliográfia ügyét az akadémiai könyvtári bizottság elé utalták.

Az Akadémia pillanatnyi túlsúlyát jelzi az is, hogy a Gyűjteményegyetem igazgatótanácsa december 15-i ülését, amelyen a kiadványcserékérdést tárgyalta, az Akadémia egyik termében tartotta meg. De az ülésen — egyébként éppen Klebelsbergnek az előkészítő iratokhoz fűzött kiegészítő megjegyzése kapcsán — az a vélemény alakult ki, hogy a kiadványcserében, elsősorban hivatalos kiadványokról lévén szó, nem az OSZK, nem is az Akadémia könyvtára, hanem a parlamenti és a statisztikai könyvtár van leginkább érdekelve. Az Országgyűlési Könyvtár lenne alkalmas arra, hogy mellette az új bibliográfiai hivatalt megszervezzék, és az országház épületében helyet is tudnának biztosítani számára.

Az egyik előző fejezetben már láttuk, hogy a rendelkezésre álló helyiségről szóló információ téves volt, egyébként már ezen az ülésen Hóman Bálintot, *mint az OSZK kinevezés alatt álló igazgatóját*, és *Pasteiner Ivánt*, a leendő OKBK kiemelt vezetőjét bízták meg a hivatal szervezetének megtervezésével. A súlypont véglegesen az OSZK-ra tolódott át.

1923. január 11-én Hóman felterjesztette saját indokolása kíséretében az OKBK Pasteiner által készített szervezeti szabályrendelet tervezetét.¹⁵⁰

Az eddig ismertetett és általában az OKBK múltjáról eddig ismert előzményeken kívül azonban még egy vonalon folytak olyan tárgyalások, amelyek az alakítandó központi könyvtári szerv szükségességét húzták alá, illetve hatáskörét szélesítették ki. Mégpedig egy harmadik funkcióval kívánták felruházni az OKBK-t a kiadványcserén és a központi nyilvántartásokon kívül.

1919 ősztől kezdve az OSZK hatósági funkciói közé tartozott a külföldre irányuló könyvforgalom szakmai ellenőrzése. Ennek célját, módzatait a könyvtár történetére tett kihatásait alább tárgyaljuk. A gazdasági élet fokozatos fellendülése, a külkereskedelem kiterjedése a könyvexport szempontjából is egyre több problémát vetett fel. A kivitel egységes szabályozását és a kulturális szempontok mellett a gazdaságiak erősebb érvényesítését előmozdítandó, a magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők, Zeneműkiadók és Zeneműkereskedők Országos Egyesülete hosszabb előterjesztésben javasolta a Vallás- és Közoktatási Minisztériumnak egy könyvkülkereskedelmi bizottságnak vagy irodának, mint hatósági szervnek felállítását — a könyvkiszállítás ügyeinek általános intézésére. A beadvány ügyében 1923. január 5-én értekezlet volt az OSZK-ban Hóman Bálintnak, mint igazgatónak vezetése alatt, a Könyvtár (ill. a szervezés alatt álló OKBK) részéről Pasteiner Iván, Fitos Vilmos, Bajza József és Rédey Tivadar, a könyvkereskedők és kiadók képviselőiben, *Szántó Andor*, *György Ernő*, *Führer Adolf* és *Rényi Károly* részvételével.

A határozat 4 pontja közül a két első kimondja, hogy „a kiviteli kérelmek elbírálása és kivinni szándékolt könyvek valuta-felár dolgában való ellenőrzése a felállítandó Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ által intéztessék, és hogy a Központ ehhez szükséges személyi és anyagi ellátását a kiviteli illetékekből fedezzék.”¹⁵¹

A Könyvkiadók és Könyvkereskedők Egyesülete a könyvkiviteli ügyek in-

tézésére két tisztviselőt is ajánlott, akik az OSZK-hoz beosztva, de az egyesület terhére nyertek volna alkalmazást: a Szent István Társulat cégvezetőjét és gépíróját, *Jeney Istvánt és Malina Terézt*.¹⁵²

Ily módon került az OKBK Hóman által felterjesztett „szervezeti szabályrendeletének” tervezetbe a 6. §. c. pontja gyanánt a Központ feladatai közé mindennemű, a külföldi könyvforgalommal kapcsolatos kulturális érdekű adminisztratív feladat.

A felterjesztés indokolása veti el véglegesen az OKBK-nak az Országgyűlési Könyvtárral kapcsolatos megszervezését és helyezi előtérbe véglegesen az Országos Széchényi Könyvtárt.

„A 6733/1922. eln. sz. vkm. rendelet a létesítendő új hivatal feladatát a brüsszeli egyezmény alapján létesítendő hivatalos kiadványcsere és a Nemzetek Szövetsége által kezdeményezett tudományos könyv- és folyóiratsere akció adminisztratív lebonyolításában jelöli meg, s mivel a hivatalos kiadványok cseréje elsősorban a képviselőház könyvtárát érdekli, evvel kívánja a létesítendő központi hivatalt helyi kapcsolatba hozni.

Ezzel szemben előadói javaslatomban — támaszkodva a Miniszter Úrtól rövid úton nyert értesülesemre, és Ő Excellenciája idevonatkozó előzetes szóbeli hozzájárulására, valamint a Magyar Nemzeti Múzeumi Főigazgató Úr Ó Múltóságával folytatott tárgyalásaimra — az egész külföldi tudományos könyvforgalmi ügy központosítására — és dr. Pastener életrevaló javaslatát elfogadva, a külföldi könyvanyag állandó központi nyilvántartásának megvalósítására teszek javaslatot. Főlegesen szakértők előtt hangsúlyoznom, mily fontos tudományos és gazdasági érdekeink fűződnek ahhoz, hogy az eddigi rendezetlen és épp ezért eredménytelen tapogatózások helyett rendszeresen és egységesen adminisztráljuk külföldi könyvforgalmunknak kulturális szempontból elsőrangú jelentőséggel bíró ügyeit. E nélkül teljességgel lehetetlen volna a könyvtárak gyűjtési körének az Országos Magyar Gyűjteménygyűjtési törvény intencióinak megfelelő megállapítása és az állami budgetnek a külföldi valutában való kifizetések egy részétől való tehermentesítése. A központosítás például lehetővé teszi, hogy — egy éppen most tárgyalás alatt levő konkrét példára hivatkozván — a hazai könyvkiadók és kereskedők által az államtól kért kiviteli kedvezmények fejében intézményes garanciákat szerezzünk arra, hogy a magyar könyvkereskedők és kiadók a közgyűjteményeket külföldi könyvrendeléseiknél tetemes kedvezményekben részesítsék és az Országos Széchényi-Könyvtárat a megszállt területeken megjelenő könyvanyag és a hazai kötelempdányok teljes megszerzésében hathatósan támogassák. Ki kell még emelnem, hogy a miniszteri rendeletben említett két akció nem öleli fel a ránk nézve legfontosabb német és angol csereviszonylatok ügyét. Mert Németország és Anglia nem csatlakoztak a brüsszeli egyezményhez s előreláthatóan a Nemzetek Szövetsége által tervezett akcióban sem fognak részt venni. A felállítandó központ hatásköre a két akció adminisztrációjára korlátozva éppen a tudományunk és kultúránk fejlődése szempontjából vitális jelentőségű német és angol könyvbehozatal ügyét vonnákn el hatásköréből.

A Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központnak a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárával kapcsolatos megszervezését és elhelyezését e két intézmény számos fontos érintkezési pontján kívül elsősorban az teszi szükségessé, hogy az új hivatal kezdetben semmiesetre sem szerezheti meg az ügymenet zavartalan ellátásához feltétlenül szükséges bibliográfiai segédesszközöket, amik a Múzeum Könyvtárában rendelkezésre állnak, és időnként okvetlenül előálló munkatorlódás esetén rá lesz utalva a könyvtári személyzet felhasználására. De általánosságban is kívánatosnak kell tartanunk, hogy ez a fejlődése kezdetén álló hivatal, valamely régi, jó hírű tudományos intézettel kapcsolatban, az annak kulturális jelentőségében rejlő szellemi erőre támaszkodva kezdje meg működését. Így történt ez külföldön is, például Németországban, hol a hasonló feladatot betöltő bibliográfiai központ a berlini királyi könyvtárral kapcsolatban állítottatott fel.

Az elhelyezés kérdésében a feltétlenül szükséges központi helyzet mellett azért is kívánatosnak tartom az említett múzeumi helyiségben leendő megoldást, mert az Orsz. Széchényi-Könyvtárnak valósággal létkérdése, hogy lakás céljaira lefoglalt helyiségeihez végre hozzájusson s az új hivatal elhelyezésének szüksége kétségtelenül nagyobb nyomtatékkal fog latba esni a kulturális szempontok iránt fogékonynak nem mutakozó lakáshivatali közegek előtt, mintha csupán a könyvtárhelyiség kiterjesztésének szükséges voltára hivatkozunk.”

Az OKBK tehát az Országos Széchényi Könyvtárban kapott helyet és még az 1927-ben lefolyt „költöztetés” idején is ott maradt: nem csak azért, mert az 1920 óta vitatott Krenner-lakást végre sikerült megszerezni, hanem mert a hivatal vezetését csak az OSZK-val kapcsolatban látták biztosítva. Az OKBK levélpapírján a Magyar Nemzeti Múzeum van feltüntetve cím gyanánt. Az Egyetemi Könyvtár épületébe történő átköltöztetés csak később, Pasteiner egyetemi könyvtárigazgatóvá történt kinevezése kapcsán történt meg.

Az OKBK története tehát szorosan összefügg az OSZK történetével az 1920-as években. Az OKBK-hoz hasonló, csak még szélesebb ügy- és hatáskörrel rendelkező intézmény megalapozását kezdték meg már az 1919-i könyvtárügyi megbízottak „Könyvtárügyi és Bibliográfiai Intézet” megjelöléssel.¹⁵³ Az OKBK szervezeti kereteiből alakult a Felszabadulás után — a Tanácsköztársaság alatt tervezett kibővített ügykör felöléléseivel — az Országos Könyvtári Központ.

Ezt a kibővített hatáskört látja el ma az Országos Széchényi Könyvtár könyvforgalmi főosztálya és az ugyancsak az OSZK keretében működő Könyvtártudományi és Módszertani Központ.

És lehetetlen az OSZK története kapcsán legalább említés formájában nem leírni az országos könyvtárpolitika és kultúrpolitika történetének sok alig számba vett vagy jelentőségében még sehol sem méltatott olyan részletkérdését, amely az OSZK-val közvetve vagy közvetlenül összefügg. Ilyen vonatkozásban meg kellett volna emlékeznünk az 1921 májusában alakult és *Teleki Pál*, a későbbi tragikus végű miniszterelnök elnöklése alatt működő Külföldi Könyveket és Folyóiratokat elosztó Bizottságnak a működéséről is — nem csak azért, mert a Bizottságban külföldi beszerzéseinek sokrétűsége miatt az OSZK-nak fontos része volt, hanem mert ez a bizottság volt az OKBK egyik közvetlen előfutára. Pasteiner, az OKBK későbbi vezetője, itt tett szert széles körű ismeretekre és összeköttetésekre a külföldi cserekapcsolatok terén.

Az OKBK — és általa közvetve az OSZK — kezdeményezésére megy vissza egy olyan ma már magától értetődőnek látszó szokás is, mint az, hogy a magyar tudományos folyóiratok cikkeikhez idegen nyelvű kivonatokat adnak. Pasteiner 1923-i németországi tanulmányútján tapasztalta, hogy „kizárólag magyar nyelven művelt tudományról a külföld tudomást nem vesz, márpedig mai viszonyaink között legfőbb érdekünk, hogy a külföld megismerje és értékelje tudományos munkánkat is”.

A Notgemeinschaft der Deutschen Wissenschaft — sok tekintetben az OKBK német megfelelője — egyenesen a csereviszony létrehozásának feltételül kötötte ki, hogy „Cserébe adandó tudományos kiadványaink valamilyen nyugat-európai nyelven (főleg német, francia vagy angol) írott összefoglalással legyenek ellátva”.¹⁵⁴ Az első folyóiratok, amelyek idegen nyelvű kivonatokat adtak, a következők voltak: *Századok*, *Földtani Közöny*, *Kőrösi Csoma Archivum*, *Országos M. Régészeti Társulat Évkönyve*, *Levéltári Közlemények*, *Magyar Könyvszemle*, *Orvosképzés*.¹⁵⁵ 1924-től kezdve a folyóiratok állami támogatásának feltételül szabták meg az idegen nyelvű kivonatok közlését.

Az Országos Széchényi Könyvtár szervezete és működése az országos kultúrpolitika függvénye volt — de annak támasza és segítője, történetileg el nem választható tényezője is.

Lukinich igazgató 1923. április 23-án tett előterjesztést a főigazgatónak a hitelesítések és a másolatok kiadásának szabályozásáról. A szabályzat-tervezet tulajdonképpen a Könyvtár több évtizedes gyakorlatát foglalta írásba, csak annyi módosítással, hogy a hitelesítésért díjazást ró a másoltatóra, a Könyvtár alapjának javára. A MNM régi szabályzata a másoltatásra nézve nem tartalmazott intézkedést, és csak a családi levéltárak kezelésére kiadott 1914. évi 78077. sz. V. K. M. rendelet 9. pontja mondta ki azt, hogy a (könyvtári) levéltár egyes darabjairól hiteles másolatok készíthetők. Indokoltá teszi a szabályzat kiadását — írja Lukinich — az, hogy a közjegyzői törvény rendelkezése szerint a közjegyzők diplomatikai ismereteket szerezni nem tartoznak, a latin nyelvű oklevelek hitelesítését is megtagadhatják, tehát olyan hely nem lett volna, ahol a Könyvtárban őrzött darabokat hitelesíthették volna.

Indokolja az ügy rendezését végül, hogy „a gyakran ismétlődő hitelesítések útján Könyvtárunk némi jövedelemre tehet szert.”¹⁵⁶

A szabályzat jogi alapja egyébként az 1922. XIX. t. c. 11. §-ának I. pontja: „Az Országos Levéltár, a Nemzeti Múzeum és az Egyetemi Könyvtár által az őrizetükben levő iratokról kiállított másolatok hiteles másolatok természetével bírnak.”

Maga a szabályzat annyiban tükrözi az idők változását, hogy nem csak oklevél- másolatokra, hanem mindennemű könyvtári dokumentum másolására tesz intézkedést, nagyjából a mai gyakorlatnak megfelelően.

A másolási díjak viszonylag elég magasak — valószínűleg ezért mondja ki a szabályzat, hogy a könyvtár tisztviselői hivatalos időben másolást nem végezhetnek. 1711 előtti szöveg másolása oldalanként 1,20, 1711 utáni szövege 0,60, összeolvasás oldalanként 0,30, hitelesítési díj oldalszámtól függetlenül 0,60 arany korona. Ezenfelül a szabályszerű bélyegilleték is lerovandó.

A szabályzatot a miniszter 1924. június 27-én hagyta jóvá 3203/1924. eln. sz. alatt.

Jóval több gondot okozott és messzebb menő következményekkel járt a Könyvtárnak az a joga és kötelezettsége, hogy a külföldre irányított könyvküldeményeket a múzeális érdekek szempontjából ellenőrizze.

„A műtárgyak kivételének megtiltásáról” szóló miniszterelnöki rendeletet alig valamivel a Tanácsköztársaság bukása után az államcsínnyel, megszálló hadsereg támogatásával hatalomra jutott *Friedrich* István írta alá.¹⁵⁷

A rendeletben felsorolt tárgyakra — köztük régi kéziratokra, nyomtatványokra, oklevelekre — nézve a hivatali tilalom alól a vallás és közoktatásügyi miniszter adhat felmentést, külön szabályozandó eljárással.

A gyakorlatban az engedélyt a pénzügyminisztériumtól kellett kérni, könyvek esetében azonban még az OSZK igazolása kellett arról, hogy a kiszállított vagy kiszállítandó anyag értékénél vagy egyéb oknál fogva nem sért-e kulturális érdekeket. A vizsgálatot Budapesten a Könyvtárban való bemutatás, illetve nagyobb szállítmányok esetében kiszállás folyamán ejtették meg — vidéken a könyvtár a vizsgálat lefolytatására és a szállítmány lepecsételésére valamely kulturális intézményt — könyvtárat, múzeumot, annak nemlétében iskolát — kért fel. Szegeden több ízben *Móra* Ferenc járt el személyesen a vizsgálatok ügyében, mint múzeumigazgató.¹⁵⁸

Az 1920–1923 közti években az OSZK irattárának tanúsága szerint nagyszámú könyvvizsgálatot folytattak le és természetesen az ügyek gyakran sürölődásokkal jártak, néha olyan kérdésekkel függtek össze, amelyek a Könyvtár kompetenciáját meghaladták.

A valuta - különbségek útján egyes könyvkereskedők illetéktelen hasznot húztak a kiviteli engedélyből, Magyarországon 300 koronáért árusított tankönyveket például Csehszlovákiában 5–7000 koronának megfelelő cseh valutáért értékesítettek.¹⁵⁹

Részben a hasonló nehézségek miatt, de főleg a kereskedelmi és a valutapolitika változása miatt — a kivitel korlátozásának eredeti célja az volt, hogy a pénzügyi válság miatt nagyértékű műtárgyakat ne csempésszenek ki az országból — már 1921-től kezdve egyre sűrűbben követelték az érdekeltek, előbb könyvkereskedők és kiadók, utóbb a kereskedelmi és iparkamarák, a szerintük feleslegessé vált rendelkezések eltörlését. A VKM a pénzügyminisztérium megkeresése alapján megkérdezi a Nemzeti Múzeumot, nem lehetne-e legalább az 1914 óta megjelent könyvek ellenőrzését beszüntetni. Ez alkalommal Melich azzal hárítja el a felszólítást, hogy „ily módon az 1919-es év bolsevista nyomtatványainak is szabad utat nyitnának, már pedig fontos államérdek kívánja, hogy ezeknek a terjesztését meggátoljuk.”¹⁶⁰

Amikor azonban 1921 decemberében a budapesti Kereskedelmi és Iparkamara is terjedelmes beadványban kíván változtatást, értekezletet hívnak össze, melynek eredményeképpen a miniszter — még Vass József — a következőképpen módosítja a kiviteli rendeletet:

„*Magánfelek* számára nyomtatványok, kéziratok és oklevelek kivitelére továbbra is a Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchényi Könyvtára bizonylata alapján adja a pénzügyminiszter az engedélyt. *Könyvkereskedők* számára kizárólag zenei hangjegyeket tartalmazó zenei kiadványokra nézve, amennyiben azok az 1886-ik évtől fogva készültek, s minden egyéb kiadványra nézve, mely az 1921-ik évtől fogva nyomtatott a Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchényi-Könyvtára véleménye és *bizonylata nélkül* adja meg a pénzügyminiszter a kiviteli engedélyt.

Oklevelekre és kéziratokra nézve minden esetben a M. Nemzeti Múzeum Orsz. Széchényi Könyvtára javaslata alapján adja meg a kiviteli engedélyt a pénzügyminiszter.

Tekintettel a nagy horderejű kulturális érdekekre, amelyek a hazai könyv- és oklevél- és kézirat anyagnak lehetőleg Magyarországon maradásához fűződik, a kivitel körül nagyobb enyhítéseket nem volt módomban eszközölhetni.

Az egyes kereskedelmi és iparkamaráknak az engedélyezés decentralizálására vonatkozó kérése nem volt ezidőszereint teljesíthető. Az ellenőrzés decentralizálása a budapesti szállítványoknak is vidéki fórumokhoz való áttételét idézhethetné elő, ettől eltekintve a könyvanyagok két kategóriába való osztása a múzeális szempontból értékes könyvek kivitelének ellenőrzését illuzóriussá tenné.

A vidéki könyvkiviteli ügyek elintézésének könnyítésére eddig is volt megoldás, amennyiben ilyen esetekben az illető községben vagy annak közelében levő múzeum- vagy iskolaigazgatóság kéretett fel, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchényi Könyvtárát képviselje a könyvek becsomagolásánál és saját intézetének pecsétjével zárja le a csomagokat. Ezzel a felek nagyobb költségektől is megkíméltettek...”

A könyvkivitel terén, mint már érintettük, újabb fejlődést jelentett, amikor azt — a *Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Egyesületével* egyetértésben — az OKBK hatáskörébe utalták.

Az e tárgyban folyt iratváltások és értekezletek az egykorú magyar könyvkereskedelem és főleg a könyvexport minden problémáját felölelik. A magyar könyv ára a belföldi piac gyengesége miatt mélyen a világszínvonal alatt áll

— mondják a könyvkereskedők. Tudományos munkákat ezért alig lehet megjelentetni, ami a kultúra elcsenevészéséhez vezet. Ezért a kivitelre kerülő könyvek árát magasabbra kellene szabni. A mai magyar bolti ár semmiféle adminisztrációs költséget nem bír el, sem leiben, sem szokolban, sem dinárban. Ezért nem folytathatnak a könyvkiadók külföldön propagandát a magyar könyv érdekében. Az export-viszonylatban magasabbra szabandó ár lehetővé tenné a kivitel fokozását.

Az is hiba, hogy sok a propagandisztikus nyomtatvány, amelyeket a szomszéd államok nem engednek be a maguk területére. „... meg kellene akadályoznunk minden olyan könyvnek kivitelét, amely kimondott irredentát hirdet. Egy ilyen beszivárgó könyv tízezer más magyar munka bevitelét teszi lehetetlenné.”¹⁶¹

Minden arra mutat, hogy az OSZK — több-kevesebb, politikai szempontból talán inkább kevesebb sikerrel az országos könyvkiadási politika, sőt az általános kultúrpolitika ütőerén tartotta a kezét, mindenestre rendkívül kényes kérdések függtek a könyvkiviteli kérések intézésétől, amelyek a nemzeti könyvtár tudós dolgozóinak hozzáértése nélkül más megfelelő fórum elé nem kerülhettek volna.

De — az általános, jól vagy rosszul értelmezett kultúrpolitikai érdekeken kívül — milyen szorosan vett *könyvtári* szempontok készítették a Könyvtár vezetőit, hogy határozottan ragaszkodjanak ehhez a rendkívüli hatáskörhöz, amelyet megkérdésük nélkül róttak ki rájuk?

Felvetődhetnek az a válasz, hogy a tisztviselők érdekelve voltak az ügyben: a szemlék díjai az inflációs viszonyok, az alacsony szinten mozgó fizetések mellett valamivel enyhítették a megélhetési gondokat.

De a teher nagyobb volt, mint a javadalmazás. 1920 áprilisától az év végéig 585 kiviteli ügyet intézett a Könyvtár. A könyvek csomagolását és pecsételését minden pénteken és szombaton 9—1-ig végezték, de kérvények átvétele és felvilágosításadás céljából mindig volt ügyelet. A munka a könyvkiviteli ügyek vezetőjén — ez eleinte Fitos Vilmos, a Hírlaptár vezetője volt — állandóan 2—3 tisztviselő közreműködését vette igénybe.

A szakértői díjak alacsonyossága ellen először a vidéken felkért pedagógusok tiltakoztak. Így *Villányi* Andor, a miskolci királyi katolikus gimnázium igazgatója panaszodik, hogy „ezek a külföldi összeköttetéssel bíró emberek magas külföldi valutával élnek és szinte mosolyognak, amikor 2—3 órai munkánkat alig néhány fillérrel fizetik meg.”¹⁶² 1923 januárjában a Könyvtár felterjesztést intézett a Minisztériumhoz, hogy a könyvellenőrzések díját napi 100—1000 K-ról legalább az ötszörösére emeljék fel.¹⁶³

Sem a Könyvtárt, sem a dolgozókat tehát nem anyagi érdek hajtotta.

Két szempontból jött azonban kapóra a Könyvtár szempontjából a kivitel ellenőrzésére nyújtott lehetőség: 1. olyan könyvtárak kiszállításának megakadályozására amelyeket az OSZK maga is szívesen megvásárolt volna, 2. a lagymatag kötelespéldányszolgáltatás ellenőrzésére.

Az ellenőrzés megszüntetését sürgető megkeresésekre adott egyik válaszában az OSZK a következő könyvtárakat sorolja fel, amelyeket kedvezőbb külföldi ajánlatra ki akartak szállítani, illetve részben ki is szállítottak: *Simonyi* Zsigmond nyelvészeti könyvtárát (az OSZK az engedélyt megtagadta), *Schalk* Ágoston matematikai szakkönyvtárát, *Szilády* Áron halasi lelkész páratlan keleti és hungaricum gyűjteményét. Még állami kutatóintézettől is megtagadta a kiviteli engedélyt az OSZK, ha a szóban forgó könyvgyűjteményre ő maga, vagy vala-

melyik egyetemi könyvtár (ekkor szervezték a három vidéki egyetem könyvtárát!) igényt tarthatott.¹⁶⁴

A könyvtár által hangoztatott másik fontos érdek: „a kiviteli rendelet oly ellenőrző eszköznek bizonyult, amelynek birtokában könyvtárunk minden magyar nyomtatvány összegyűjtésére irányuló célja megvalósítását illetőleg ma lényegesen kedvezőbb helyzetben van, mint előbb volt.” Felsorolja az egyik irat azokat a nyomdákat, amelyek terjedelmes jegyzékbe foglalt könyveket akarnak exportálni — a jegyzékben tömördek olyan könyvvvel, amelyből nem küldtek kötelespéldányt. Per, amelyre a kötelespéldánytörvény jogot ad, vagy kártérítés, amelyet ilyen per útján kapna a könyvtár, nem pótolná a mulasztást, nem szerezne meg a már kifogyott könyvet. A kiviteli kérelem teljesítése vagy nem teljesítése azonban kényszeríti a mulasztót, hogy a be nem szolgáltatott műveket effektíven, eredeti példányokkal pótolja.¹⁶⁵

A könyvtár természetesen ellenőrzi, mi jelent meg, és reklamál. Mégis előfordul, hogy csak akkor jut tudomására valamely könyv külön, drágább vagy amatőr kiadásának létezése, amikor azt a kiadó ki akarja szállítani.

Petőfi Cípruslombjainak új kiadásából 400 bibliofil példány készült — a nyomda önként nem küldte be, s csak az export ellenőrzése folyamán derült ki a mulasztás.

Mindebből a végső konklúzió az, hogy a könyvtár az ellenőrzésről ugyan kénytelen — bizonyos lazítások után — teljesen lemondani. De ugyanakkor a nyomdák és kiadók laza kötelespéldányszolgáltatási moráljára hivatkozva megkezdí a kampányt az elavult kötelespéldánytörvény — az 1897: XLI. t. c. — megváltoztatására, illetve új törvénnyel való pótlására. Az új kötelespéldánytörvény a könyvtár történetének következő szakaszában, az 1929: XI. t. c. keretében valósul majd meg.

*

Az Országos Széchényi Könyvtár modernizálása a viszonyok mostohasága és részben a Könyvtár régi tisztviselőinek konzervatizmusa, egyoldalú tudós beállítottsága miatt csak lassú lépésekkel indult meg. Az országos kultúrpolitika, főleg a látványos eredmények elérésére vágyó kultúr~~kül~~politika az ellenforradalom első éveinek lezajlása után mégis kedvez a lassan jelentkező reform-koncepcióknak. Az osztályok és a gyűjtemények fejlődnek — és ez részben a még túlnyomó tudós-könyvtáros típus szakszerű tájékozódásának köszönhető. A könyvtár figyelme új területek felé terjed ki. A hosszú stagnálás évei után jelentős lépésekkel indul meg az elhelyezés javulása és a technikai felszerelés modernizálása.

A könyvtár azonkívül nélkülözhetetlen funkciókat vállal mint országos művelődéspolitikai intézmény és a könyvkiadás és könyvkereskedelem hatósági ellenőrző szerve.

Az állami közgyűjtemények újjászervezésében — igaz, főleg a Nemzeti Múzeum közvetítésével, amelynek kebelén belül továbbra is egyenlő marad az egyenlők közt — jelentős részt vesz. Teljesen a Könyvtár kebelében alakul meg a nemzeti közí könyvcseré és az országos központi katalógusok intéző szerve, az OKBK, amelynek a funkcióit — a következő két évtized megrázkódtatásai és válságai után — ma ismét az Országos Széchényi Könyvtár vezeti és fejleszti tovább.

1. OSZK Irattár 238/1919. A fogalmazvány Bajza József kézírása, az aláírás Meliché.
2. „Az országos könyvtárügyi rendezésének alapelvei” és „Az országos könyvtárügy szervezete” c. dokumentumok. OSZK Irattár 97/1919. *Közhalmi Béla: A három nagy könyvtár a Tanácsköztársaság alatt.* = *Magy. Könyvszemle.* 1959. 149—162. l.
3. Czákó Elemér: *Közgyűjtemények.* = *A bolsevizmus Magyarországon.* Bp. 1921. 709—715. l.
4. *Közhalmi, i. h.* A helyszükére való hivatkozás nem valami leleményes kijátszása volt az állítólag ellenséges könyvtári megbízottak rendelkezéseinek, hanem a „hurcolkodás”, értsd a Könyvtár levéltári osztályának az Országos Levéltárba való átvitele valóban azért nem történt meg, mert az alig elkészült új levéltári épületnek még nem volt a befogadásra alkalmas helyisége. Ezt a Közoktatásügyi Népbiztosság maga állapította meg 1919. jún. 20-án kelt rendeletében (idézi *Gerelyes Ede: A magyar múzeumügy a két forradalom időszakában.* 1918—1919. Bp. 1963. 215. l.). A túlduzzadt levéltári osztály áttétele az Orsz. Levéltárba különben is korszerű és helyes elgondolás volt, amelyet nem egészen tíz év múlva a Könyvtár önként valósított meg.
5. *Czákó, i. h.*
6. *Goriupp Alice* szíves írásbeli közlései 1967. nov. 30., dec. 14., dec. 18. 1968. júl. 25.
7. U. o. Az OSZK Irattárban őrzött id. beadvány (238/1919.) szerint ez a rendelkezés „terrorisztikus volt” bár üdvös eredményt hozott: a könyvek visszaszerzését. Az „ellenállási érdemek” egyike, hogy „Könyvtárunk iparkodott folytonos haladékkéréssel enyhíteni a népbiztosi intézkedés drákói szigorát.” — L. még OSZK Irattár 152/1919: a könyvtáros tanfolyam 30 hallgatójának az OSZK-ban tett látogatásáról, a Könyvtárnak a ritka és régi anyag tudományos bemutatására való készségéről. A látogatás többször megismétlődött. A munkásoknak tartott előadások ügyét *Goriupp Alice* szerint az egyébként szélső konzervatív Fejérpataky (átmenetileg a könyvtár „fővezetője”) is felkarolta. S nem kényszer, hanem a könyvek szeretete készítette bizonyára a Könyvtár 6 tudományos beosztású alkalmazottját — *Rédey Tivadar, Sikabonyi Antal, Havrán Dániel, Grexa Gyula, Borzák István, Pánuty Vukoszáva* — hogy részt vegyenek a könyvkereskedések szocializálásában 1919. május 21. és 31. között. OSZK Irattár 111/1919.
8. *Nemes Dezső: Az ellenforradalom története Magyarországon.* 1919—1921. Bp. 1962. 165. l.
9. *Világ.* 1918. júl. 6. 3. l.
10. *Nemes Dezső—Karsai Elek: Iratok az ellenforradalom történetéhez.* Bp. 1956. II. köt. 24—26. l.
11. *Magy. Könyvszemle.* 1920—1921. 134—136. l.
12. *Pekár Gyula* államtitkár által aláírt 64.219/1920. IV. 2. sz. min. rendelet. OSZK Irattár. 36. 8/1920.
13. A Szabó Ervin Könyvtárról folyó vizsgálatokat és vitákat l. *Remete László: A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár története.* Bp. 1966. 227—230. l. *Melich János* könyvtárigazgató Remete által is idézett terve a Szabó Ervin Könyvtárnak a Kultuszminisztérium alá tartozó intézmények közé való beolvasztására, a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége alá való rendelésére megvan OSZK Irattár 253/1920.
14. *Gerelyes, i. m.* 299, 303, 312. l.
15. Az osztályok száma 1898-ban 7 volt, beleértve az OSZK-t is. L. *A Magyar Nemzeti Múzeum szervezete és szolgálati szabályzata.* (Bp. 1898.) 4. §. 1925-ben az osztályok a következők: Éremtár, Régészeti Osztály, Történeti Osztály, Állattár, Növénytár, Ásvány- és Őslénytár, Néprajzi tár, Erzsébet Királyné Emlékmúzeum (Vármúzeum). L. *A magyar tudománypolitika alapvetése.* Szerk. *Magyar Zoltán.* Bp. 1927. 295—344. l.
16. OSZK Irattár.
17. *Gulyás Pál: Fejérpataky László 1857—1923.* = *Magy. Könyvszle.* U. f. 30. köt. 1923. 3—14. l.
18. *Goriupp Alice, u. o.* Az igazgató szobája még a Széchényi-terem, csak az 1927-i költözés után a Múzeum földszinti északkeleti sarokszobája.
19. *Hóman Bálint: Jelentés az Orsz. Széchényi Könyvtár 1923. évi állapotáról.* = *Magy. Könyvszemle.* 31. köt. 1924. 106. l.
20. U. o.
21. *Goriupp, i. h.*
22. Erről l. alább.
23. VKM 4383/1922. eln. sz. OSZK Irattár 474/1922.

24. Változás az OSZK vezetésében = *Magy. Könyvszle.* 30. köt. 1923. 157. l. A Könyvtár átadásáról az 1923. jan. 12-én felvett Jegyzőkönyv tanúskodik. (OSZK Irattár 28/1923.) A Széchényi-terem ritka kódexeit, valamint a Wertheimszekerényben levő értékeket az új igazgató darabról darabra veszi át.
25. Benedek Marcell: *Naplómat olvasom.* Bp. 1965.
26. *Kóhalmi*, i. h.
27. OSZK Irattár 1919.
28. *Magy. Könyvszle.* 1924. i. h. 111–112. l.
29. OSZK Irattár 480/1923. Vö. Évkönyvünk 227–235. lapján Wittek Lászlóné. *Az Országos Széchényi Könyvtár reformtörekvései a húszas években* c. cikkét.
30. Ez látható például abból, ahogyan a duplum-eladások szervezését személyesen szabályozza. L. Wittek Lászlóné id. cikkét.
31. OSZK Irattár 900/1923.
32. U. o. 94/1924.
33. U. o. 250/1924. 718/1926. A hivatalos órákat a MNM. id. szolgálati szabályzatának 6. §-a a következőképpen határozta meg: A múzeumi hivatalos órák hétköznaponként, illetőleg a gyűjtemények nyitási napjain reggel 9 órától délután 1-ig, de ha szükséges azon túl is tartanak.” (Kiemelés tőlem) Tehát a szabályzat tulajdonképpen a hivatalos idő minimumát határozta meg.
34. OSZK Irattár 225/1924, 294, 1924, 394/1924.
35. Hóman Bálint: Előszó. *A Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsának kiadványai.* I. Bp. 1937. 3. l.
36. *Magy. Könyvszle.* 1920–1921. 134–136. l.
37. *Gerelyes*, i. m. 311, 324–326. l.
38. Róheim (1891–1953) csak rövid idő óta állt a Nemzeti Múzeum szolgálatában. Közismert etnografus és etnológus, Új-Guineában és Óceániában végzett kutatásokat, a magyar néphittel és népszokásokkal is foglalkozott. A II. világháború előtt az Egyesült Államokba menekült.
39. OSZK Irattár 238/1920.
40. OSZK Irattár 197/1919/és 232/1919.
41. OSZK Irattár 332/1919. *Földessy* Gyula közismert irodalomtörténész, *Ady* barátja és életírója, majd a Felszabadulás után cikkeinek tudós kiadója. E sorok írója már 1925 körül személyesen ismerte, mint az akkori II. ker. Mátyás király gimnázium köztisztviselőjében álló és diákjai előtt is népszerű magyar-tanárát.
42. E sorok írója saját személyében is ezt tapasztalta, s tapasztalata szerint az 1930-as években is ez volt a helyzet; fellazulást csak a második világháború és a nyílt fasizmus hozott. Igaz, a kezdő könyvtáros anyagi megbecsülése messzire elmaradt az erkölcsi mögött.
43. OSZK Irattár 682 B/1923.
44. U. o. pl. 690/1923.
45. Révay Mór János: *Írók-könyvek-kiadók. Egy magyar könyvkiadó emlékiratai.* Bp. 1920. I. köt. 25. l.
46. *Múzeumok, könyvtárak, levéltárak. A magyar tudománypolitika alapvetése.* I. m. 295–331. l.
47. A Gyűjteményegyetem alakuló ülésén Klebelsberg ezt mondta: „Midőn a feladatot „tudományos munkának” neveztem, azt tapasztaltam, hogy egyesek félreértettek. Azt hitték, hogy csak kutatásra, cikke és könyvek írására gondolok. Korántsem. Én a levéltárban, könyvtárban és múzeumban folyó belső szakmunkát is kifejezetten tudományos munkának tekintem. Csak historikus ismerheti és értékelheti igazán a gondjaira bízott levéltári anyagot. Csak aki a modern társadalom-, gazdaság-, művelődés és művészet-történet magasabb szempontjait ismeri, az adhat szakszerű felvilágosításokat, útbaigatásokat a levéltárban dolgozni kívánó kutatóknak. Ma, midőn valutánk leromlása folytán külföldi könyvek vásárlására aránylag kevés jut, a könyvtárnoknak kétszeresen figyelemmel kell kísérni az egész külföldi irodalmat, a könyvismertetéseket és bírálatokat, hogy biztos szemmél ki tudja választani azokat a munkákat, melyeknek megszerzése feltétlenül szükséges... Persze örömmel kell üdvözlönnünk, ha Gyűjteményegyetemünk tudományos tisztviselői kara minél nagyobb számban vesz részt a magyar tudományos irodalomban. Ez azonban különösen akkor lesz igazán gyümölcsöző, ha az irodalmi munka is szoros társviszonyban áll... a könyvtári anyaggal. *Az Orsz. Magyar Gyűjteményegyetem kiadványai.* I. 6. l.
48. OSZK Irattár 184/1921.

49. U. o. 298/1923, 107/1925, 607/1926. *Nyíreő* pályáját a kolozsvári egyetemi könyvtárban kezdte, majd a rövidéletű pozsonyi egyetem könyvtárosaaként került át a pécsi egyetemi könyvtár stábusába, ahonnan 1923-ban helyezték át az OSZK-ba. 504/1923, 12/1924, Gulyás áthelyezése 21/1923.
50. *Nemes Dezső—Karsai Elek: Iratok...* i. m. II. köt. 88—81. l.
51. *Goriupp* Alice közlése, 1967. XII. 18.
52. OSZK Irattár. 255/1922, 210/1921, 534/1923, stb.
53. *Hóman* Bálint 1923. május 22-én a Szellemi Együttműködés Nemzetközi Bizottsága által feltett kérdésre azt felelte, hogy az OSZK igazgatójának (!) évi fizetése kb. 70 svájci franknak (65—66 békebeli korona) felel meg. OSZK Irattár 469/1923.
54. OSZK Irattár. 461/1923. *Sáfár* István népszerű volt a Könyvtár látogatói előtt. Sáfár és kollégái személyes szolgálatkészsége tette, hogy a rosszul felszerelt, szűk méretű csak délelőtti nyitva tartó OSZK olvasótermében szinte kényelmesebb volt a munka, mint máshol. Helyi memóriájuk tette elviselhetővé a bonyodalmas raktári rendszert. (Talán ez is egyik magyarázata annak, hogy a tisztviselőknek nem látszott sürgősnek a reform.)
55. OSZK Irattár 29/1923.
56. U. o. 191/1923.
57. Az osztályokat és gyűjteményeket itt csak szervezeti szempontból ismertetjük. Azokkal az új részlegekkel, amelyek elsősorban az állomány fejlődésében játszanak döntő szerepet (*Apponyi, Todoroszku*) máshol külön foglalkozunk.
58. Az utóbbi elnevezésnek a kurzus, majd a fasiszta hatás lekicsinylő színezetet adott. Onnan eredt, hogy a gyűjtemény alapja az 1919 őszén, jellemzően a Könyvtár tradícióit a pillanatnyi politikai összefüggések ellenére is respektáló közszellemre, szinte önként beolvadt proletármúzeumi anyag volt.
59. A gyűjtemény történetét l. Évkönyvünk 263—276. lapjain, *Ferenczy* Endréné cikkében.
60. *Holub* József: *Az Országos Széchényi Könyvtár háborús gyűjteménye.* = *Magy. Könyvszle.* 23. köt. 1915. 99—101. l. A hírlaptárban rejtély volt, hogy miért van meg egy *Benkendorp* c. német genealógiai folyóirat a magyar nemzeti könyvtárban. Nos, *Hindenburg*nak, *Vilmos* császár híres tábornokának teljes neve: „von Beneckendorf und von Hindenburg”; Magyarország Németország szövetségese, ami a német tábornok családját illeti, az magyar vonatkozású (!).
61. *Ferenczyné*, i. h.
62. 1921-ben *Holub* Józsefet, aki mint történész tanulmányúton Párizsban járt, megbízták a párizsi Bibliothèque et Musée de la Guerre tanulmányozásával is, hogy tapasztalatait a háborús gyűjteménynél értékesíthesse. OSZK Irattár 303/1921.
63. A Könyvtár megbízásából eljáró *Baranyai* Zoltán követségi titkár előtt egy genfi könyvkereskedő így jellemzi ennek az egykor felkapott gyűjtési területnek a pangását: „la littérature de guerre est aujourd’hui complètement négligée, soit lassitude du public, soit impossibilité de s’orienter dans cette surproduction.” OSZK Irattár 276/1923.
64. A proletárgyűjteménnyel *Ferenczyné* id. cikke foglalkozik részletesen.
65. Még a Proletárdiktatúra alatt, 1919. július 19-én *Fejérpataky* által aláírt személyreszóló felkérő levél meg *Bíró* Mihály „festőművész elvtársnak”, hogy plakátjaiból küldjön egy-egy példányt.
66. OSZK Irattár 171/1926. 314/1926. 433/1928.
67. 292/1919.
68. OSZK Irattár 193/1924. Az első állami földmérési térképeket 1924. május 8-án vette át a Könyvtár. (U. o.) Jegyzékük a következő:
 1. Pest-Buda közt fekvő Szt. Margit sziget térképe 1872 Budapest főváros Duna-balparti beltelkeinek átnézeti térképe 1874.
 2. Fiume térképe a pályaudvar és kikötő tervezetével 1871. Gödöllői m. kir. koronauradalom térképe 1869, Zaránd megye térképe 1871.
 3. A Magyar Állam közigazgatási térképe a magyarul beszélni tudók 1900. évi adataival. (12 l.)
 4. Budapest főváros budai része egész területének térképe 1876 (89).
 5. Detaillierte Übersicht sämtlicher Katastralarbeiten in dem Öst. Kaiserstaate am Schlusse des Operationsjahres 1850. Übersicht (für) Galizien und Lodomerien 1849—55.
 6. *Fejér*, *Szatmár*, *Jász* N. *Kunszolgok*, *Arad*, *Bars*, *Hajdú*, *Hont*, *Esztergom*, *Sáros*, *Csanád*, *Pest*, *Torontál*, *Temes*, *Heves*, *Bács-Bodrog* vmegyék közigazgatási és földmívelési térképe 33 l.

7. Átnézeti vázlat Magyarországhoz és Ausztriához Romániától az 1918. évi bukaresti békeszerződés szerint áteső területekről. 11. l.
8. Váz az állandó kataszteri felmérés alapbeosztásának időnkénti állásának jelzésére a szorosan vett „magyar megyék” területére. 1867.
69. OSZK Irattár 33/1925.
70. *Goriupp*, i. h. 1920. évi jelentés.
71. OSZK Irattár 164/1924. márc. 8.
72. U. o. 394/1024.
73. *Isoz* a Zeneakadémia titkára lett *Dohnányi* mellett, amikor azt igazgatóvá nevezték ki.
74. U. o. 394/1924.
75. U. o. 274/1922.
76. *Goriupp* Alice: *A Nemzeti Múzeum Hírlaposztálya fennállásának első félszázadában*. Bp. 1934. 21—22. l.
77. OSZK Irattár 394/1924.
78. *Goriupp*, i. h.
79. U. o.
80. L. az idézett Borzsák-féle javaslatot.
81. *Dezsényi Béla*: *Az Országos Széchényi Könyvtár Hírlaptára = Az OSZK Évkönyve*. 1957. Bp. 1958. 84—107. l.
82. U. o.
83. OSZK Irattár 238/1919.
84. Holub József tiltakozó jelentése (u. o. 137/1919) főleg ez ellen vet latba minden érvet.
85. 196/1924. Az osztályvezető, Bártfai Szabó László beadványa Lukinich igazgatóhoz.
86. *Sulica* Szilárd: *A múzeumi levéltár és legújabb gyarapodásai*. = *Magy. Könyvszle.* 1925. 93—133. l. U. a. *A múzeumi levéltár gyűjteményeiről*. = *Magy. Könyvszle.* 192. 54—100. l. U. a. A Nemzeti Múzeum levéltárának költözködése. Pécs 1927. Utóbbi az 1926. július 5. és 16. között lefolyt költözködés részletes leírása, de főleg panasz l. amiatt, hogy a levéltári osztály új helyén rosszabb körülményekbe kerül, mint a Nemzeti Múzeum épületében volt, 2. amiatt, hogy az hírlík, a gyűjteményt végleg a Levéltárral készülnék egyesíteni, ami ellen *Sulica* erőlesen tiltakozik. (Az egyesítés néhány évvel később valóban megtörtént.)
87. 475/1926. Jegyzőkönyv (felvéve VII. 17-én) a költözködés lebonyolításáról. L. még: *Az Orsz. Széchényi Könyvtár levéltári osztályának költözködése*. = *Magy. Könyvszle.* 1926. 202. l.
88. *Sulica*, *Magy. Könyvszle.* i. h. Az 1959—1965 közötti években nyári munkára beosztott iskolai tanulók segítségével századok szerinti csoportokba, ezeken belül betűrendben rendeztük.
89. Jelentés az OSZK 1920. évi állapotáról. *Magy. Könyvszle.* 1920—1921. 139—144. l. OSZK Irattár 16/1921. 100/1921. 68/1922. 605/1923.
90. U. o. 274/1923, 241/1926, 298/1926, 462/1926.
91. E tanulmány az épületek és melléképületek dolgát csak az általános szervezési kérdésekkel összefüggésben tárgyalja; az épülettervekről és a tényleg végbement átalakításokról külön tanulmány készül. (*Tombor* Tibor Évkönyvünk 182—225. lapján.)
92. Ma Könyves Kálmán körút.
93. *Hóman*: *Múzeumok, könyvtárak, levéltárak. A magyar tudománypolitika alapvetése*. I. h.
94. Az 1934: VIII. t. c. később az Iparművészeti Múzeumot valóban szervezetileg egyesítette a Történeti Múzeummal. — Az OSZK épületkérdésének a megoldása a Felszabadulás óta ismét az önálló célépület felé haladt előre.
95. Az akta 1922. április 18-án kelt, indítéka egy *Fejérpataky* vezetésével ápr. 8-án tartott értekezlet az éremtár elhelyezéséről. A *Melich* által kiadott irat fogalmazványát az írásból következtetve *Bajza* készítette. OSZK Irattár 156/1922.
96. *Goriupp*, i. m. 12. l.
97. Helytelen tehát csak istállóról beszélni, a Könyvtár használta a hercegi cselédtraktus három szobáját is, azokat, amelyekben ma is könyvtári munka folyik (központi katalógusok). — L. OSZK Irattár 176/1919.
98. U. o. 610/1921. 425/1924. 775/1924. A Festetics-helyiségek igénybevétele ellen — az iratokból ez látszik — eredetileg a hercegi családnak, illetve jogképviselőjének nem volt kifogása, mert ez némi biztosítékot jelentett az ellen, hogy a forradalmak alatt oda a „csöcselék” behatoljon. A Szentkirályi utcai helyiség elvételét eredetileg *Garbai* Sándor,

- a Károlyi-korszak lakásügyi biztosa, a Forradalmi Kormányzótanács későbbi elnöke rendelte el.
99. 1923 febr. — márc OSZK Irattár 188. Erre s a következőkre l. még u. o. 521/1922, 2/1923, 42/1923, 142/1923.
 100. U. o. 521/1922, 2/1923, 42/1923, 142/1923.
 101. U. o. 265/1919.
 102. *Goriupp, i. m.* 13. l. OSZK Irattár 395/1923. A számla teljes összege 4 062 000 korona.
 103. 1923. évi jelentés. = *Magy. Könyvszle.* 1924. 108 — 109. l.
 104. OSZK Irattár 38/1924. (január 16.) Aláhúzás tölem.
 105. U. o. 134/1926. Maga a terv hiányzik az irat mellől, amelyre ceruzával írták: „másod-példány is a főigazgatóságon”. Nyireő a költözködés lefolyását és részleteit maga írta meg (*A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának átszervezési munkálatai.* = *Magy. Könyvszle.* 1927. 213 — 246. l.), ahol azonban a még meg nem valósult és Nyireő áthelyezése miatt később sem kivitelre került tervek is szerepelnek. Nyireő 1928-ban lépett ki az OSZK megelékből, a debreceni Egyetemi Könyvtár igazgatója lett.
 106. OSZK Irattár 566/1925. A megrendelésre s a munkák részleteire vonatkozó iratok igen gyéren vannak az Irattárban, ismételt bizonyosságául annak, hogy az intézkedések java a főigazgatóságon át történt. E sorok írója a zürichi központi könyvtárban látott fafenékkel készült mozgatható polcokat vasállványzatba építve (ott ezek az első világháború alatt takarékossgából készültek így): kezelésük a fa vastagsága és súlya miatt természetesen nehézkes, a vasállványrendszer használatát illuzóriussá teszi. Elismerésre méltó, hogy a húszas évek végén — igaz, már a Bethlen-féle népszövetségi kölcsön utáni átmeneti prosperitás idején, — a Könyvtár nem ezt az olcsóbb megoldást választotta.
 107. U. o. 130/1926.
 108. Vö. *Lechner Jenő: A Magyar Nemzeti Múzeum épülete* Bp. 1927.
 109. *Hóman* beszámoló beszéde a Gyűjteményegyetem Tanácsa 1927. jan. 8-i ülésén. = *Az Orsz. Magyar Gyűjteményegyetem kiadványai IV.* Bp. 1927. 1 — 2. l.
 110. OSZK Irattár 156/1926. A III. emeleti elhelyezés ellen maga *Sulica* tiltakozott: a kényes oklevélnyagot a padlástér meleg és száraz levegőjétől, de az esetleges beázás, valamint villámcsapás veszélyétől is féltette. Főleg *Sulica* többszöri s nem mindig egyértelmű panasza és tiltakozásai — amelyeket nyomtatásban is megjelentetett — adhattak okot *Hóman* 1926. jan. 29-én kelt rendeletére, amelyben megállapítja, hogy „egyes tisztviselők” éles kritikája a folyó átalakítások felett idegenek jelenlétében, fegyelmi vétségnek tekintendő.
 111. *Magy. Könyvszle.* 1924. 111. l.
 112. A fedőlappozott anyag rongálódását többnyire az okozta, hogy a zsinogelés megfelelő módját a kötetekkel foglalkozó tudományos dolgozók nem értették, sőt, végül már a gyakran változó raktárosokat sem lehetett erre megfelelően betanítani. Jellemző, hogy a fedőlappozás megoldását az összes források személy szerint a gyakorlatias *Hómannak* tulajdonítják; valószínűbb, hogy a régi raktárosoknak, köztük az igen derék — később a könyvkötésben is jól működő — *Kriván Mihálynak* is volt benne részük. Az osztály vezetője ekkor *Fitos Vilmos* volt. De a hírlaptár egész technikai-tudományos átszervezésének igazi irányítója az ekkor még alkönyvtárnoki rangot viselő fiatal *Goriupp Alice*, akinek id. munkájából, valamint szóbeli és írásbeli közléséből a fentiekben s a következőkben is sokat merítünk. *Goriupp Alicenak* a hírlaptári munka új szakaszában betöltött szerepe volt nyilván az erkölcsi és tudományos alapja annak, hogy a *Fitz József* alatti második technikai reform irányítója akkor már a monografikus anyag vonalán is *Goriupp Alice* lett.
 113. *Nyireő István, i. h.*
 114. A M. N. M. szervezete és szolgálati szabályzata. (Bp. 1898.) 42 — 45. §. OSZK Irattár 474/1920.
 115. U. o. 256/1919. Nem derül ki az iratból, hogy milyen periódusra készült a költségvetés; az akkori államháztartás az átmenő költségvetési évekre épült, így a terv valószínűleg 1919 hátralevő részére és 1920 első felére szólt volna.
 116. *Nemes Dezső — Karsai Elek: Iratok i. m.* II. köt. 79. l. Az OSZK utolsó „béke”-beli (1914) költségelőirányzata a rendes kiadások rovatán 74 126, a rendkívüliekén 26 375 koronát tesz ki, de a személyi kiadások nélkül. OSZK Irattár 676/1926.
 117. *Buday László: Magyarország küzdelmes évei.* Bp. 1923. 178 — 179. l.
 118. *Az Orsz. Magyar Gyűjteményegyetem kiadványai.* IV. füzet. Bp. 1927. 5. l.
 119. *Hóman: Múzeumok, könyvtárak, levéltárak.* A Magyar tudománypolitika alapvetése, i. m.

- 295–351. I. A jól tájékozott Hóman sem látszik tehát észrevenni azt az alapvető igazságot, hogy az egy könyvet terhelő költségnek a könyvtárban a beszerzési ár csak egy része, nem is mindig a legnagyobb.
120. OSZK Irattár 549/1926. A *Lukinich* által készített eredeti költségvetési terv ugyanerre az évre rendes és rendkívüli kiadásokra — de a személyi járandóságok nélkül — 2 millió koronát irányzott elő!
121. A fogalmazvány — még *Melich* aláírásával — 1922. május 15-ről volt keltezve. OSZK Irattár. 208/1922. Az 1922–1924 közti gazdálkodást illetően I. még az 1924-ről szóló jelentést. = *Magy. Könyvszle.* 1924. 107–108. I. Az 1923–1925. évek általában — ez a Klebelsberg kultúrpolitikai elgondolásainak hatása, de a javuló gazdasági viszonyoké is — az állami kulturális kiadások terén a legkedvezőbbeknek mutatkoznak. Míg 1868-ban az egész állami költségvetés 0,82%-a, 1898-ban 3,11%-a, 1908-ban 5,09%-a, 1913-ban 5,54%-a jutott a művelődésügy támogatására, addig az arányszám 1915/16-ban 1,19%-ra csökkent, majd 1920/21-től ismét emelkedett, mégpedig 3,23%-ról 1922/23-ban 4,54, 1923/24-be 7,27, 1924/25-ben 9,15%-ra — tehát a világháború előttinél magasabb szintre. (Persze, az abszolút számok megmagyarázzák, hogy miért kellett mégis bezárni a Könyvtárt szénhiány miatt.) 1925/1928-tól ismét lassú visszaesés kezdődik. *A magyar tudománypolitika alapvetése.* i. m. 13. I.
122. Ennek valószínű magyarázata, hogy a környező államok anyagának jelentős részét — mint máshol látni fogjuk — sikerült ajándékképpen megszerezni. Erre szolgálnak a költségvetésbe külön tételeként felvett „gyűjtőutak”.
123. Fentebb láttuk, hogy *Akantisz* Viktor jelentéseiben összecszerűen kimutatható megta-
karításról is beszél.
124. *Magy. Könyvszle.* 1924. 109. I.
125. OSZK Irattár 480/1924.
126. U. o. 365/1925.
127. *Nemes–Karsai: Iratok. i. m.* III. köt. 20–28. I.
128. OSZK Irattár 168/1926.
129. 1926. febr. 17. U. o. 104.
130. *Magy. Könyvszle.* 1928. 153. I.
131. OSZK Irattár 228/1922. U. o. még 316/1922, 335–337/1922, 351/1922, 443/1922, 43/1923.
132. *Könyvtári élet*, (Írta: (s. a. [Sikabonyi Antal]) *Magy. Bibliofil Szle.* 1924. 3–4. sz. 226–227. I. A végösszeg nem egyezik a máshol idézett 1914-es költségvetésével, de nagyjából megfelel annak.
133. OSZK Irattár 332/1924.
134. Baranyai ugyanakkor a szegedi egyetem magántanára is volt és (*Eckhardt Sándor* társaságában) a párizsi *Revue des Etudes Hongroises et Finno-Ougriennes* szerkesztője.
135. OSZK Irattár 355/1924, 495/1924, 274/1924, 297/1924, 6/1925.
136. *Pesti Hírlap.* 1925. II. 8. 31. sz. és febr. 13. 35. sz. Az adatot *Tóth Bálintné* szíves közléséből veszem.
137. OSZK Irattár 212/1925.
138. A VKM miniszteri tanácsosa, majd egyetemi tanár.
139. *Magyar Zoltán: Tudománypolitikánk mai állása és e mű programja.* = *A magyar tudománypolitika alapvetése*, i. m. 3–17. I.
140. *Hóman B.: Múzeumok...* u. o. 295–331. I. A múzeumi tanács szervezetét a M. N. M. jd. szolgálati szabályzatának 15–17. §-ai határozzák meg.
141. U. o.
142. *Gerelyes* i. m. 240–244. I. Aláhúzás tőlem. D. B.
143. OSZK Irattár 285/1922, 390/1922.
144. Az 1922: XIX. t. c.-t először a Budapesti Közlöny c. hivatalos lap nov. 5-i száma közli, a 4200. 1922. VKM sz. végrehajtási utasítással együtt. A törvény teljes szövegét észrevételek nélkül közli a *Magyar Könyvszemle* is: 1922. 216–222. I. A Gyűjteményegyetem szervezeti szabályzatát csak 1924-ben kapta meg az OSZK (Irattár 204/1924.) A „Gyűjteményegyetem” elnevezést ma már korcs szóalkotásnak érezzük. A szót *Concha Győző* egyetemi jogtanár indítványozta. Az eredeti javaslat nem Gyűjteményegyetemi, hanem Könyvtári, Levéltári és Múzeumi Tanácsról beszélt.
145. I. h.
146. Az ügyvezető alelnökök hivataloskodása 2–2-évig tartott. Az első — a megalakulástól 1924. december 31-ig — *Csánki Dezső*, az Országos Levéltár főigazgatója volt, *Hómant* 1927. jan. 1–1918. dec. 31-ig *Petrovics Elek* követte, a Szépművészeti Múzeum nagy tu-

- dású, haladó gondolkodású főigazgatója, akit később *Hóman* nyugdíjazott és akit a Felszabadulás után (kevéssel halála előtt) a Szépművészeti Múzeum örökös tiszteletbeli főigazgatójává nevezték ki.
147. *Pasteiner* Iván: *Az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ. = A magyar tudománypolitika alapvetése, i. m. 345—349. l.* A részleteket és főleg az OSZK vonatkozókat l. OSZK Irattár 521/1922, 2/1923, 42/1923, 142/1923. A törvénynek a miniszter által idézett helye csak annyit mond: „[A Tanács] tárgyalja és szükség esetén a kívánatos tervszerű egységesség és teljesség szempontjából irányítja, az intézeteknek külföldi folyóiratok és könyvek beszerzésére irányuló csereakcióját.”
 148. Commission Internationale (később Institut International) de la Coopération Intellectuelle. A mai ENSZ-ben ugyanezt a szerepet — lényegesen bővített hatáskörrel — az UNESCO látja el. A magyar visszhanghoz l. *Horváth* Jenő: *Az értelmi együttműködés mozgalmá a Nemzetek Szövetségében.* Jelentés a Magyar Külügyi Társaság tudományos és művészeti osztályához. Bp. 1923. Ez a brosúra az aktákhoz is mellékelve volt.
 149. *Remete* László i. m. 108-109 *Dezsényi* Béla: *Máday Andor. = Könyvtáros.* 1967. 12. sz. *Máday* később a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal könyvtárának vezetője lett.
 150. OSZK Irattár 26/1923.
 151. U. o. 2/1923, 42/1923.
 152. U. o. 341/1923.
 153. *Kóhalmi, i. h. Gulyás* Pál: *Kommunista könyvtárpolitika. = Magy. Könyvszle.* 1920—1921. 1—84, 1922. 13—58. l.
 154. Az OKBK igazgatójának jelentése németországi kiküldetéséről. = *Magy. Könyvszle.* 1923. 255—266. l.
 155. U. o. 1924. 124—125. l.
 156. OSZK Irattár 246/1924.
 157. A Magyar Népköztársaság kormányának 3923/1919. M. E. sz. rendelete, kelt 1919. aug. 9. Vö. OSZK Irattár 203/1919. A részletes szabályozás a 32085/1920. V. K. M. sz. rendeletben, majd a 4220/1921 M. E. sz. rendeletben került kiadásra. = *Budapesti Közlöny.* 1921. jún. 23.
 158. L. pl. OSZK Irattár 123/1922, 186/1924.
 159. U. o. 71/1923, stb.
 160. U. o. 538/1921.
 161. L. kül. OSZK Irattár 42/1923.
 162. U. o. 459/1922.
 163. U. o. 32/1923.
 164. U. o. 282/1922.
 165. U. o. 37/1922.

Aus der jüngsten Geschichte der Nationalbibliothek Széchenyi

Verwaltung, Personal, Abteilungen und Dienststellen 1919—1927

B. DEZSÉNYI

Die Nationalbibliothek war in dieser Periode nach wie vor dem Gesamtorganismus des 1802 gegründeten Nationalmuseums angegliedert, dessen Hauptbestandteil eben die von Graf Ferenc Széchenyi der Nation vermachte Büchersammlung bildete, die sich aus den ursprünglich etwa 20 000 Bänden zu einer nahezu millionenbändigen Grossbibliothek entwickelte. Sie wurde aber mit andersartigen, namentlich geschichtlichen und sogar naturwissenschaftlichen Sammlungen gemeinsam verwaltet im Rahmen des Museums, und musste auch dessen 1846 erbautes Gebäude mit den letzteren teilen. Die Überhandnahme der Gegenrevolution nach dem Sturze der ungarischen Räterepublik im August 1919 hat die Rationalisierungspläne der revolutionären Museums- und Bibliotheksleiter ausser Wirkung gesetzt und vorläufig keine neue Reformpläne an ihren Platz gestellt. Die revolutionären Umwälzungen der Jahre 1918 und 1919 haben hinsichtlich des Arbeitsganges sowohl wie der Personalpolitik keine grund-

legenden Veränderungen gebracht, der historisch bedingte Konservatismus der Leiter des Museums wie der Bibliothek wurde durch die Ereignisse sogar verstärkt. Die Teilnehmer der fortschrittlichen Bewegungen wurden nicht verfolgt, wie in einigen anderen wissenschaftlichen Sammlungen der Hauptstadt, aber die weitere Entwicklung und namentlich die in der Folge beachteten Grundsätze der Personalauswahl wurden den Forderungen der konservativnationalen politischen Richtung angepasst.

Die Leitung der Bibliothek stellte vorläufig — wie es auch vor dem Kriege geschah — die wissenschaftlichen Aufgaben in den Vordergrund, nicht nur was die Bearbeitung des eigenen Stoffes in Katalogen und Quellenausgaben anbelangt, sondern auch die eigenen Forschungsarbeiten der einzelnen Mitarbeiter. Letztere wurden zumeist nicht von der Direktion herausgewählt, sondern erhielten ihre Anstellung auf Empfehlung der Universitätsprofessoren, zu deren Nachfolger sie im weiteren Zeitverlauf bestimmt waren. Wissenschaftliche Institute gab es nicht, wo die jungen Forscher — namentlich in den Gesellschaftswissenschaften — untergebracht hätten werden können. Für die eigentliche Bibliotheksarbeit, für Entwicklung der Arbeitsmethoden gab es wenig Interesse, nur langsam drang, besonders bei den jüngeren Angestellten, die Erkenntnis durch, dass die verjährten Arbeitsmethoden und die veraltete Magazinseinrichtung allmählich auch die wissenschaftliche Aufarbeitung der Bücherschätze in Frage stellen wird. Allein die Akzessionsarbeit erreichte eine gewisse Beachtung: die Mitglieder des Personals waren zumeist wissenschaftliche Forscher von Format und wussten auf ihrem jeweiligen Tätigkeitsgebiet die der Erwerbung würdige Literatur auffindig zu machen. Bedeutende Privatsammlungen wurden durch Geschenk oder Kauf den Sammlungen angegliedert und mit besonders grosser Sorge die Anschaffung der ungarischen Literatur der durch die Friedensverträge abgetrennten Gebiete betrieben.

Einen gewissen Umschwung und den Beginn einer vieljährigen Reformarbeit bedeutete die Amtszeit des Ministers Graf Klebelsberg, dem im sogenannten „Kultusministerium“ auch die öffentlichen Sammlungen unterstanden. *Klebelsberg* war überzeugter Vertreter des durch die Konterrevolution und die sog. Horthy-Aera vor allem betonten extremen Nationalismus, aber der Gedanke, dass das zusammengeschrunppte Land Ungarn auf dem Gebiete der Bildung ihre Bedeutung vor dem „Forum“ Europas geltend machen muss, der Gedanke der Recht umstrittenen „Kulturüberlegenheit“ führte zum vorläufigen Bedeutungszuwachs der wissenschaftlichen Institute, Universitäten, Kunst- und Büchersammlungen. *Klebelsbergs* Mitarbeiter und später — schon zur Zeit des Präfaschismus — Nachfolger war *Bálint Hóman*, der 1922 Leiter der Nationalbibliothek, und bereits einige Monate später Direktor des Nationalmuseums wurde. *Hómans* Nachfolger in der Leitung der Bibliothek war eine Zeitlang der Universitätsprofessor *Imre Lukinich*, aber auch während dessen Amtszeit, und besonders nach seiner Verabschiedung im Jahre 1928 und der danach bis zum Jahre 1934 eingetretenen Interregnum, behielt *Hóman* die Reformarbeiten der Bibliothek selbst in der Hand. Das Museumsgebäude wurde unter Leitung eines talentierten Architekten, *Jenő Lechner*, umgebaut, ein Teil der Sammlungen (Naturwissenschaften, Ethnographie) in anderen Gebäuden untergebracht und dadurch erhielt die Bibliothek neue Räumlichkeiten, in welche zum Teil moderne, aus Stahl gefertigte Magazine eingebaut wurden. Dies gab die Möglichkeit zum Inangriffnehmen der neuen Magazinaufstellung auf Grund des *numerus currens*, zur Fertigstellung eines neuen, auch für die Leser zugänglichen Zettelkatalogs, usw. Auch der Lesesaal wurde vergrössert und die auch von internationalem Gesichtspunkte hochwertige Zeitungsammlung in neue Räumlichkeiten untergebracht. Neben den vier, schon als „klassisch“ betrachteten Abteilungen — Druckwerke, Handschriften, Periodika, Archiv — wurde als selbstständige neue Verwaltungseinheit die Musikaliensammlung gegründet; im Rahmen der Abteilung der Druckwerke wurden die Plakaten- und Kleindrucksammlung und die Kartensammlung organisiert, die später auch zum selbstständigen Leben bestimmt waren. Eine Buchbinderwerkstatt und Fotolaboratorium wurde gegründet.

Die Nationalbibliothek hatte auch einen bedeutenden Anteil an der Gründung durch Minister *Klebelsberg* der Gemeinschaft der Öffentlichen Sammlungen Ungarns im Jahre 1922. Dem leitenden Rat dieser Organisation oblag die Verwaltung des Vermögens und der Geldmittel der staatlichen wissenschaftlichen Museen und Bibliotheken, die Koordination ihrer Arbeit, die Überwachung der planmässigen Ergänzung der Bestände und namentlich auch die Auswahl und Beförderung des wissenschaftlichen Personals. Es sollte auch allmählich besonderes Gewicht auf den Aufbau des — besonders in bibliothekarischen Beziehungen — sehr mangelhaften mittleren Dienstes gelegt werden. Eine Zweigstelle der Gemeinschaft wurde eigens errichtet für die zentrale Verwaltung des Büchertausches mit dem Ausland. Dieselbe Verwaltung — *Zentrale für Bücherverkehr und Bibliographie* genannt — hatte die Aufgabe

der Errichtung und Instandhaltung von Gesamtkatalogen für Bücher und Zeitschriften. Die Zentrale arbeitete im Anfang im engsten Vernehmen mit der Nationalbibliothek und übernahm von der letzteren auch die staatliche Kontrolle des Buchexports.

Es wurden am Ende der betrachteten Periode sogar schon Pläne für ein neues modernes Gebäude für die Nationalbibliothek angefertigt unter Leitung István Nyireő's, der eine bedeutende Rolle in der erste Reformperiode der Bibliothek (1925—1927) gespielt hatte. Die Wirtschaftskrise im Anfang der dreissiger Jahre hat das Schicksal der Nationalbibliothek vom Vordergrund der statlichen Politik für eine Zeitlang verdrängt, erst im Jahre 1934 wurden wieder die Reformpläne unter Leitung von Generaldirektor Josef *Fitz* aufgenommen.